

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'İN HAYATI VE
ESERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN

Hilal DAĞTEKE

MALATYA-2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'İN HAYATI
VE ESERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİLAL DAĞTEKE

MALATYA 2021

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL’İN HAYATI VE ESERLERİ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

HİLAL DAĞTEKE

29/07/2021

ÖZET

Bu yüksek lisans tezi Türk Kültür Tarihinin öncü isimlerinden Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in biyografisi üzerinedir. Bahaeddin Ögel'in Orta Asya ve Türk Kültürü bağlamında yurt içi ve yurt dışında çeşitli görevlerde bulunmuştur. Yaptığı çalışmalar ile çok sayıda kitap ve makale yazmıştır. Türkiye'de uzun yıllar görev yapan Ögel yurt dışında, Sovyetler Birliği, Moğolistan, Çin, İran, Almanya, Tayvan'da görev almış ve bilgi birikimini daha da arttırmıştır. Almanca, İngilizce, Fransızca, Farsça, Çince, Moğolca ve Rusça gibi çok sayıda yabancı dil bilmesi de onun kaynaklara kolaylıkla inmesini sağlamıştır.

Türk tarihi ve kültürünün araştırılmasını kendine görev edinen Ögel, hocası Mehmet Fuat Köprülünün de izinden gidip onun ilmi tarihçilik anlayışını benimsemiş ve kültür tarihinde yeri doldurulamaz eserler bırakmıştır. Türk tarihini bölünmez bir bütün olarak görmüş ve Hun-Türk, Gök-Türk, Uygur-Türk, Selçuklu-Türk, Osmanlı-Türk Devletlerini bir zincirin halkaları gibi görerek değerlendirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlamıştır. Bir ilim adamından daha fazlası olan Bahaeddin Ögel eserlerini siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımlardan detaylı incelemiş ve çok değerli eserler ortaya koymuştur. Bu çalışma kapsamında Bahaeddin Ögel'in hayatı, eserleri ve onun hakkında yazılmış eserlere değinilmiş olup Türk Kültür tarihçiliğine katkıları üzerine de değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bahaeddin Ögel, Türk Tarihi, Türk Kültürü, Orta Asya

ABSTRACT

In this master thesis, one of the leading names in the history of Turkish Culture, Prof. Dr. It is based on the biography of Bahaeddin Ögel. Bahaeddin Ögel has held various positions at home and abroad in the context of Central Asian and Turkish Culture. He has written numerous books and articles with his work. Ögel, who has served in Turkey for many years, has served abroad, in the Soviet Union, Mongolia, China, Iran, Germany, Taiwan and has further increased his knowledge. German English French Persian Chinese Mongolian Russian and many foreign languages such as his knowledge of the sources easily allowed him to go down.

Ögel, who took the task of researching Turkish history and culture, followed in the footsteps of his teacher Mehmet Fuat Köprülü and adopted his understanding of scientific historiography and left irreplaceable works in the history of culture. He saw Turkish history as an indivisible whole and considered the Hun-Turkish, Gok-Turkish, Uyghur-Turkish, Seljuk-Turkish, Ottoman-Turkish States as the Rings of a chain and connected them to the Republic of Turkey. Bahaeddin Ögel, more than a scholar, has studied his works in detail from political, social, cultural and economic care and has revealed very valuable works. Within the scope of this study, bahaeddin Ögel's life, works and works written about him were mentioned and their contributions to Turkish cultural historiography were evaluated.

Key Words: Bahaeddin Ögel, Turkish History, Turkish Culture, Central Asia

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ.....	IX
KISALTMALAR	X
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	XI
GİRİŞ	15
BİRİNCİ BÖLÜM	2
PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL’İN HAYATI, ŞAHSİYETİ, İLMİ KİŞİLİĞİ, TÜRK TARİHİNDEKİ YERİ VE HAKKINDA YAZILMIŞ YAZILAR	2
1.1. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Şahsiyeti.....	2
1.2. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in İlmî Kişiliği ve Türk Tarihindeki Yeri.....	7
1.3. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Hakkında Yazılmış Yazılar.....	12
1.3.1. Abdülkadir Yuvalı-M. Beşir Aşan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel	12
1.3.2. Prof. Dr. Faruk Sümer “Bahaeddin Hoca”	12
1.3.3. Ahmet Kabaklı “Aziz Bahaeddin Ögel”	13
1.3.4. Doç. Dr. Feda Şamil Arık “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Eserleri”	13
1.3.5. Yrd. Doç. Dr. Ergünöz Akçora “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı”	13
1.3.6. Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Yuvalı “Ölümünün Birinci Yılı Münasebetiyle Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel (1924-1989)”	14
1.3.7. Arş. Gör. Adnan Gürbüz “Türk Kültür Tarihi Araştırmaları Öksüz Kaldı (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Ardından)”	14
1.3.8. Muhammet Beşir Aşan “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler”	14
1.3.9. Bahaeddin Ögel’in Türk Dini Tarihine Katkıları.....	15
1.3.10. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Göre Türkler’ de Devlet ve Devlet Başkanlığı...	15
1.3.11. Bahaeddin Ögel’in “Harput Ağzı Fonetik ve Morfoloji” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme.....	15
1.3.12. Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri (Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar).....	16
1.3.13. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel: Sinede Tutuşmuş Yanmış Bir Ocak.....	16
1.3.14. Dersleri ve Eserleri Işığında Büyük Türk Tarihçisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Tarih Tasavvuru ve Metodolojisi.....	16

1.3.15.	Bahaeddin Ögel'den Kalan Derin İzler-Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in (1924-1989) Eserlerinin Türk Sanat Tarihi ve Türk Sanat Tarihçiliği Bakımından Ehemmiyeti	17
1.3.16.	Büyük Türk Tarihçisi Rahmetli Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Eserleri	17
1.3.17.	Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Anısına	17
İKİNCİ BÖLÜM.....		22
PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'İN ESERLERİ.....		22
2.1.	KİTAPLAR.....	22
2.1.1.	Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi.....	22
2.1.1.1.	Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt I	22
2.1.1.2.	Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt II.....	30
2.1.2.	Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları	41
2.1.3.	İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi.....	50
2.1.4.	Türk Kültür Tarihine Giriş.....	56
2.1.4.1.	Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt I.....	56
2.1.4.2.	Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt II.....	58
2.1.4.3.	Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt III	60
2.1.4.4.	Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt IV.....	62
2.1.4.5.	Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt V	64
2.1.4.6.	Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt VI.....	66
2.1.4.7.	Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt VII.....	68
2.1.4.8.	Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt VIII.....	70
2.1.4.9.	Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt IX.....	71
2.1.5.	Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)	73
2.1.5.1.	Türk Mitolojisi Cilt I	73
2.1.5.2.	Türk Mitolojisi Cilt II.....	81
2.1.6.	Türklerde Devlet Anlayışı	87
2.2.	MAKALELER	99
2.2.1.	Sekel'lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları).....	99
2.2.2.	Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi	101
2.2.3.	İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-Ling ve Kao-Ch'e'ler.....	102
2.2.4.	Uygurların Menş e Efsaneleri Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler	103
2.2.5.	Çin Kaynaklarına Göre Wu-Sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler	105

2.2.6.	Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında	106
2.2.7.	Büyük Hun Devletinin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin'in Etnolojisi Hakkında	108
2.2.8.	Riddles From Erzurum.....	109
2.2.9.	Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan Ve Moyançur....	110
2.2.10.	Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler	111
2.2.11.	İslam'dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi	111
2.2.12.	Fatih Devri Kültür ve Sanatının Türk Karakteri Hakkında Notlar	112
2.2.13.	Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri.....	112
2.2.14.	Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler	114
2.2.15.	Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar.....	115
2.2.16.	Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi.....	117
2.2.17.	M.N. Özerdim, Çin Türkistan'ında Yaşayan Halklardan "Kırgızlar'ın Örf ve Adetleri"	118
2.2.18.	Ergenekon veya Ergenekun Efsanesi	118
2.2.19.	Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Türk Kültürü Tetkiklerinin Büyük Öncüsü. Yazılarının Bir Arada Yayınlanmasından Dolayı.....	119
2.2.20.	Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar.....	119
2.2.21.	Toğrı Bey'in Adı Hakkında.....	119
2.2.22.	Türklerde Kartal ve Kartal Arması	120
2.2.23.	Kurut Eski Bir Türk Azığı	121
2.2.24.	Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim	121
2.2.25.	Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu	122
2.2.26.	Attilâ ve Avrupa Hunları.....	122
2.2.27.	Mete'nin Oğlu Gökhan	123
2.2.28.	Cici Han.....	123
2.2.29.	Tatar	124
2.2.30.	Türk Büyükleri, Bumin Kağan (Göktürk Devletinin Kurucusu).....	125
2.2.31.	Türk Büyükleri, İstemi Kağan (Batı Türklüğünün Atası)	125
2.2.32.	Türk Büyükleri, Bilge Tonyukuk (Büyük Göktürk Veziri)	126
2.2.33.	Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri.....	126
2.2.35.	İpek Yolu Dizisi Hakkında	127
2.2.36.	Batı Hun İmparatorluğu (Hunların Batıya Kaymaları).....	127
2.2.37.	Büyük Hun İmparatorluğundan Önceki Orta Asya ve Büyük Hun İmparatorluğu	127

2.2.38.	Şato-Tarduş-Basmil-Karluk Devletleri	128
2.2.39.	Tabgaç-Akhun-Töles Devletleri	128
2.2.40.	Batı Göktürk Devleti (Türklerin Batıya Kaymaları).....	129
2.2.41.	Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri	129
2.2.42.	Mevlâna ve Türk Kültürü	130
2.2.43.	Toy ve Sofra Düzeni	131
2.2.44.	16 Türk Devleti Hakkında.....	131
2.2.45.	Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran’da Çormahan Noyan’ın Durumu ve Statüsü	131
2.2.46.	Türklerde Semavi Kurt	132
2.2.47.	Tuğ.....	132
2.2.48.	Oğuz Kağan Destanı	133
2.2.49.	Devlet Meclisi ve Kurultay	136
2.2.50.	Türk Devlet ve Aile Geleneginde “Tuğ ve Bayrak”	137
SONUÇ.....		140
BİBLİYOGRAFYA		142
BAHAEDDİN ÖGEL BİBLİYOGRAFYASI.....		146
Makaleler		147

ÖNSÖZ

Türk tarihçiliğinin en önemli değerlerinden biri olan Bahaeddin Ögel, ömrünü Türk tarihine ve kültürüne adanmıştır. Kendini bu işe adanması, bunu bir görev olarak görmesi, azmi, çalışkanlığı onun çok önemli eserler ortaya koymasını sağlamıştır. Günümüz tarihçilerinin başvuru kaynağı olmuş eserler bırakması onun ne denli büyük bir tarihçi olduğunu bize göstermektedir.

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in hayatını ve eserlerini ele aldığımız çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bahaeddin Ögel'in hayatı, Türk Kültür tarihinde bıraktığı izler ve fikirler başta olmak üzere bu bölümün son başlığında onun hakkında yazılmış olan yazılara değinilmiştir. Bahaeddin Ögel hakkında çok sayıda kitap ve makale yazılması onun halendaha çok değerli bir tarihçi olarak görüldüğünü göstermektedir.

İkinci bölümde Bahaeddin Ögel'in yazmış olduğu kitap ve makaleler ile ilgili bilgiler verilmiştir. Genel olarak bu kitap ve makalelerin hangi konuları içerdiğine baktığımızda Türk kültür tarihi ve İslamiyet öncesi Türk tarihi ile ilgili bilgiler verildiğini görmekteyiz.

Bu çalışmada yardım ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Murat Öztürk'e sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca tez kaynaklarını bulmamda yardımcı olan Fırat Üniversitesi Orta Çağ Tarihi Anabilim dalında Doktora öğrencisi olan Samet Cengiz'e şükranlarımı sunarım.

Hilal DAĞTEKE

MALATYA 2021

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
C. : Cilt
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
S. : Sayı
s. : Sayfa
D.T.C.F. : Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Yapacağımız bu biyografi çalışmasında Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in kitapları ve makalelerinden, ayrıca onun ile ilgili yazılmış kaynaklardan da yararlanarak bu çalışmayı ortaya koymaya çalıştık. Öncelikli olarak Bahaddin Ögel'in yazmış olduğu kitaplardan bahsedeceğiz. İlk olarak Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi adlı kitabı incelenmiştir. Kitap iki ciltten oluşmaktadır. Eserini kaleme alırken Çin kaynaklarından da yararlanarak Büyük Hun İmparatorluğu'nun siyasi tarihi hakkında bilgi vermiştir. İkinci olarak Dünden bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları adlı eseri incelenmiştir. Genel olarak eski Türk Devletlerinin kültür ve medeniyetleri konusunda bilgi verilmiştir. Üçüncü olarak İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi adlı eser incelenmiştir. Bu eserde eski İslamiyet öncesi Türk kültürü incelenip bu kültürlerin hangi coğrafyalar da yaşadığı buluntularla tespit edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü olarak Türk Kültür Tarihine giriş adlı eserin dokuz cildi incelenmiştir. Eski Türk devletleri, Türk- İslam Devletleri ve Osmanlıya kadar geniş bir çerçevede gelenek ve görenekler, yaşayış, ziraat, ev, yemek, giyecekler, tuğ, bayrak, devlet ve ordu konuları en geniş biçimde anlatılmaya çalışılmıştır. Beşinci olarak Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) adlı eserin iki cildi incelenmiştir. Destanların farklı kaynaklarda nasıl yazıldığını daha sonra karşılaştırmalar yaparak gerçeğe uygun olan metni aktarmaya ve anlatmaya çalışmıştır. Eserin birinci cildinden farklı olarak ikinci cildinde ise birinci cildinde yer alan destanlara eklemeler yapmıştır. Son olarak Türklerde Devlet Anlayışı adlı eseri incelenmiştir. Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışı, devletin temelleri, devlet toprağının mukaddesliği, Türk hakanların halka karşı tutum ve görevleri gibi konular anlatılmıştır.

Kitaplarının incelenmesi bittikten sonra makalelerinin değerlendirilmesine geçilmiştir. Yaşanan pandemiden dolayı şehir dışına çıkıp araştırma yapılamadığından Elazığ'da Fırat Üniversitesinde bulunan Merkez Kütüphanenin zengin kaynaklarından genel olarak yararlanılmıştır. Milli Kütüphane'nin arşivlerinde yer alan değerli birçok makale Fırat Üniversitesine ait kütüphanede yer almaktadır. Makalelerinde ise Orta Asya Türk Devletleri, Orta Asya'da yaşamış kabileler ve bu kabilelerin sınırları, devlet ve ordu yapılanması, kültür ve medeniyet, önemli olan kişi ve kavramlar, efsaneler ve siyasi tarihleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bunların dışında Bahaeddin Ögel hakkında yazılmış güncel kitap ve makalelerden ve değindiğimiz tüm kaynaklardan da yararlanarak

bu çalışmayı ortaya çıkarıp büyük tarihçi Bahaeddin Ögel'in tüm yönlerini detaylı bir şekilde açıklamaya çalıştık.

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL
(1923-1989)

GİRİŞ

Türk Kültür tarihçiliği ve Türk tarihi ile ilgili ilmi çalışmalar yapan Bahaeddin Ögel'in hayatı ve bıraktığı eserler günümüz tarihçilerin başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Çok değerli eserler ortaya koymuş ve gelecek nesillerin bu konuları anlaması için tarihi bir bütün olarak ele almaya çalışmıştır. Orta Asya'dan, Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar olan tarih bir bütündür diyen Ögel, yapılacak çalışmaların bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çok sayıda dil bilmesi, kaynaklara hâkim olması, yurt içi ve yurt dışında çeşitli görevler yapması onun bilgi ve birikiminin daha da artmasına neden olmuştur.

Bahaeddin Ögel çalışma azmi ile döneminde arkadaşları ve hocaları tarafından takdir edilmiştir. Çalışma azmi ile ilgili Mehmet Altay Köymen şunları söylemiştir: *"Bahaeddin Ögel bölümde, Prof. Dr. Şemsettin Günaltay ile Prof. Dr. Afet İnan'ın verdikleri derslerle yetinmeyerek, fakülteadaki derslerin çoğuna devam ederdi. Kütüpten çıkmış bir hali vardı. İlme böylesine susamıştı. Biz ağabeyleri, ele avuca sığmayan Bahaeddin'e bir yandan hayret ve takdirle seyrederken bir yandan da hiçbir şeyi doğru dürüst öğrenemeyeceğini düşünerek, Onun adına endişelenirdik. Sonunda o haklı çıktı. 1945 yılında fakülteyi bitirirken, hem Alman Prof. Dr. W. Eberhard'dan öğrendiği araştırma metodu bakımından, hem de dil bilgisi bakımından, tabiri caiz ise alt yapıyı tamamlamış bulunuyordu. Zira Orta Asya Türk Tarihi için gerekli olan Çince, Moğolca ve Farsça gibi kaynak dillerini araştırma yapacak kadar öğrendi. Daha sonra 1945 yılından itibaren, türlü konularda Türkçe ve Almanca makaleler yayınlamaya başladı¹.*

Onun bu çalışma azmi ve kaynaklara hâkim olması, çok sayıda eser bırakmasına yol açmıştır. Hun Tarihi, Türk Mitolojisi, Türklerin Devlet anlayışı ve Kültür tarihi ile ilgili zengin eserler yazmıştır. Onun yaptığı ilmi çalışmalarında Orta Asya, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet çizgisini dayanak aldığı görülmektedir. Yirmi cilt halinde planlayıp ancak dokuz cildini tamamlayabildiği Türk Kültür Tarihine Giriş adlı eserinde Türklerde köy ve şehir hayatını, ziraat ve yemek kültürünü, tuğ, bayrak, ordu, mehter, aile ve halk musikisi aletleri gibi konuları bütün ayrıntılarıyla incelemiştir².

¹ Abdülkadir Yuvalı-Muhammet Beşir Aşan, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 3-4.

² Abdülkadir Yuvalı, "Bahaeddin Ögel", D.İ.A. , C. 34, Ankara, 2007, s. 22.

Eski ile yeniye kaynaştırarak anlatan Ögel, bilimsel bakış açısını geniş tutarak dünya meselelerini Türkiye meseleleri ile bağdaştırarak önemli sonuçlar elde etmeye çalışmıştır. Hiçbir zaman dar kalıplar içinde kalmamış konulara geniş açıdan bakmıştır. Devlet yapısı, aile, ordu, toplum, Türk savaş taktikleri ve stratejileri, silah, müzik aletleri, avcılık, kuşlar ve motifler, hastalık ve tıbbi bitkiler, ahlak, din ve inanış gibi birçok konuya geniş perspektifte bakmıştır. Bu konuların dışında Atatürk ve inkılapları ile ilgili yazılar yazmaktan geri kalmamıştır³.

BİRİNCİ BÖLÜM

PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'İN HAYATI, ŞAHSİYETİ, İLMİ KİŞİLİĞİ, TÜRK TARİHİNDEKİ YERİ VE HAKKINDA YAZILMIŞ YAZILAR

1.1. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı ve Şahsiyeti

Asıl adı Mehmet Bahaeddin olan Prof. Ögel 21 Nisan 1923'te Elazığ'ın Çarşı mahallesinde doğmuş, dedesi Hacı Hakkı Efendi, babası Harput eşrafından Mehmed Şemseddin Bey, annesi Nadire hanımdır. 1934 yılında çıkarılan soyadı kanunu ile "Ögel" soyadını almışlardır. Anne ve babası okumayı seven, ilme değer veren bir aile idi. Bahaeddin Ögel'de bu ortamda ilkokula başlamıştır. Tarihi seven ve vatansever olan babasından tarihi hikâyeler dinleyen Ögel, İlk ve ortaöğrenimini Elazığ'da tamamlamıştır. Ortaokul yıllarında ise yaşam şartlarından dolayı hayvan sırtlarında güçlüklerle okula gidip gelmiştir. Elazığ'da lise eğitiminin olmamasından dolayı arkadaşlarıyla Malatya'da ortaklaşa ev tutup lise eğitimini burada başarıyla tamamlamıştır. Bahaeddin Ögel, 16 yaşında annesini kaybetmiş ve kardeşleriyle öksüz kalmıştır. Kardeşlerinin bakım ve gözetimini kendine görev edinmiştir. Babası daha sonra evlilik yapmış ve bir kız, üç erkek çocuk sahibi daha olmuştur⁴.

Tarihe duyduğu sevgiden dolayı daha lise yıllarında tarihçi olmayı kafasına yerleştiren Ögel, bir akrabasının Tıp Fakültesine kayıt yaptırma fikrini reddederek 1940-1941 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih bölümüne kayıt yaptırmıştır. Maddi olarak daha iyi yerleri seçme fırsatı varken o tarihçiliği seçmiş ve bu seçiminde ailesinin ve öğretmenlerinin vermiş olduğu tarih sevgisinin çok önemli payı bulunmaktadır. Bir

³ Ergünöz Akçora, "Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 46.

⁴ Yuvalı, a.g.m. , s. 22; Feda Şamil Arık, "Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı ve Eserleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 21; Yuvalı-Aşan, s. 1-3.

akrabası tarafından Türk Hava Kurumunda memur olarak göreve başlamış ve ailesine yük olmamak için, o yıllarda 2. Dünya savaşının Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen hem çalışmış hem okumuştur⁵. Tarih öğrencisi iken tarihe yardımcı bilimlerden olan Arkeoloji bölümünden de dersler almıştır. Özellikle Orta Asya Türk Tarihinin kaynak dillerinden olan Sinoloji (Çin Dili ve Edebiyatı) bölümü derslerini almış, batı dilleri ve Farsçayı da öğrenmiştir⁶. 1941 yılında girdiği Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih bölümünden mezun olduğu 1945 yılında Erzurum lisesinde öğretmen olarak göreve başlamıştır. Erzurum lisesinde görev yapan arkadaşı Fethi Ülkü onun hayat ve çalışmalarını şu sözlerle ifade etmiştir. *“Orada, kısa sürede kendisini, öğretmen, öğrenci ve çevresine çok sevdirdi. Bilgisiyle, gayretiyle dikkatleri çekti. Hizmetleri okul dışına taşmaya başladı. Halkevinde konferanslar, İngilizce dersleri veriyordu. Boş zamanlarında, Erzurum’daki tarihi eserleri inceliyor, özellikle Selçuk dönemine ait kitabeler, belgeler konusunda araştırmalar yapıyordu. Elde ettiği bilgileri, dar olanaklardan yararlanarak yayınlıyordu. Bazı yabancı iddiaları çürütmek için Selçuk kartalı ve geometrik süslemelere dayanarak bilimsel verilerle dolu küçük bir kitapta bastırmıştır. Ögel geceleri boş durmazdı. Yatılı olarak kaldığı okulda onu ya daktilo başında yazılarıyla meşgul olurken, ya da okurken bulurduk. Öğretmen arkadaşlarını dil öğrenmeye teşvik eder, bu işin öğretmenliğini de yüksünmeden üzerine alırdı. Uygun zamanlarda, özellikle tarih konusunda bilimsel sohbetler yapmaktan zevk alırdı. Hepimizin, ondan öğrendiğimiz değerli bilgiler vardır. Onu daima saygıyla anmaya vesile olacaktırlar.”* Burada bulunduğu dönemde “Erzurum Anıtlarında Altay-Türk Sanatının İzleri” adlı ilk kitabını kaleme almış, ayrıca “Erzurum Tavan işleri”, “Erzurum Evleri” makalelerini Ülkü Mecmuasında yayımlamıştır. “İslam’dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi” adlı tebliğini IV. Türk Tarih Kongresine sunan ve bunu beğenen M. Fuat Köprülü’nün aracılığı ile Bahaeddin Ögel 4 Kasım 1947 de Ankara Hasan oğlan Köy Enstitüsü tarih öğretmenliğine atandıysa da enstitünün bazı bölümlerinin kapatılması yüzünden kararnamesi dokuz gün sonra iptal edilmiş ve bunun üzerine görevinden istifa etmiştir. Alman Sinolog W. Eberhard’ın danışmanlığında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde hazırlamış olduğu “Uygur Devleti’nin Kuruluşu” adlı Doktora tezini 1948 yılında tamamlamış ve aynı bölümde asistan olarak göreve

⁵ Arık, a.g.m. , s. 22.

⁶ Yuvalı-Aşan, a.g.e. , s. 3.

başlamıştır. Öğrenciliği yıllarında W. Eberhard'ın yanında bir yıl kadar çalışmış ve onun sevgi ve güvenini kazanarak ilmi açıdan çok şeyler öğrenmiştir. Ögel, kazandığı tecrübe, bilgi ve birikimle mezun olduğu yıllarda Belleten gibi dönemin önemli yayın organında yazılar yazmıştır⁷.

14 Kasım 1950 tarihinde askerlik vazifesini yapmak üzere üniversitedeki görevinden geçici olarak ayrılan Ögel, 31 Ekim 1952 tarihine kadar yedek subay olarak görev yapmıştır. Askerliğinin bitmesine beş ay kala doçentlik için gerekli müracaatlarını yapmış ve doçentlik yabancı dil sınavını kazanmıştır. "Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Bir Minyatür Albümünün Mahiyeti Hakkında Notlar" adında doçentlik tezini sunmuştur. Tezi başarılı olmasına rağmen doçentlik için yeterli görülmeyle başvurusu geri çevrilmiştir. Bu çalışma daha sonra Tarih vesikaları dergisinde yayınlanmıştır. Bir yıl sonra başvuru yapmasına rağmen bu kez de Orta Asya Türk tarihi alanına dönmesi gerektiği belirtilerek doçentlik başvurusu ikinci kez geri çevrilmiştir⁸.

1953 yılında İran'a giderek Türk İslam tarihi bakımından önemli şehirleri incelemiş ve dört ay sonunda yurda dönmüştür. Kazandığı burs ile Almanya'ya giden Ögel, Hamburg Üniversitesi'nde bulunan B. Spuler, O. Franke, A. Von Gabain ile birlikte Türk Tarihi üzerine çalışma imkânı bulmuştur. "Liao Devrinden önceki Kitanlar" adlı tez çalışması ile 18 Kasım 1955'te doçent olmuştur. 1959-1961 yılları arasında Almanya'da, 1962-1963 yıllarında ise Tayvan Hükümetinin verdiği bursla Taipe'deki National Cheng-Chi Üniversitesi'nde ilmi çalışmalarda bulunmuştur. 1963 yılında Orta Asya uzmanı Japon tarihçilerle buluşmak üzere Japonya'ya gitmiştir. Taipe'de iken "Sino-Turcica" adlı teziyle 1965 yılında profesör olmuştur. Hun, Göktürk ve Uygur dönemlerini siyasi-kültürel bakımdan inceleyerek önemli çalışmalara imza atmıştır⁹.

Profesör olduktan sora önemli eserler ortaya koyan Ögel, Ankara başta olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlarda ilmi ve kültürel toplantılara katılmıştır. Milli kültür

⁷ Yuvalı, *a.g.m.* , s. 22; Abdullah Gündoğdu, "Prof. Dr. Bahaeddin Ögel", Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 28, s. 321; İsmail Özçelik, "Dersleri ve Eserleri Işığında Büyük Türk Tarihçisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Tarih Tasavvuru ve Metodolojisi", Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı), S. 4, Bahar 2019; Arık, *a.g.m.* , s. 23-24.

⁸ Yuvalı-Aşan, *a.g.e.* , s. 6.

⁹ Yuvalı, *a.g.m.* , s. 22; Gündoğdu, *a.g.m.* , s. 321; Özçelik, *a.g.m.* , s. 40-41; Yaşar Kalafat, "Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle "Türk Mitolojisi" ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 2, S. 8, 2009, s. 215.

mesalesine sürekli vurgu yapmıştır. Ankara ve diğer şehirler başta olmak üzere lisans ve lisansüstü öğrencilerine dersler vermiştir¹⁰.

Bahaeddin Ögel, Çin, İran, Moğolistan ve Sovyetler Birliği gibi ülkelere giderek araştırmalar yaparak buralarda kongrelere iştirak etmiştir. Bahaeddin Ögel, Ankara Üniversitesi'nde “Atatürk İlkeleri ve Uygulama Merkezi ile Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanlıkları”, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Selçuk Üniversitesi “Selçuk Araştırmaları Merkezinde” görevlerde bulunmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Milli Güvenlik kurulunda da görev almıştır. Ayrıca On dokuz Mayıs Gençlik ve Spor Akademisinde, Kara Harp Okulu ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde, Gazi, Selçuk ve Fırat Üniversitelerinde siyasi ve Türk kültür tarihi konularında dersler vermiştir. Memleketi Elazığ'daki Fırat Üniversitesinde Türk Kültür Tarihi ve Orta Asya Tarihi üzerine dersler vermiştir. Fırat Üniversitesinde Tarih bölümünün açılmasında zorluklar çıkaran üniversite idaresine rağmen bu bölümü açmıştır. Ankara Üniversitesinde yapılan “Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu'nda” gösterdiği başarı insanların zihninde derin izler bırakmıştır. 22 Ekim 1984 yılında Tarih bölüm başkanı olmuş, 7 Mayıs 1986'da bu görevinden istifa etmiştir. Son olarak 1988 senesinde Bakü'de yapılan “Türk Kültür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı” konusuyla 1. Sovyet-Türk Kolokyumunda yerini almıştır. Eylül 1987 yılında Moğolistan'da bulunduğu vakitte rahatsızlanan Ögel'in hastalığı iki yıl içinde daha artmış ve 7 Mart 1989 da Ankara'da vefat etmiştir¹¹. 7 Mart 1989'da Ankara'da akciğer kanseri sebebiyle hayatını kaybeden Ögel, 9 Mart 1989'da Kocatepe Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Ankara Karşıyaka Mezarlığı'na defnedildi. Mezar taşına Dede Korkut yahut Korkut Ata kitabında (Dresden yazmasının adıyla: *Kitāb-ı Dedem Korkud Alā Lisān-ı Tāife-i Oğuzân*, Vatikan yazmasının adıyla: *Hikāyet-i Oğuznâme*, *Kazan Beğ ve Gayrı*) geçen, “İmdi hani didüğüm big erenler/Dünya menüm diyenler/Ecel aldı yir gizledi/Fani dünya kime kaldı/Gelimlü gidimli dünya/Son ucu ölümlü dünya” ifadeleri yazılmıştır¹².

Vefatı ilim dünyasını ve sevenlerini hüzne boğmuş, cenaze törenine Türkiye'nin her tarafından katılanlar olmuş, sevdikleri son görevini yapmak üzere onu sonsuzluğa

¹⁰ Yuvalı-Aşan, a.g.e. , s. 10.

¹¹ Yuvalı, “a.g.m. , s. 22; Gündoğdu, a.g.m. , s. 321; Özçelik, a.g.m. , s. 41, Kalafat, a.g.m. , s. 215; Yuvalı-Aşan, a.g.e. , s. 10-12.

¹² Mehmet Berk Yaltırık, “Bahaeddin Ögel'in vefatının 32'nci yıl dönümü”, <https://qha.com.tr/haberler/bahaeddin-ogel-in-vefatinin-32-nci-yil-donumu/307710/>, (7 Mart 2021).

uğurlamışlardır¹³. Türk tarihi ve kültürü üzerine çok sayıda eser ortaya koyan Bahaeddin Ögel'in vefatı ilim dünyasını hüznə boğsa da ayazlı bir mart günü Türk Tarih kurumundaki cenaze törenin den sonra akşam haberlerinde fazla söz edilmeyip o gün ölen pop müziği sanatçısından daha fazla söz edilmesi ilim dünyasını fazlasıyla üzmüştür¹⁴. Öğrencilerinin, meslektaşlarının ve sevenlerinin gönlünde sürekli yer tutacak olan Bahaeddin Ögel'in Türk kültür ve tarihine katkıları nesilden nesile aktarılarak sonsuza kadar yaşatılmaya devam edecektir¹⁵.

Bahaeddin Hocanın şahsiyetine baktığımızda ise ilmi konular olduğunda otoriter ve ciddi bir duruşa sahipti. Sohbet konuları olunca da yumuşak ve ılımlı davranırdı. Sohbetleri esprili anlatımıyla ilgi çekici hale getirirdi. İnsana büyük değer veren Ögel, en kutsal kabul ettiği insan sevgisinin kökenini tarihin derinliklerinden alırdı. “İnsan şeref ve haysiyeti her şeyin üstündedir” sözünü her zaman hatırlatırdı. Küçük ile küçük, büyük ile büyük olurdu. Gençliğe çok önem verir onların vatan sevgisiyle yetişmesi için elinden geleni yapar ve geleceğe umutla bakmalarını sağlardı. Yetiştirdiği kişilerin vatana fayda sağlayacak yerlere gelmesinden mutluluk duyardı. Karamsar olmayı sevmeyen daima her şeye olumlu bakan Ögel, insanlara yardım etmekten ve onlarla sohbet etmekten memnuniyet duyardı. Her türlü fikre açık olması, kendisini dinlemeye gelen kişinin farklı fikirde olduğunu bilmesine rağmen ona güler yüzle cevap verir ve onu hoşnut kılardı. Hoca ısrarlara rağmen siyasete hiç alet olmamıştı. Çünkü “siyasete atılan kişilerin bir makam kabul eden ilim adamlarının, artık ilim hayatları bitmiştir” diyerek bu yöne kayanları eleştirmekten kaçınmazdı. Bugün üniversitelerde Tarihçilik mesleği yapan hocalar Bahaeddin Ögel'in eğitiminden geçmiş ve birçoğu hocanın sayesinde bu mesleği severek seçmişti¹⁶.

Bahaeddin Hoca sakin tavrı ile elinde çantası ile yürüyüp geçerken babacan bir tavra sahip olduğunu belli eder, herkesle selamlaşıp kendi odasına çekilir ve yine aynı tavrıyla okuldan ayrılırdı¹⁷. Kibar, nazik ve iyi kalpli bir insandı. Herkes için iyi düşünen

¹³ Akçora, *a.g.m.* , s. 48.

¹⁴ Mevlüt Uluğtekin Yılmaz, “Cumhuriyette Kahpelik Yoktur”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-/366071h.htm>, Yeni Çağ Gazetesi (25 Kasım 2010).

¹⁵ Kemal Göde, Hocamız Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 4, Kayseri, 1990. s. 453.

¹⁶ Akçora, *a.g.m.* , s. 44-46.

¹⁷ Kenan Ziya Taş, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel: Sînede Tutuşmuş Yanmış Bir Ocak”, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı), Yıl 4, S. 1, Bahar 2019, s. 455.

ve iyi davranan bir karaktere sahipti. Güler yüzlü, yumuşak sözlü olması yüzüne bakıldığında da anlaşılmaktaydı. Kızgınlık, şiddet, öfke, sinirlilik, kin, kıskançlık gibi özellikler ondan uzaktı. Kendisi hakkında kötü düşünenlere bile iyi davranacak kadar mükemmel bir kişiliğe sahipti. Ögel, mutlu bir aileye sahipti ve iyi bir aile reisiydi. Bu mutlulukta eşi Nurten hanımefendinin de önemli bir rolü bulunmaktadır. Sanata da önem veren Bahaeddin Hoca bununla ilgili olarak bir ara Selçuklu kervansaraylarına ilgi duymuş ve Selçuklu dönemi mimari eserlerini kendi konu alanı olarak düşünmüştü¹⁸.

Ögel'in tarihçi olmasında annesinin ve Harput sevgisinin çok önemli bir yeri vardı¹⁹. Elazığ'a her gelişinde Harput'a çıkar, tarih dolu sokaklarında yürür, kaleye bakar ve eski günleri yâd ederdi. Daha sonra şehir merkezine inince sokakları gezer, kapalı çarşı ve sanatkârlar çarşısına uğrar, cevizli sucuğunu, peynirini ve pestilini alarak Ankara'ya geri dönerdi. Türk kültür tarihi ile ilgili ilmi sohbetlerinde mutlaka Harput'tan söz eder ve kendisinde bıraktığı izlere değinirdi. Ankara'dan Elazığ'a geldiği yıllarda tarih bölümünün açılmasında en büyük payın Harput'un geçmişi, şer'iyye sicillerinin okunması ve sosyal, ekonomik, kültürel yönlerinin açığa çıkarılması olduğunu belirtmiştir²⁰. Müziğe karşı yeteneği olan Ögel, memleketi Elazığ türkülerini iyi bilir ve bunları güzel sesi ile söylerdi. Ayrıca klasik Türk musikisi ve Türk sanat musikisine de ilgisi vardı. Meslektaşlarına da her konuda yardımcı olan Ögel'in öğrencileri odasından eksik olmazdı. Bu öğrenciler arasında Çin'den gelen gençlerde bulunmaktaydı²¹.

1.2. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in İlmi Kişiliği ve Türk Tarihindeki Yeri

Bahaeddin Ögel'in, ilmi ve fikri yapısının temeli Türk milletine duyduğu sevgi ve onlara hizmet etme duygusuna dayanmaktaydı²². İlme duyduğu merak ile bilgi ve birikimin kâğıt üzerine dökülmesi gerektiğini belirterek ilim dünyasına kazandırılması gerektiğini belirtmişti. O kendi özel odasında yazmaya başladığında gözü hiçbir şeyi görmez, eve biri girse dahi konuyu dağıtmamak için cümlesini tamamlamadan odadan çıkmazdı. Bir konu bitmeden diğer konuyu düşünür, ne zaman, nasıl yayınlayacağını kafasında kurardı. Bilgi ve birikimini zamanın yetmeyeceği endişesine kapılarak tam

¹⁸ Faruk Sümer, "Bahaeddin Hoca", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 15.

¹⁹ Yuvalı-Aşan, a.g.e. , s. 2.

²⁰ Akçora, a.g.m. , s. 47.

²¹ Sümer, a.g.m. , s. 15-16.

²² Yuvalı-Aşan, a.g.e. , s. 13.

olarak kâğıda dökememekten korkan Ögel eşinin desteği ile eserlerini birer birer ortaya koymaya başlamış ve bu durum onun inancını arttırmıştı. Çok azimli ve çalışkan olması onun çok sayıda lisans öğrencisi yetiştirmesinden de anlaşılmaktaydı. Hastalıklar, ameliyatlar geçirmesine rağmen azmi ve iradesi ile ayağa kalkmıştı. Hastalıkta dahi tek düşüncesi Türk milletine yeni eserler kazandırmaktı²³.

Tarihe merakı küçük yaşta annesinin anlattığı hikâyelerle başlamıştı. Çünkü o annesinden aldığı Harput kültürünü, araştırma alanı olarak seçtiği Türk kültüründe aramaya koyulmuş, yirmi cilt olarak yazmayı planladığı Türk Kültürüne Tarihine Giriş adlı eserin neredeyse her cildinde annesinden söz eder ve tespitlerinin bazılarını annesine atfetmiştir²⁴. Bahaeddin Ögel Almanca, İngilizce, Fransızca, Farsça, Çince, Moğolca ve Rusça olmak üzere yedi dil bilmektedir. İslâm Öncesi Türk Siyasî Tarihi ve Türk Kültür Tarihi üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Türk kültür tarihini derinlemesine inceleyen Bahaeddin Ögel, Türk kültürünün köklerinin Orta Asya’da olduğunu, dallarının ise Avrasya’ya kadar yayıldığından bahsederek kökler ve dallar arasındaki bağların detaylı şekilde incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur²⁵. Yakın arkadaşı ve dostu Mehmet Altay Köymen’in, Ögel hakkındaki şu sözleri onun ne kadar azimli ve çalışkan olduğunu bize gösterir: “*Bahaeddin Ögel bölümde, Prof. Dr. Şemsettin Günaltay ile Prof. Dr. Afet İnan’ın verdikleri derslerle yetinmeyerek, fakültedeki derslerin çoğuna devam ederdi. Kütüpten çıkmış bir hali vardı. İlme böylesine susamıştı. Biz ağabeyleri, ele avuca sığmayan Bahaeddin’e bir yandan hayret ve takdirle seyrederken bir yandan da hiçbir şeyi doğru dürüst öğrenemeyeceğini düşünerek, Onun adına endişelenirdik. Sonunda o haklı çıktı. 1945 yılında fakülteyi bitirirken, hem Alman Prof. Dr. W. Eberhard’dan öğrendiği araştırma metodu bakımından, hem de dil bilgisi bakımından, tabiri caiz ise alt yapıyı tamamlamış bulunuyordu. Zira Orta Asya Türk Tarihi için gerekli olan Çince, Moğolca ve Farsça gibi kaynak dillerini araştırma yapacak kadar öğrendi. Daha sonra 1945 yılından itibaren, türlü konularda Türkçe ve Almanca makaleler yayınlamaya başladı*”²⁶.

Ögel’in fikri yapısını daha iyi anlamak için onun eserlerini iyi bir şekilde okumak ve anlamak gerekir. Konular arasında Türklerin Eskiçağı ilk sırayı almaktadır. Bu konuya

²³ Akçora, a.g.m. , s. 47-48.

²⁴ Yuvalı-Aşan, a.g.e. , s. 2.

²⁵ Özçelik, a.g.m. , s. 43.

²⁶ Yuvalı-Aşan, a.g.e. , s. 3-4.

yönelmesinde yeterince bilginin olmaması onu bu yöne itmiştir. Orta Asya’da yapılan kazılar ve batıda yapılmış eserlere dayanan “İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi”, “Türk Mitolojisi I-II”, “Türklerde Devlet Anlayışı”, “Türk Kültürünün Gelişme Çağları” Orta Asya Tarihi konularını ilgilendiren eserlerdendir. Ögel, daha sonra kültür tarihi konularına yönelmiştir. Yazmış olduğu “Türk Kültür Tarihine Giriş” adlı eserinde Türklerin yaylak ve kışlak hayatı, tarım kültürü, ev, kültürü, yemek kültürü, giyim ve süsleme, Türklerde tuğ ve bayrak, ordu, otağ, aile ve musiki gibi konulara detaylı bir şekilde değinmiştir. Türk kültürü ile ilgili yazmış olduğu yüzlerce makale ve bildirilerde yerli ve yabancı kaynakları ayrıntılı bir şekilde inceleyerek yeni tespitler de bulunmuştur²⁷.

İslam öncesi Türk tarihinde Türkiye’de ve dünyada otorite kabul edilen Ögel, Türk tarihi konularını derinlemesine incelemesi kaynak ve batı dillerini çok iyi bilmesi eserlerinin günümüzde kaynak niteliği taşıyan eserler olduğunu bize göstermektedir²⁸. Altmış beş yıllık ömrünün çoğunu Türk kültürü ile ilgili konulara veren Ögel, ilmi araştırmalar ve sevecen kişiliği ile Türk kültürünün özelliklerini saymakla bitirmeyip bunları yazıya geçirmiştir²⁹. Türk tarihi ve kültürünün incelenmesinde, kendi ifade ettiği şekilde iğne ile kuyu kazan Bahaeddin Ögel, ilmi tarihçilik yolunda çalışmalarını sürdürmüş, kitaplar, makaleler ve tebliğler ile Türk tarih, kültür ve medeniyetinde yeri doldurulmaz önemli çalışmalara imza atmıştır. Türk tarihini bir bütün olarak ele alan Ögel Hun-Türk, Gök-Türk, Uygur-Türk, Selçuklu-Türk, Osmanlı-Türk Devletlerini bir zincirin halkaları şeklinde değerlendirerek Türkiye Cumhuriyeti’ne bağlamış ve bu bütünlüğü tamamlamıştır. “Türklerde Devlet Anlayışı” adlı eserinde bu önemli konuyu, “Her şeyden önce, Türk tarihini bölünmez bir bütün olarak ele almak ve bunu böyle kabul etmek zorunda idik.” şeklinde söylemiştir³⁰.

Bahaeddin Ögel Türk camiası kadar bütün ilim dünyası tarafından da sevilen ve saygı duyulan bir tarihçi olmuştur. Tarihi besleyen dil, folklor, coğrafya, sanat tarihi ve arkeoloji alanında da bilgi sahibi olan Ögel, hiçbir zaman bu bildikleri ile övünmez,

²⁷ Yuvalı-Aşan, a.g.e. , s. 15.

²⁸ Adnan Gürbüz, “*Türk Kültür Tarihi Araştırmaları Öksüz Kaldı (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Ardından)*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 61.

²⁹ Muhammet Beşir Aşan, “*Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 69.

³⁰ Özçelik, a.g.m. , s. 41-42.

yaptıklarının yeterli olmadığını düşünürdü³¹. Bahaeddin Ögel, Türk kültür tarihiyle ilgili araştırmaları Sinologlar, diğer yabancı tarihçiler ve filologlar tarafından incelenmesini doğru bulmayarak, yabancı araştırmacıların Türk kültürünün özelliklerinden habersiz olduklarını ve bu yüzden hata yapabileceklerini belirterek araştırmaları Türk bilim insanlarının yapması gerektiğini belirtmiştir³².

Türkiye ve Dünya’da İslam öncesi Türk Tarihi konusunda ilmi deha olarak kabul edilen Bahaeddin Ögel, Türk tarihi konularını iyi bilen, kaynaklara hâkim ve Batının ilmi faaliyetlerini yakından takip eden bir kişiydi. Batılı tarihçiler Eberhard, Barthold Laufer, Victor Hehn, P. Pelliot’tan etkilenmiştir. İşini sonraya bırakmadan bir an önce bitirmek isteyen Ögel, namusu olarak gördüğü ilmi çalışmalara önem verirdi. Ani bir şekilde vefat eden Bahaeddin Ögel, kültür tarihimizin otoritesi kabul edilmektedir. Ziya Gökalp ile başlayan Türk kültür tarihi araştırmalarının Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, İbrahim Kafesoğlu, Emel Esin gibi önemli tarihçilerin arasına katılmış³³, Osmanlı’nın son ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ömer Lütfü Barkan, Osman Turan, İsmail Hami Danişmend, Mehmet Altay Köymen ve Halil İnalcık zincirinin bir parçası olup çok sayıda eser bırakmıştır³⁴. Bahaeddin Ögel, Fuad Köprülü’nün Türk kültür tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmaları devam ettirmiş, Avrupalıların kendi kültür ve tarihlerini nasıl araştırdıklarını öğrenerek birbirinden çok değerli eserler ortaya koymuştur. Ögel, çalışmalarını çok detaylı bir şekilde incelemiştir. Öyleki Fuad Köprülü’nün Türk tarihi ve kültürü ile ilgili birkaç sayfada yazdığı konuları kitap ve makalelerle daha detaylandırmıştır. Ayrıca “Büyük Hocam” dediği Abdülkadir İnan’dan da etkilenmiştir³⁵.

Ögel yazmış olduğu eserlerle Türk tarihi ve kültürünün Orta Asya’dan Anadolu’ya uzandığını belirtmiştir. Bunları yazarken de diğer tarihçilerin metodlarından nasıl yararlandığını belirtmiştir³⁶. Çin ve Uzakdoğu uzmanı olan W. Eberhard’dan etkilenen Bahaeddin Ögel, hocasından alıp Türk kültür tarihine uyguladığı metodları

³¹ Akçora, a.g.m. , s. 44.

³² Özçelik, a.g.m. , s. 43.

³³ Aşan, a.g.m. , s. 69.

³⁴ Aydın Taneri, Hocam Bahaeddin Ögel, Yeni Düşünce Dergisi, S. 7, 2 Nisan 1989; Özçelik, a.g.m. , s. 44-45; Akçora, a.g.m. , s. 46.

³⁵ Aşan, a.g.m. , s. 70-71.

³⁶ Yaşar Çoruhlu, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in (1924-18989) Eserlerinin Türk Sanat Tarihi ve Sanat Tarihçiliği Bakımından Ehemmiyeti”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 5, İstanbul, 1989, s. 39.

şöyle anlatmıştır: “Hocam Wolfram Eberhard, Çin’in kültür gelişmesini aydınlığa çıkarabilmek için, önce sınır kavimlerinden başlamıştı. Çin kaynaklarının hepsini taramış ve istatistik bir metod ile Çin’in sınır kavimlerinin kültür özelliklerini aydınlığa kavuşturmuştur. Çin’in Şimal Komşuları adlı bu eser, Türk kültür tarihinin en mükemmel bir kaynak kitabıdır.” Diğer bir makalesinde Alman araştırmacılar ve hocasının kullandığı istatistik metodunu şu şekilde açıklamıştır: “Almanlar geniş bir tarihleri bulunduğu folklor araştırmalarını, Alman tarihinin ve geleneklerinin izleriyle birlikte ele almışlardır. Bunların en ünlüleri Viyana’daki Schmidt-Koppers okuludur. Almanya’da ikinci önemli folklor ekibi okulu Thurnwald okuludur. Bu okul sonuçlara daha çok istatistik notları ile erişmek istiyordu. Çok materyal, materyallerin sınıflandırılması ve böylece sonuçlara varma, bu halk bilgisi okulunun amacıydı. İyi bir şans olarak, bu okulun tanınmış üyelerinden birisi olan W. Eberhard, uzun zaman Türkiye’de kalmış ve bu istatistik metodunu Türkiye’de de geliştirmeye çalışmıştır. Prof. Eberhard çeşitli Türk inanç ve geleneklerine çok eski çağlara giderek incelemişti. Fevkalade geniş vesika kullanan Prof. Eberhard, istatistik metodla bize birçok şeyler öğretmişti.”³⁷

Ögel, Türk kültür tarihini incelerken ikinci olarak Barthold Laufer’den etkilenmiştir. Sino Turcica isimli eserini hazırlarken Laufer’in metodundan etkilenmiş ve şu şekilde açıklamıştır. “Laufer ünlü Sino İranca adlı eserinde komuları aydınlatmak için her türlü kaynağı kullanmaktan çekinmemişti. Çin ve İran kültür ilişkilerini içinde toplayan bu eserde, kullanılan metod, bizi bütün benliğimiz ile sarmıştı. Bu metodlar, Türk kültürü için de uygulanamaz mıydı?” Ayrıca Ögel, Alman tarihçi Victor Hehn’den, Eberhard’ın hocası Otto Franke’den de etkilenecek çalışmalarını bu değerli kişilerin metodlarını kullanarak ortaya koymuştur³⁸.

Bahaeddin Ögel vatanını, devletini ve milletini çok seven bir ilim adamıydı. Kendisine yurt dışında çok iyi fırsatlar tanınmasına rağmen o kendi ülkesine hizmet etmeyi seçmiştir. Kendi içinde duyduğu vatan sevgisini çevresine ve öğrencilerine de aşılama çalışmıştır. Sohbetlerinde ve derslerinde vatan sevgisi ve millete hizmet verme şevki ile kendi yurdunun meselelerini derinlemesine incelemiştir. Bu sebeptendir ki milliyetçilik fikrinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bazı çevrelerce milliyetçilik

³⁷ Aşan, a.g.m. , s. 71-72.

³⁸ Aşan, a.g.m. , s. 72-73.

düşüncesinin kötü aksettirilmesi yüzünden çeşitli çalışmalar yaparak bu düşüncenin öneminin korunmasını sağlamıştır³⁹.

1.3. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Hakkında Yazılmış Yazılar

1.3.1. Abdülkadir Yuvalı-M. Beşir Aşan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel anısına Abdülkadir Yuvalı ve Muhammet Beşir Aşan tarafından hazırlanan bu kitap Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından İstanbul-1995 yılında basılmıştır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hayatı, şahsiyeti, ilmi ve fikri yapısı anlatılmıştır. İkinci bölümünde ise kitapları, makaleleri, tebliğleri ve konferansları hakkında bilgi verilmiştir. Bunun ardından ise hatıra yazıları başlığı altında Hocamızın eşi Nurten Ögel başta olmak üzere Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Prof. Dr. Aydın Taneri, Prof. Dr. Mustafa Temizer, Orhan Gökçe, Prof. Dr.ERCÜMENT Kuran, Hikmet Büyüklimanlı, Prof. Dr. İlhan Çuhadaroglu, Prof. Dr. Orhan Türkdogan, Dr. Fatma Müjgan Cumbur, Prof. Dr. Ahmet Uğur, Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı, Prof. Dr. Eşref Buharalı, Prof. Dr. Mustafa Keskin, Prof. Dr. Halil Narman, Prof. Dr. Kemal Göde, Prof. Dr. Bekir Deniz, Yrd. Doç. Dr. Ergünöz Akçora, Prof. Dr. Mahir. Nakip, Yrd. Doç. Dr. Selahattin Solmaz, Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan, Prof. Dr. Namık Açıkgöz, Prof. Dr. Mehmet Evsile ve Yrd. Doç. Dr. Hasan Köksal'ın değerli düşüncelerine yer verilmiştir. Kitabın sonunda ise makalelerinden bazı örneklerle yer verilmiştir⁴⁰.

1.3.2. Prof. Dr. Faruk Sümer “Bahaeddin Hoca”

Prof. Dr. Faruk Sümer'in “Bahaeddin Hoca” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları ”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Armağan” 65. sayısında Nisan 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır. Sümer, Ögel ile ilgili “Profesör Bahaeddin Ögel milletin kalbinde ebediyen yaşayacak bir Türk bilginidir.⁴¹” sözleriyle başlamıştır. Arkadaşlıkları ikisinin de doktora yaptığı yıllarda başlamıştır. Ögel'in güzel huylu mizacından ve ailesine düşkünlüğünden bahsetmiştir. Bununla birlikte musikiye olan düşkünlüğünden ve Elazığ türkülerini çok iyi bilip ve bunları güzel sesiyle okuduğuna değinmiştir. Vatan, millet, memleket ve Türklük sevgisi de hayatında önemli yer tutmuştur. İlmi çalışmalarında ise Türk tarihi ve Türk kültürü çalışmalarının temeli olmuştur.

³⁹ Akçora, *a.g.m.* , s. 46-47.

⁴⁰ Yuvalı- Aşan, *a.g.e.* , s. 1- 144.

⁴¹ Faruk Sümer, *a.g.m.* , s. 15.

1.3.3. Ahmet Kabaklı “Aziz Bahaeddin Ögel”

Ahmet Kabaklı'nın “Aziz Bahaeddin Hoca” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları ”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Armağan” 65. sayısında Nisan 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır. Türk Mitolojisi kitabını yayınlanıp Ögel tarafından Ahmet Kabaklı’ya gönderilene kadar tanışmamışlardır. Kitap sayesinde tanımış ve onun vatanına, milletine ve ilmine ne kadar bağlı olduğunu görmüştür⁴².

1.3.4. Doç. Dr. Feda Şamil Arık “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Eserleri”

Doç. Dr. Feda Şamil Arık “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Eserleri” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları ”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Armağan” 65. sayısında Nisan 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır. Arık, makalesini iki başlık altında yazmıştır. İlki hayatı ikincisi ise eserleridir. Hayatı eşi Nurten Ögel’in verdiği bilgilerle daha detaylı olarak anlatılmıştır. Yaşamında, ilmi hayatındaki başarılarının yanı sıra yaşadığı ve karşılaştığı zorluklara da değinilmiştir. İkinci bölümünde genel bir bilgi verildikten sonra kitapları, makaleleri, tebliğleri ve konferansları kronolojik sıraya göre verilmiştir⁴³.

1.3.5. Yrd. Doç. Dr. Ergünöz Akçora “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı”

Yrd. Doç. Dr. Ergünöz Akçora “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları ”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Armağan” 65. sayısında Nisan 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır. Akçora, Ögel’i Dil-Tarih ve Coğrafya fakültesine girdiği yıllarda tanımıştır. Daha sonra yüksek lisans ve doktorasını Ögel’in yanında yapmıştır. Ögel’in sadece tarihçi yönlerini değil dil, folklor, sanat tarihi, coğrafya ve arkeolojiye ait birçok alanda bilgisine başvurulacak değerli bir insandır⁴⁴. Harput ve Elazığ sevgisi vurgulanarak, Elazığ’da tarih bölümünün açılmasında büyük rolünün olduğuna değinilmiştir. Ömrü boyunca öğrendiği birçok dille ilim dünyası ve Türk milleti için birçok eser kaleme almıştır. Makalenin son kısmında Ögel’in eserlerine yer verilmiştir.

⁴² Ahmet Kabaklı, “Aziz Bahaeddin Ögel”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan1990, s. 19.

⁴³ Arık, a.g.m. , s. 22.

⁴⁴ Akçora, a.g.m. , s. 44.

1.3.6. Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Yuvalı “Ölümünün Birinci Yılı Münasebetiyle Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel (1924-1989)”

Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Yuvalı “Ölümünün Birinci Yılı Münasebetiyle Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel (1924-1989)” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları ”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Armağan” 65. sayısında Nisan 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır. Hoca- öğrenci ilişkilerinin yanı sıra daha yakın bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Aile yapısına önem verdiğini ve bunun önemini kültür tarihi açısından da değerli olduğunu da her zaman belirtmiştir. Yuvalı, Ögel’in vatan ve millet sevgisinin temellerini Türk kültürü ve geniş tarih bilgisinden geldiğini dillendirmiştir⁴⁵. Ögel için çalışma yapmak bir dinlenme şekli olmuştur. Bununla birlikte siyaset ve din konularından da bir o kadar geri durup bu konular hakkında tartışma içine girmedigi belirtilmiştir. Ögel’in çalışmaların temeli Köprülü Ekolü olmuştur.

1.3.7. Arş. Gör. Adnan Gürbüz “Türk Kültür Tarihi Araştırmaları Öksüz Kaldı (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Ardından)”

Arş. Gör. Adnan Gürbüz “Türk Kültür Tarihi Araştırmaları Öksüz Kaldı (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Ardından)” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları ”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Armağan” 65. sayısında Nisan 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır. Üniversite ikinci sınıfta iken Bahaeddin Ögel’i tanımıştır. Yüksek lisans ve doktorasını yanında yapmıştır. Hayatı ve ilmi çalışmalarından bahsetmiştir. Makalesinin son kısmında ise eserlerini tek tek yazmıştır⁴⁶.

1.3.8. Muhammet Beşir Aşan “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler”

Muhammet Beşir Aşan “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları ”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Armağan” 65. sayısında Nisan 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır. Kültür tarihçiliğinin en önde gelen güçlü ve önemli insanları içerisinde yer almaktadır. Ögel bu başarısını Köprülü ekolünden almaktadır. Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü Türk kültür tarihi için yaptığı çalışmaları birkaç sayfa ile sınırlı kalmışsa da Ögel, Türk kültür tarihine ait bu birkaç sayfalık konuları geniş

⁴⁵ Abdulkadir Yuvalı, “Ölümünün Birinci Yılı Münasebetiyle Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel (1924-1989)”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, Nisan 1990, s. 53.

⁴⁶ Adnan Gürbüz, *a.g.m.*, s. 61.

bir çerçevede ele alarak makaleler ve kitaplar yazmıştır. Köprülü'nün dışında Abdülkadir İnan'dan da bir o kadar etkilenmiştir. Ancak Türk kültür tarihini incelerken ilk olarak W. Eberhard, ikinci olaraksa Barthold Laufer'den etkilenmiştir. Ögel, Çin kaynaklarını iyi bir şekilde kullanarak kendisine ayrı bir özellik katmıştır⁴⁷.

1.3.9. Bahaeddin Ögel'in Türk Dini Tarihine Katkıları

Harun Güngör, “Bahaeddin Ögel'in Türk Dini Tarihine Katkıları” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları ”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e Armağan” 65. sayısında Nisan 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır. Güngör, Ögel'in kendi alanı olmamasına rağmen Türk Kültür tarihi içinde eski Türk dinine ait değerli bilgiler verdiğini belirtmiştir. Eski Türk dinine dair bu değerli bilgiler dinler tarihi için yol gösterici ve temel teşkil edici olmuştur⁴⁸.

1.3.10. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e Göre Türkler' de Devlet ve Devlet Başkanlığı

Kemal Göde, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e Göre Türkler' de Devlet ve Devlet Başkanlığı” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları ”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e Armağan” 65. sayısında Nisan 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır. Hun, Göktürk ve Uygurlarda mevcut olan devlet yönetimi ve devletin yöneticisi hakkında bilgiler verilmiştir. Bu yapı doğrultusunda devlet Tanrı'nın bir nimeti olarak görülmüş ve il, millet, töre gibi temel unsurlar kağan ile birleşmiştir. Kağan bile birleşen bu temel noktaların dışında devletin yöneticisi olabilmek için sahip olması gereken özelliklere de yer verilmiştir⁴⁹.

1.3.11. Bahaeddin Ögel'in “Harput Ağzı Fonetik ve Morfoloji” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme

Ercan Alkaya, Bahaeddin Ögel'in “Harput Ağzı Fonetik ve Morfoloji” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme adlı makalesi Diyalektolog dergisi sayı 1 kış 2010 yılında yayınlanmıştır. Alkaya, Harput Ağzı Fonetik ve Morfolojisi makalesi üzerine genel bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmede Harput ağzının Türkiye Türkçesi ağızları

⁴⁷ Aşan, a.g.m. , s. 74.

⁴⁸ Harun Güngör, “Bahaeddin Ögel'in Türk Dini Tarihine Katkıları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 260.

⁴⁹ Kemal Göde, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e Göre Türkler'de Devlet ve Devlet Başkanlığı”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 262.

içerisindeki yerini ve önemi vurgulanarak, makalenin Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde demirbaş listesinde yer aldığı belirtilmiştir⁵⁰.

1.3.12. Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri (Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar)

Üçler Bulduk, “Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri (Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar)” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Özel Sayısı bahar 2019 sayı 1 de yayınlanmıştır. Ögel’in Kırgızlara dair aktardığı bilgiler makalede ele alınmıştır. Kırgızların tarihi, kültürü, menşei, efsaneleri üzerine yapılan bu çalışmalar bilim insanları içinde önemli bilgileri ihtiva etmektedir⁵¹.

1.3.13. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel: Sinede Tutuşmuş Yanmış Bir Ocak

Kenan Ziya Taş, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel: Sinede Tutuşmuş Yanmış Bir Ocak” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Özel Sayısı bahar 2019 sayı 1 de yayınlanmıştır. Taş, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ile anılarını ve onun hakkında düşündüklerini makalesinde anlatmıştır⁵².

1.3.14. Dersleri ve Eserleri Işığında Büyük Türk Tarihçisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Tarih Tasavvuru ve Metodolojisi

İsmail Özçelik “Dersleri ve Eserleri Işığında Büyük Türk Tarihçisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Tarih Tasavvuru ve Metodolojisi” adlı makalesi Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Özel Sayısı, Bahar 2019, Sayı 1’de yayınlanmıştır. Makalede ilk olarak Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in hayatı anlatılmıştır. Hayatına yer verildikten sonra ilmi kişiliği ve Türk tarihindeki önemi vurgulanmıştır. Bahaeddin Ögel’in tarih tasavvuru ve metodolojisi başlığı altında tarih tasavvuru, milli tarih görüşü, Atatürk ve Türklük sevgisi, Türk dünyası, genetik metot, Türk tarihinin bütünlüğü, devamlılığı ve sürekliliği, Türk kültür çevreleri, tarihçi ve olayların karşılaştırılması konuları ele alınmıştır⁵³.

⁵⁰ Ercan Alkaya, “Bahaeddin Ögel’in “Harput Ağzı Fonetik ve Morfoloji” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, Diyalog Dergisi, Sayı 1, Kış 2010, s. 1.

⁵¹ Üçler Bulduk, “Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri (Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar), Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi-Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Özel Sayısı, Sayı 1, Bahar 2019, s. 124.

⁵² Taş, a.g.m. , s. 453.

⁵³ Özçelik, a.g.m. , s. 45.

1.3.15. Bahaeddin Ögel'den Kalan Derin İzler-Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in (1924-1989) Eserlerinin Türk Sanat Tarihi ve Türk Sanat Tarihçiliği Bakımından Ehemmiyeti

Yaşar Çoruhlu, “Bahaeddin Ögel'den Kalan Derin İzler-Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in (1924-1989) Eserlerinin Türk Sanat Tarihi ve Türk Sanat Tarihçiliği Bakımından Ehemmiyeti” adlı makalesi Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, cilt 2, sayı 5, İstanbul 1989 yılında yayınlanmıştır. Makalesine Ögel'i şahsen tanıma fırsatı bulamamasınarağmen Türk sanat tarihçisi olarak yürüttüğü çalışmalarında Ögel'in eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Türk tarihçiliği ve kültür tarihçiliği üzerine yaptığı önemli katkıları vurgulanmıştır. Eserlerinin sanat tarihi ve tarihçiliği için önemli iki unsuru olan ikonografi-ikonoloji ve bakış açısı-metot konularının değerlendirilmesi yapılmıştır⁵⁴.

1.3.16. Büyük Türk Tarihçisi Rahmetli Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Eserleri

İsmail Özçelik, “Büyük Türk Tarihçisi Rahmetli Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Eserleri” adlı makalesi, Türk Yazımı Üzerine (Yöntemler-Yaklaşımlar-İlkeler-Yorumlar) kitabında yer almaktadır. Yazısının ilk kısmında Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in hayatına ve ilmi kişiliğine değinmiştir. İkinci kısmında eserleri başlığı altında kitapları, makaleleri ve tebliğlerine yer verilmiştir. Yazının son kısmında ise Prof. Dr. Bahaeddin Ögel hakkında yazılanlar- anlatılanlar başlığı altında yazılan kitap ve makalelerin künyeleri yer almıştır⁵⁵.

1.3.17. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Anısına

Bahaeddin Ögel'in yüksek lisans öğrencisi olan Mevlüt Uluğtekin Yılmaz onu yazısında şöyle anlatmıştır: “Herkesin unutamadığı bir öğretmenim vardır. Benim de Doğan Özmen, Muhsin Şener gibi çok değerli öğretmenlerim oldu. Tanrı'ya şükür onlar yaşıyorlar. Ama yıllar önce sonsuzluğa uğurladığımız sevgili öğretmenim Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ise belleğimden hiç mi hiç silinmedi! Silinmedi; çünkü Türk milletinin değerlerini, onun kadar bilen, onun kadar tanıyan ve bildiklerini bilim disiplini içinde pek güzel anlatan çok az Türkolog tanıdım. O, bu milletin yetiştirdiği ender bilgilerden birisi idi. Hayatının her dakikası derin bir sevgiyle bağlı olduğu milletin tarihini, en

⁵⁴ Yaşar Çoruhlu, “Bahaeddin Ögel'den Kalan Derin İzler- Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in (1924-1989) Eserlerinin Türk Sanat Tarihi ve Türk Sanat Tarihçiliği Bakımından Ehemmiyeti”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 5, İstanbul 1989, s. 39.

⁵⁵ İsmail Özçelik, “Büyük Türk Tarihçisi Rahmetli Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Eserleri”, Tarih Yazımı Üzerine (Yöntemler-Yaklaşımlar- İlkeler- Yorumlar), Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 523-538.

güzel, en anlaşılır biçimde anlatmaya harcadı. Bilim kaygısını unutmadan, Türk tarihini anlatma üslubu öylesine sevimliydi ki, onu dinleyenler geçen saatlerin farkına varamazdı. Eserleri de öyleydi. Konuları, işleyiş biçimi çok farklıydı. Yirmi eseri içinde, özellikle Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi'ni, Türk Kültürü'nün Gelişme Çağları'nı veya Türk Mitolojisi'ni okuyanlar bilirler; her sayfası size, anlatılan devirleri yaşatır...

Bilinir ki, Sakalar ve özellikle Hunlar'la başlayan tarihimize hayat veren bilgiler, eski "Çin Yıllıkları" denilen, daha çok Çinli subayların savaş raporlarından oluşan belgelerin içinden süzülüp çıkartılmaktadır. Ve bu çok zor bir iştir. Her insanın dayanabileceği bir çalışma değildir. Ama Bahaeddin Ögel; hep çalıştı, çalıştı... Son nefesine kadar çalıştı! Bir anlamda Sadri Maksudi Arsal gibi 'masası başında' öldü. O, Eberhart'tan sonra eski Çin Yıllıkları'nı en iyi okuyan, dünyanın seçkin bilim insanlarından birisiydi! Bugün bizler, Mete Han'ın, Çin İmparatoriçesi'ne yazdığı - günümüzdeki çağdaş diplomasiye üslup açısından örnek olacak- mektupları biliyorsak; bunu, Bahaeddin Ögel'e borçluyuz.

Evet, bu görkemli bilgeyi nasıl anlatmalı?

Ben, Bahaeddin Ögel'in Yüksek Lisans öğrencisiyim. Tarihi ondan öğrenmek gerçekten bir büyük zevk idi. Ders anlatırken, anlattığı devri yaşırdı. Zaten kendisi de "Arkadaşlar, belgelere daldığım zaman günümüzü unutuyor, incelediğim zamanda yaşıyorum" derdi. İlginç bulduğum bir anısını aktarmak istiyorum... Bir gün, derste bir arkadaşımız Atatürk'ümüzü sorgular biçimde konuşmuştu. Sevgili öğretmenim Bahaeddin Ögel, o arkadaşımıza Kaşgarlı Mahmut'tan bir öykü ile cevap verdi. Öykü şöyledir: Bir kervan, yolunda giderken, bir kartal kervancının börküne pençe atar. Kervancı börkünü sıkıca tutar ama kartal kervancıyı börküyle havaya kaldırırken, kervancıyla beraber bacaklarıyla sığıttığı altındaki eşek de havaya kalkar. Bu kez eşeğe bağlı develer de bir sıra halinde havadadır! En arkadaki deve, Allah'a şöyle yalvarır: "Allah'ım, kervancının bileğine güç ver de börkünü sıkı tutsun!" Bu öyküyü anlattıktan sonra şöyle dedi: "Atatürk bizim börkümüz. Birliğimizin simgesi. Ona lâf yok!"

Devlete hizmeti önemserdi. Tarih tartışmasını kamuoyu önünde yapmazdı. Bu konuda tarihe not düşmek adına bir anımı aktarmak istiyorum... TRT'de çalışıyordum. Sanırım 1987 veya 1988 yılıydı. Cumhurbaşkanlığı forsunda bulunan yıldızların simgelediği 16 büyük Türk Devleti'nin her birini Ankara Radyosu için dramatize ettim. Devlet Tiyatrosu sanatçılarının seslendirdiği program, her hafta ilgiyle izleniyordu.

Programdan -İran gibi- rahatsız olan devletler de vardı. Ama beni en çok üzen, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yaşar Yücel'in Hürriyet gazetesinde manşetten yazılan "Hunlar Türk değildir" sözü oldu! Gazeteyi okuduğum anda hemen telefonla Bahaeddin Ögel öğretmenimi aradım. Konuyu anlattım. Bana: "Mevlüt, onlarla uğraşılmaz. Varsın desin. Benim çalışmalarına da laf edenler var. Sen işine bak." dedi... Gerçekten Bahaeddin Ögel öğretmenim zamanını kurgulanmış tartışmalara harcamazdı...

Öğretmenim Bahaeddin Ögel, Türklüğe sevdalı, gerçek bir bilim insanı idi. Yiğitler otağı Elazığ'ımızın armağanı olan, o özge dehayı 7 Mart 1989'da sonsuzluğa uğurladık... Kim bilir, şimdi o belki de (Cici Han dediği) Çiçi Yabgu/Han'ın yanbaşı; ya da Mete Han'ın otağında diz vurup; "Türklük için yaşadım!" diye tekmil vermektedir... Durağı uçmak olsun!"⁵⁶

⁵⁶ Mevlüt Uluğtekin Yılmaz, "Prof. Dr. Bahaeddin Ögel anısına", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-386073h.htm>, Yeniçağ Gazetesi (3 Eylül 2015)

Kendi El Yazısı İle Bazı Notları

Alp kişi, Bilge kişi,
Edgü aygucu, uz bitikçi;
BAYINDIR illig, kesken tillig!

yerdəşim AHMET KABAKLI beğ'e:

S o y l a m a :

T Ü R K M İ T O L O J İ S İ

Məzirə'yi kondurmuş, Hacı Ziyə Bəg tayısı, Hacı Həkkə ef. oğlindən,
Çişlağı Harput, kəp-Ayşegil'dən, kərə-kərmiz, Hacı Osman ef. kızındən,
Boğə yilində toğmuş, Arığ (eluz)-boğə toğuslig!
Atı yok, iti yok, toğanı yok, alp tēgöl!
Kobızı yok, ozan tēgöl!
il tutsıknıg bilmez, Bilge tēgöl!
Soyu yağız, özü yabız!
Bayındır illig, kesken tillig!

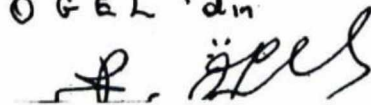
ELAZİZ'din kəlgen kişi!

Ögeleyip, kəzgen kişi!

Bilig bilip, birgen kişiy!

T ü r k b u d u n a q - b i l g e n k i ş i !

Ö G E L ' d i n

Değerli kardeşim Turan Bey,
Anıtlıyattım. Büyük bir başarıya ulaştım.
peşine oturdum. Anıtlıyattım. Yekün!
Bununla ilgili çalışmalarım devam ediyor. Tutarlı
davranışlar. İngilizce 3 ciltte, 1989'da
Sehaten yazdım. Özetle, yekün yazdım.

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL

TÜRK TARİHİ PROFESÖRÜ
Türk Tarih Kurumu Aeli Üyesi

Sei duruyor. O da, olacak.
Yeni yekün yazdım. Anıtlı ve
mükemmelliklerdir.

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi
Tel : 131 20 92
Ev : Yakıncılar Sokak No. 8/7

Sihhiye - ANKARA

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUK UNIVERSITY

I. MİLLETLERARASI TÜRK HALK EDEBİYATI VE FOLKLOR KONGRESİ
I. INTERNATIONAL TURKISH FOLKLORE AND FOLK LITERATURE CONGRESS

11-12 EKİM
OCTOBER 1988
KONYA / TÜRKİYE
TURKEY

2-11-1988

Bahaeddin Ögel

Değerli kardeşim Turan Bey,

Gizde sıkan kütlem, dezi kütale olarak
vardım. Ancak Ankara'da kalınamadım.
Zaten fiyatı düşük. Öğrenci için bir tezi-
lat yapıyor mu sunuz, lütfen yazın.

Henüz söz kütlem de tala de kütlem
mıyım. Bir gazdımın almadığı için
Bk makalem. İngilizce tezi ediyiz.
Lektat, afiyet ve hayranlar alıyız.

Bahaeddin Ögel

İKİNCİ BÖLÜM

PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'İN ESERLERİ

2.1. KİTAPLAR

2.1.1. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi eseri iki ciltten oluşmaktadır. İlk baskısı Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından 1981 yılında yayınlanmıştır. Elimizdeki en son baskısı ise Türk Tarih Kurumu tarafından 2019 yılında basılmıştır. Birinci cildi 455 sayfa, 12 bölümden oluşurken, ikinci cildi ise 465 sayfa 21 bölümden oluşmaktadır. Birinci cildinde bölümlerin sonunda okumalar kısmı yer almaktadır. Bölümler arasında veya konu aralarında Çince vesikalar ve haritalara yer verilirken, ikinci cildinin son sayfalarında ise Çince vesikalara yer verilmiştir. Bahaeddin Ögel bu eserindeki bilgileri aktarırken en eski Çin yılığı olan Shih-chi'i Wolfram Eberhard, Otto Franke, Edouart Chavannes ve Friedrich Hirth'in bilgi ve görüşlerini temel olarak almıştır.

2.1.1.1. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt I

Birinci cildin ilk bölümünde Hunların ve Çinlilerin kökenlerine, atalarına, yaşadıkları coğrafyalara, çevrelerindeki kavimlere ve Çinin Hunlardan etkilenmesine değinilmiştir. Çin kaynaklarında, M.Ö. V. yüzyılda yılında meydana gelen harf değışikliği nedeniyle, bir kopukluk olmuştur. Bundan önce kayıtlar da geçen yer ve kavim isimlerinin farklı şekilde yazılması sonucunu ortaya çıkmıştır. Bu da Çin yıllıklarında geçen isim ve kavimlerin kim oldukları hakkında birçok soru işareti doğurmuştur. Çin'in kuzeydoğusunda Mançurya, kuzeyinde Tunghular, kuzeybatıda Hunlar ve Türkler, batıda ise Tibetliler bulunmaktadır. Bununla birlikte Tunghular, Proto-Moğol sayılmaktadır.

Çin'in ilk bilinen tarihi Hsia sülalesi ile başlamaktadır. Hsia sülalesi Wei ırmağı çevresinde kurulmuştur. Ancak Çin'de devamlılık gösterecek bir devletin temeli Chou sülalesiyle başlamıştır. M.Ö. 1050-247 yılları arasında hüküm sürmüştür. Kurucusu Kral Tanfu'dur. Devlet kurulduktan sonra çevresinde bulunan kavimlere Hun ve Hung gibi adlar vermeye başlamışlardır. Ancak adlandırdıkları Hun ismi tek Türk kavimleri için kullanılmamıştır. Genel olarak tüm kavimleri bu şekilde ifade etmişlerdir. Chou devleti zamanında kuzeyde Tibet kavimleri, Kuzeybatı Hunları ve Türkler, Kuzey Hunları ve Proto-Moğol kavimleri bulunmaktadır.

Çin kaynaklarında geçen Hienyün adıyla görülen kavimlerin “Hunların ataları” oldukları üzerinde görüşlerin birleştiği⁵⁷ belirtilmiştir. M.Ö. 771 yılında ise batı ve kuzeyden gelen akınlara dayanamayarak yıkılmış ve yerinde Doğu Chou devleti kurulmuştur. Kuzey Hunları tarafından birçok akın yapılmıştır. Bu akınlar yapıldığı sırada Çin’de büyük devlet anlayışı oluşmamıştı. Birçok beylik vardı ve bu beylikler de kendi aralarında mücadele etmekteydi. Hunların ataları olan Hienyünlerin yaptığı akınlardan korunmak amacıyla Taiyüan bölgesinde ilk defa M.Ö. 827-782 yılları arasında duvarlar yapılmaya başlanmıştır⁵⁸. Hunlar sadece kuzeybatıda bulunmuyorlardı. Çin’in içinde yerleşik hayat yaşayan birçok Hun bulunmaktaydı. Daha sonra bu Hunlar Çinlileşeceklerdir. Hunlarla etkileşime giren Çin devleti onlarla mücadele edebilmek için reformlar yapmıştır. Hunların ordularında olduğu gibi atlara yönelmiş ve onların kıyafetlerini giymeye başlamışlardır.

İkinci bölümde Mao-tun (Mete)’nin babası Tuman (Teoman) dönemine gelinmiştir. İlk başlarda kaynaklarda Teoman şeklinde yazılan isim daha sonra Çince yazılışlar içinde en uygun olan Tuman şeklinde yazılmıştır. M.Ö. 221 yılında Çin’de Şi Huangdi tahtta iken Hun Devletinde Tuman bulunmaktaydı. Kaynaklarda devletin belirli dönemlerde büyüyüp küçüldüğü bununla birlikte devletin başında bulunan kişilerin sıralamasına ulaşamadığı, ancak güçlendikleri dönemin Tuman ve Mao-tun dönemi olduğu yazılmıştır. Güçlenerek kuzeylerinde bulunan yabancı kavimlerin hepsini kendi idareleri altına aldılar⁵⁹. Daha sonra sınırları Çinlilere dayanıp onlarla karşı karşıya geldiği zaman Çin kaynaklarında Hunlar hakkında bilgi verilmeye başlanmıştır. Çin sınırlarına kadar gelen Hunlardan korunmak için kuzey sınırlarına duvarlar yapılmaya başlanmış bu duvarların yapımı Şihuangdi döneminde daha da hızlanmıştır. Şihuangdi bu dönemde Hunlardan büyük bir tehlike geleceğine dair sözleri fal kitabından dinleyince Hunların üzerine asker göndermiş ve M.Ö. 214’de Hunları (Hiungnu) kuzeybatı yönüne itmişlerdir.

Ögel, Mete’nin (Mao-tun) babası Tuman’a ait olan Tuman Kalesinden de (T’ou-man ch’eng) bahsetmektedir. “*Tuman kalesi, Orhun ve Altay dağlarına giden anayol üzerine kurulmuştu. Bu yönden gelen akınlar Çin’i, çok daha önceleri de rahatsız etmişti. Bundan dolayı M.Ö. 352 yılında, buraya ilk duvarlar yapılmıştı. Bunlar hemen hemen*

⁵⁷ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 29.

⁵⁸ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 39.

⁵⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 87.

Çin’de yapılan ilk savunma duvarlarıdır⁶⁰.” Hun ve Göktürklerin kullandığı Yinşan adı verdikleri sıradağların önemini P. Gaubil’in kitabında yer alan bir kısma yer vererek de değinilmiştir. *“Bu dağlar ormanlarla kaplanmıştır. Üzerinde küçük küçük tepeler ile güzel otlaklar da görülür. Geçit ve boğazlar, savunmak için kolaylık gösterir. Burası Hunların büyük otağ yeri olmuştur. Onlardan sonra gelen diğer kavimler de, bu dağlara dayandılar. Burası onların bir sığınma ve çekilme yeri oldu. Buralarda şaşılacak derecede, çok sayıda hayvan yetiştirdiler. Avlanmak için uygun bölgedir. Ayrıca demir cevheri de çoktur⁶¹.”* M.Ö. 215-206 yılları arasında Tuman zor bir dönem geçirmiştir. Bundan dolayı büyük oğlu ve veliahtı sayılan Mete’yi Yüecilere rehin vermiştir. Ancak güçlü bir devletin kendi veliahtını komşu zayıf devlete rehin olarak vermesi normal değildir⁶². Çin İmparatoru Şihuangdi ölünce Çin içinde derebeyleri isyan etmiş ve düzen bozulmuştur. Bozulan bu düzende faydalanan Hunlar (Hiungnu) Tuman döneminde tekrar güçlenmeye başlamıştır. Ögel ilk Çin tarihi olan S.hih-chi’de geçen şu bölüme de yer vermiştir.

“Bu çağda Tunghular güçlü ve Yüeci’ler ise kuvvetli idi. Hunların (Hiungnu) Şanyü’sünün (yani Hakanın) adı, Tuman (T’ou-man) idi. Tuman, Çin (sülalesine karşı), artık savaşmaya cesaret edemedi ve kuzeye çekildi. On yıldan az sonra General Meng-T’ien öldü. Derebeylerin hepsi, Çin (sülalesine) karşı isyan ettiler. Böylece Çin İmparatorluğu, üzüntü verici karışıklıklar içinde kaldı. Çin sülalesi tarafından, sınırlara gönderilerek yerleştirilmiş olan halkın hepsi, geriye dönerek, yeniden (Çin’e) geldi. Artık bundan sonra Hunlar serbest kaldılar. Yeniden yavaş yavaş Sarı ırmağı geçtiler. Bundan sonra güneye döndüler. Çin’in sınırlarının içlerine girdiler. (Çin’in) eski savunma kalelerini zorlamaya başladılar⁶³.” Tuman zamanında İpek yolu üzerinde bulunan Yüecilerden bahsedildikten sonra orta ve batı Asya’da bulunan Sakalar, Massagetler, Sarmatlar, Toharlar ve İskitlere değinilmiştir. Mete zamanında Yüeciler yenilmiş ve batıya göç etmişlerdir. Göç sırasında Yüeciler Saka kavmini yenerek onları da batıya doğru itmişlerdir.

Üçüncü bölümde ise Mao-tun dönemine geçilmiştir. Mao-tun dönemine ait bir tek belge ve notlar bulunduğu da konu başında belirtilmiştir. Tuman’ın ilk evliliğinden Mao-tun daha sonraki bir eşinden ise bir küçük oğlu olmuştur. Ancak sonraki eşi Çinlidir.

⁶⁰ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 105.

⁶¹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 110.

⁶² Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 117-118.

⁶³ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 118-119.

Ancak diğ er eşin sebep olmasıyla Mao-tun Y e ilere esir verilmiştir. G   l  bir devletin kendisinden güçsüz bir devlete veliahtını rehin vermesi normal bir şey değıldir. Bundan sonra belgelerde bu olay şöyle anlatılmıştır: “Az sonra (babası) Tuman, Y e ilere ani olarak bir baskın yaptı. Y e iler, Mao-d n’u öldürmek istediler. Fakat Mao-d n, kendisinin iyi (veya ünlü) atını aldı (veya çaldı). Bu atına binerek, ka tı ve geri d nd ⁶⁴.” Geri döndükten sonra Tuman, Mao-tun’un emrine on bin atlı bir birlik vermiştir. Böylece bir tümenin, tümen komutanı olmuştur. Mao-tun’un tümen eğıtımını ise Ögel şöyle aktarmıştır: “Mete “ıslık  alan” bir “ avuş” oku yaptı. Kendi okçu atlarına eğıtim yapmalarını, (ayrıca) bir buyrultu ile emretti. (Bundan sonra ordusuna) şöyle dedi. “ıslıklı ok nereye atılırsa (herkes kendi okunu da aynı hedefe) ok atacaktır. Okunu (bu hedefe) atmayanlar ise, başları kesilecektir!” (Bundan sonra Mete) ava gitti. Avda, (Mete’nin) ıslıklı okunu attığı (hedefe), ok atmayanların başları, hemen orada kesildi. Bundan sonra da Mete, (bir gün bizzat kendisi) ( nl ) ve iyi cins atına, bir ıslıklı ok attı. Fakat (Mete’nin) sağında ve solunda bulunan bazı (askerler), Mete’nin atına ok atma cesareti gösteremedi. (Bunun  zerine) Mete harekete geçti ve (hep birlikte aynı hedefe, yani) ata ok atmayanların başlarını, yine hemen kestirdi. Yine (orada) Mete, bu defa çok sevdiğı karılarından birinig zleyerek, (adına) ıslıklı bir ok attı. Fakat yine çevresinden bazıları, korkup ve  rkt ler. Bu sebeple de (hatuna), hep birlikte ok atmaya cesaret edemediler. Onların da başları, hemen Mete tarafından (yine) kesildi⁶⁵.” Yine bir gün babası Tuman avda iken bu sefer tümeni ile birlikte okunu babasına doğırtur ve öldürür. Üvey annesi, küçük kardeşleri vedevlet büyüklerinden yanında olmayacakları kişileri de  ld rt r k tahta oturur. Bundan sonra artık Mao-tun dönemi başlayacaktır.

Mao-tun’un ilk akını Tunghular  zerine olacaktır. Tunghular Mao-tun’un tahtta oturduğunu duyunca ilk önce atını sonra eşini istemişlerdir. Bu duruma devletin ileri gelenleri karşı çıktı ama Mao-tun verdi.    nc  olarak da toprak istediler bu sefer de devlet büyükleri ilk ikisini verdiğı için bunu da verebileceğini söyledi. Bunun  zerine Mao-tun’un bunun devletin malı olduğunu söyledi. Verelim diyen herkesin başını kestirdi.

⁶⁴ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğı Tarihi*, c. 1, s. 149.

⁶⁵ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğı Tarihi*, c. 1, s. 152.

Dördüncü bölüm ise Mete'nin akınları başlığı altında anlatılmıştır. Hunlar ile Tunghu (Proto-Moğol) kavimleri arasında geçmişten gelen bir düşmanlık bulunmaktaydı. Mete doğuya akın yaparak onları yenmiş ve kurtulanlar ise dağlara sığınmışlardır. İlerde bunlar Tunghuların bir devamı olarak Wuhuan ve Sienbi kavimleri bu sığındıkları dağdan isimlerini alarak ortaya çıkacaklardır. Ögel daha sonra bu Tunghuların dağılmasıyla oluşan Proto-Moğol kavimlerinin tarih ve gelenekleri hakkında bilgiler aktarmıştır. İlk olarak Wuhuanlara değinilmiştir. Tunghu kavimlerinin iki büyük parçasından biridir. Mete ve Hunların korkusuyla uzun süre saklanmış, Hunların güçlerini kaybetmesiyle birlikte tekrar ortaya çıkmışlardır⁶⁶. Mao-tun tarafında yenildikten sonra halkı Hunlara bağlı olarak yaşamış ve her yıl vergi vermişlerdir. Belirli bir süre sonra Çinliler bu kavmi kendilerine çekerek Hunlara karşı kullanmaya başlamışlardır. Yavaş yavaş güçlerini topladıkları zaman Mete'nin kendilerine yaptıklarından dolayı kinlerini eski Hun hakanlarının ve ailelerinin mezarlarını açıp dağıtarak öçlerini alacaklarını düşünmekteydiler. Ama Hunlar tekrar onların üstlerine gidip yendiler. Ancak Hun ülkesinde baş gösteren kuraklık yüzünden batıya ve güneye inmişlerdir. Bundan sonra Wuhuanlar güçlenmeye başlamışlardır.

Tunghuların devamı olan bir diğer kavim ise Sienbilerdir. Sienbiler güç kazandıktan sonra Toba devletini kuracaklardır. Mete'den sonra Çin sınırından uzak yerlere kaçtılar ve yenilgilerinden dolayı belli bir süre güçlerini toplayıp başka devletlerle savaşmamışlardır. Daha sonra Hunlar, Wuhuanlar ve Sienbileri kendi altında toplayarak Çin sınırlarından geçerek Çin'e yağmalarda bulunmuşlardır. Ancak baş gösteren kıtlıktan dolayı Hunların güçlerinin düşmesiyle tekrar güçlenmeye başlayacaklardır. Çin ile ittifak yapıp Hunlara saldırarak ve Hunları yeneceklerdir. Bu bölümde ayrıca Proto-Moğolların kültür ve geleneklerinden bahsedilmiştir. Türklerin ve Moğolların kültür ve gelenek etkileşimine değinilmiştir.

Beşinci bölüm ise Mao-tun'un (Mete) birinci Yüeci Çin ve batı akını başlığı altında anlatılmıştır. Yüeciler Hunları kendilerinden küçük görmekteydiler. Mao-tun başa geçip Yüecilere saldırıp yendi. Yüeciler sorunu büyük ölçüde hallettikten sonra Mao-tun, babası Tuman döneminde kaybedilen toprakları almak için Çin üzerine seferde bulunmuştur. Mao-tun yaptığı bu seferle zamanında kaybettiği otlakları geri almıştır. Mao-tun daha sonra kuzey batı kavimlerinin üzerine sefere çıkmıştır. Onları yenerek

⁶⁶ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 202.

kontrolü altına almış ancak Çiçi döneminde, Tinglingler daha büyük darbe almışlardır. Hunlar zayıflayınca Tinghingler ve Sienbiler, Hunlara saldırmış ve başkentlerini ellerinden almışlardır. Sienbiler daha sonra Tinghingleri tekrar kuzeye itmişlerdir.

Altıncı bölümde ise Mao-tun'un ikinci büyük Çin akını anlatılmıştır. Mao-tun Han Kralı Hsin'in üzerine gitmiş ancak kral Mao-tun'a teslim olmuştur. Kral Mao-tun'la uzlaşmış ve Çin üzerine birlikte saldırmak için anlaşmışlardır. Başkentleri olan Mai şehrini Mao-tun'a teslim etmiştir. Mao-tun'un ilerleyişi sırasında Çin halkı kendi tarafına çekmiştir. Çin bunun üzerine 300.000 orduyla harekete geçmiştir. Çin imparatoru on kişilik bir elçiyi Mao-tun'a göndermiştir. Elçilerin amacı bilgi toplayıp Mao-tun'un ordusunun gücünü öğrenmektir. Mao-tun durumun farkındaydı ve karargâhın çevresine yaşlıları, çocukları ve cılız hayvanları yerleştirip ordusunu sakladı. Elçiler gördüklerini Çin imparatoruna anlatınca imparator ordusunu harekete geçirdi, ama tekrar bir elçiyi Hunlara gönderdi. O elçi gerçek orduyu görüp hareket eden imparatora anlattıysa da cezalandırılıp başka şehre gönderildi. Mao-tun öncü birliklerini kullanarak Çin imparatorunu kendi tarafına çekti. Paiteng yaylasında Çinlileri kuşatma altına aldı. Kuşatma yedi gün sürdü ve Çin İmparatoru Kao, Mao-tun'un eşinden yardım istedi. Eşi Mao-tun'la konuşarak şöyle dedi: *“Şimdi sen Çin topraklarını elde edebilirsin. Fakat sen, Çin'i elinde tutarak, oturamazsın! İki hakan karşılıklı olarak birbirini mutsuz etmemelidir!”*⁶⁷ Ancak bu konuşmanın arka planında başka düşünceler bulunmaktaydı. Mao-tun'un eşine Çin'deki güzel kızların bir portresi gönderilerek eşinin kıskançlığı kullanılmıştır. Kuşatma tamamen kaldırılmasa da Mao-tun tarafından gevşetildi. Daha sonra Çin ordusu çekilmiştir. Çin ordusu çekildikten sonra Çin imparatoruna bir plan sunuldu. Plan ise şöyledir: *“Sizin büyük kızınız olan prensesi, (Mete'ye vererek) evlendirelim. Ayrıca onlara her yıl (vergi olarak) değerli hediyeler verelim. Böylece Hun imparatoru sizin damadınız ve kızınız da Hun imparatoriçesi olmuş olur. Ondan doğan çocuklar ise, kuşkusuz veliaht olacaklar ve Mete'nin yerine geçmiş olacaklar”*⁶⁸. İmparator bu fikri beğendi. Ancak imparatorun tek bir kızı bulunmaktaydı. Kızını göndermek istemediği için akrabalarından birisinin kızını Çin prensesi olarak göndermiştir. Böylelikle Hunlara giden elçi Hunlarla ilk defa M.Ö. 197 yılında dostluk

⁶⁷ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 292.

⁶⁸ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 297.

ve barış (evlilik) antlaşması imzalamıştır. Çin bundan sonra düzenli olarak vergiye bağlanmıştır.

Yedinci bölümde Mao-tun'un mektupları başlığı altında anlatılmıştır. Çin İmparatoru ölünce yerine İmparatoriçe Lü geçmiştir. Mao-tun, İmparatoriçe Lü'yü savaş ile korkutup onunla evlenmek istediği, Çin'in sahibiymiş gibi davranıp ülkeyi ziyaret etmek istediğini mektupta yazmıştır. Ancak İmparatoriçe alttan alan bir mektup göndermiştir. Bu konuyla ilgili genel görüş Mao-tun'un batıya Yüeciler üzerine yapacağı sefer öncesinde Çin'in gücünü sınamak istediği yönündedir. Bundan sonra on beş sene süren bir barış dönemi yaşanmıştır. Daha sonra sınırlar yüzünden bir anlaşmazlık yaşanmış fakat Çinliler Hunlarla savaşmayı göze alamadıkları için barış yöntemini tekrar seçmişlerdir.

Sekizinci bölümde Orta Asya'da kavimler göçü başlığı altında anlatılmıştır. Türkistan Hunlar için çok önemliydi. Türkistan'daki ziraat yerleri, Hunların sağ koluydu. Devlet buradan beslenerek, geniş ziraat yaşamına ilk defa burada başlamıştır⁶⁹. Mao-tun'un akın yolu Yüeciler, Wusunlar, Hu-chiehler (Uygurlar), 26 krallık veya devlet Doğu Türkistan'da dır⁷⁰. Ticaret yollarının doğu kapısı olarak adlandırılan yer ise Loulan'dır. İpek yolu veya diğer yolları kullanmak isteyen tüccarlar buradan geçmek zorundaydılar. İlk başta Hunların elinde olan bu yer Çinlilerin de daha sonra eline geçmiştir. Ancak Loulan kralı iki güçlü devlet arasında kalınca denge siyaseti yürütmek zorunda kalmıştır. Aslında 26 krallık olarak söylenenlerin sayısı 36'dır. Daha sonra bölünüp çoğalmışlardır. Hunlar Mao-tun zamanın da Yüecileri batıya doğru sürmüş onlar da Sakaları yerlerinden etmişlerdir. Hun hakanının emriyle Wusunlar, onları takip ederek güney batıya itmiş ve Yüecilerin yerine oturmuşlardır. Yüeciler ise Hindistan'a yerleşerek Kuşan Devletini kurmuşlardır. Hunlar, Yüecileri batıya ittiği zaman Sakalardan önce Wusunlarla karşılaşmış ve yenmişlerdir. Wusunlar Hunlara sığınarak belirli süre onların hâkimiyetin de yaşadıktan sonra güçlenince Hunlardan izin alarak Yüecilerin üzerine saldırıp yenmişlerdir. Daha sonra bağımsız bir devlet kurmuşlardır.

Dokuzuncu bölümde yükselme çağı başlığı altında Mao-tun'un oğlu anlatılmıştır. Mao-tun öldükten sonra yerine M.Ö. 174 yılında oğlu geçmiştir. Lakabı ise "yaşlı ve üstün"dür. Chi-yü babası gibi büyük bir hakandı. Tahta çıktıktan 8 yıl sonra ancak Çin

⁶⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 317.

⁷⁰ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 318.

sınırlarında görünmüştür. O tarihe kadar Yüecilerle ilgilenmiş ve yenmiştir. Hatta Yüeci kralının kafatasından içki kabı yaptığı belirtilmiştir. Daha sonra Çin sınırında görülmeye başlanmıştır. Amacı Çinlilere saldırıp topraklarını ele geçirmek değil kendisini göstererek eğer vergilerini vermezlerse başlarına ne gelebileceğini hatırlatmaktır. Bunu yaparken de hem yağma yapıyor hem de Hun ülkesinde çalıştırmak için insan götürüyorlardı. Chi-yü bu saldırılardan sonra ülkesine geri dönse de Hunların yağma akınları durmamıştır. Daha sonra iki ülke arasında anlaşma olmuş ve Çin düzenli vergi vermeye devam etmiştir. Yaşanan bu saldırılardan sıkılan Çin kendi içinde Hunların ordu düzeni ve kıyafetlerinin kendilerinin kullanması gerektiğine dair tartışmalarda yaşanmaktadır. Çinliler kendi ülkesinde yaşayan ve Hunlarla akraba olan aileleri daha sonra Çin-Hun sınırına yerleştirecektir.

Onuncu bölümde Mao-tun'un torunu ve Çin politikasına yer verilmiştir. Mao-tun'un oğlu öldükten sonra tahta M.Ö. 160'da torunu Chün-ch'en Hakan oturmuştur. Tahta oturduktan dört yıl sonra Çin üzerine akına gitmiştir. Dört yıllık dönem zarfında aralarında dostluk anlaşması devam etmekteydi. Bu akınlardan sonra Çin politikasında değişiklik yaparak tekrar Hunlarla anlaşarak sınır pazarları açmışlardır. Arada anlaşma olmasına rağmen Çin'e akınlar yaptılar. Hunların arasında bulunan bazı Hun Beyleri Çin'e sığındılar. Çinlilerde daha çok Hun beyinin kendilerine gelmesi için onlara Çin ülkesinde rütbe vermiştir. Çin'de daha sonra bu gelen Hun beyleri yüzünden sarayda iki farklı kutup ortaya çıkmıştır. M.Ö 141 yılında ise yeni bir dönem başlamış, Çin'in başına Wu-ti geçmiş ve dostluk anlaşmalarının yerini ise savaş politikası almıştır. Hunlar içinde ise M.Ö. 148 yıllarında iç karışıklıklar, anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Çinliler bir plan yaparak Hun hakanını Mai şehrinde pusuya düşürmek istemişlerdir. Hakana Mai şehrinin idarecisi öldürüldü ve şehri size teslim edeceğiz diye haber göndermişlerdir. Bunun üzerine Mai şehrine hareket edilmiştir. Hun hakanı Çin sınırını geçtikten sonra şehre yaklaşırken etrafta olağan dışı bir sessizlik vardı. Bundan şüphelenince yakında bulunan karakol kulesine saldırmış ve oradaki askerler onlar için pusu kurulduğunu anlatınca Hun hakanı geri dönmüştür. Çinliler bekledikleri halde Hunların gelmediklerini görünce yapılan pusunun oraya çıktığı anlaşılmıştır. Böylece Çinlilerin bu pususu boşa çıkmış ve böylelikle yıllar süren dostluk anlaşması bitmiştir.

On birinci bölümde Büyük Hun-Çin savaşları başlığı altında anlatılmıştır. Mai şehrinde yaşanan olaydan 5 yıl sonra Hunlar tekrar Çin'e saldırdılar. Çinliler, Hunların

peşinden gidip yakalamaya çalışsalar da bir şey elde edemediler. Bir yıl sonra Hunlar Yen-men'e saldırdılar. Çin İmparatoru bunun üzerine 30.000 kişilik ordu gönderdi. Ancak Çin ordusu yenildi ve komutanı esir düştü. Yen-men'den sonra bir sonraki yıl T'ai, Tinghsiang ve Shang bölgelerine⁷¹ Hunlar akınlar düzenlemişlerdir. Bundan sonra ise Çinliler harekete geçmiştir. Hunların sağ bilge beyine bir gece vakti baskında bulunmuşlardır. Sağ bilge beyi kaçmayı başarsa da 15.000 kişilik halkı ve bir milyona yakın hayvanı⁷² Çinlilerin eline geçmiştir.

On ikinci bölümde ise Hunlar, "Sağ Kanat" bölgelerini kaybediyorlar, başlığı altında anlatılmıştır. M.Ö. 122 yılında Çin tekrar Hunlar üzerine akında bulunmuşlardır. Bu akında Hunları yenerek, Hunların Göge kurban verirken kullandıkları altın heykeli ele⁷³ geçirmişlerdir. Böylece Hunların batı prensliği son bulmuştur. Hunlar Çin'in üzerine belirli bir süre sonra yine saldırmışlardır. Yenilginin intikamını almak için ancak Çin ordusunu görünce çekilmek isteseler de çekilemeyip yenilmişlerdir. İmparatora ait bir fermanla bir milyon kişinin Çin egemenliğine girdiği belirtilmiştir⁷⁴.

2.1.1.2. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt II

On üçüncü bölümde Çin elçisi Cang Çien'in seyahatnamesi başlığı altında anlatılmıştır. Çinliler, Batı Türkistan ve İran hakkındaki bilgileri ilk defa Cang Çien tarafından duymuşlardır. M.Ö. 140 yılında Çin tahtında bulunan Wu-ti, Hunlara karşı akınlar yapmak için planlar yapmış ve kendi ülkesinde esir bulunan Hunlardan sürekli bilgi toplamışlardır. Hun esirler, Yüeci Kralı öldürdüğü için Yüecilerin Hunlara karşı öç duyguları beslediklerini söylemişlerdir. İmparator Hunları arkasından vurmak için Cang Çien'i elçi olarak Yüecilere göndermiştir. Yolda Hunlara yakalanmış⁷⁵ ve 10 yıl boyunca Hunlarla birlikte yaşamıştır. Bu süreçte hapis hayatı yaşamamış, Hunları gözlemleyerek Hunlar hakkında bilgi toplamıştır. 10 yıl sonra Hunların yanından kaçarak Yüecilerin yanına gitmiş, ancak Yüeciler Hunlarla savaşmak istememişlerdir. Bunun üzerine Cang Çien Çin'e dönmek için Hunlar'ın ülkesinden geçerken tekrar Hunlara yakalanmıştır. Daha sonra Hunların içinde çıkan karışıklıklardan yararlanarak Çin'e dönmüştür. Hunların içinde yaşanan karışıklıklar Hunların duraklamasına sebep olmuştur. Elçi Hunlar, Fergana bölgesi, Wusunlar, Semerkand Krallığı, Yüeciler, İran ve Part Krallığı,

⁷¹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 414.

⁷² Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 415.

⁷³ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 433.

⁷⁴ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 439.

⁷⁵ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 1.

Irak, Toharistan ve Hindistan gibi batı bölgeleri hakkında gördükleri bilgileri İmparatora anlatmıştır. İmparator Cang Çien'e mevki vermiştir.

On dördüncü bölümde M.Ö. 199 Hun-Çin savaşları anlatılmıştır. Çin İmparatoru Wu-ti Hunlarla savaşmak adına büyük bütçeler ayırmıştır. Amacı Hun ülkesinin içine girerek onları kendi yurtlarında yenmekti. Bunun için komutan Wei Ch'ing öncülüğünde 50.000 atlı birlikle hareket başladı. Ancak yanlış strateji yüzünden yenilmişlerdir. İmparator doğu bölgesindeki Sol Bilge Prensini bölgesine saldırıp yenmiştir. Hunlardan esir alarak ülkesine dönmüşlerdir. M.Ö 119 yılında Çinliler tekrar büyük bir ordu hazırlayarak harekete geçtiler. İki ordu karşılaştıktan sonra fırtına başlamış ve Çin ordusu Hun hakanını sağ ve soldan kuşatmışlardır. Ancak Hun Hakanı bu kuvvetleri yarararak geri çekilmiş ve Kuzey-batıya ilerlemiştir. Hunlardan 19.000 kişi Çinlilere esir düşmüştür⁷⁶. Çin ordusu bir hububat ambarına rastlamış ve bu ambarı yakarak yok etmişlerdir. M.Ö. 119'daki bu savaş Çin başarısı olarak görülmemiştir. Çünkü Hun Hakanının kuzeye doğru çekilişi önceden planlanmış bir şeydi⁷⁷.

On beşinci bölümde Çin'in (M.Ö. 119-105) batıya açılma politikası anlatılmıştır. İmparator Çin'e değerli bilgiler getiren Chag Çien'in bilgilerine tekrar başvurmuştur. Daha sonra yanına 300 kişi ve değerli eşyalar vererek onları kuzey-batıda bulunan Wusunlara göndermiştir. Wusun ülkesine gelince Kralı kendi yanlarına çekmeye çalışsa da başarılı olamadı. Chag Çien Çin'e dönerken Wusun ülkesinden elçilerde onunla birlikte gelmişlerdir. Elçiler Çin'in büyük bir ülke olduğunu geriye dönünce anlatmışlardır. Daha sonraki yıllarda ise Çin'in Wusun ve diğer kuzey-batı ülkeleriyle ikili ilişkileri başlamıştır. Çin'den kervanlar çıkarak Toharistan'a gitmeye başlamışlardır. Batıya (gidip gelen elçiler, Türkistan'da) surlarla çevrilmiş kent devletlerinin bulunduğunu ve bunların kolaylıkla kontrol altına alınabileceği⁷⁸ anlatılınca Çin'de buraları elde etme düşüncesi oluşmuştur. Bununla birlikte imparator Fergana da bulunan değerli atların olduğunu duymuş ve kendisi bu atları elde etmek için bir elçi ile birlikte değerli eşyalar göndermiştir. Ancak Fergana kralı atlarını Çin'e göndermemiş ve kendilerine saygısızlık eden Çin elçisini öldürmüşlerdir. Bunun üzerine İmparator bir ordu hazırlatarak Fergana'ya göndermiştir. Bu ordu yenilmiş fakat daha sonra tekrar ikinci büyük bir ordu gönderilerek Fergana'yı yenmişlerdir.

⁷⁶ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 37.

⁷⁷ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 46.

⁷⁸ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 56.

On altıncı bölümde Hunların duraklamaları ve batıya kaymaları anlatılmıştır. M.Ö. 114-105 yılları arasında Hun tahtına Wu-wei Han geçmiştir. Çin ise bu dönemde en güçlü zamanlarını yaşamaktaydı. Çin doğu ve güneyindeki kavimleri ya sindirmiş ya da kendisine bağlamıştı. İpek yolunun kontrolünü ise eline almaya başlamıştır. M.Ö. 121 yılında Çin elde ettiği Kansu'da iskân politikası yürütmeye başlamıştır. Kansu'da uyguladığı politikalarla Hun ve Tibetliler arasında tampon bölge yapmayı amaçlamıştır⁷⁹. Çin, Hunlara elçi göndermiş ve bu elçiler hadlerini aşarak küstah bir şekilde konuşmuşlardır. Sürekli iki devlet arası elçiler gidip gelmiştir. M.Ö. 105-102 yılları arasında Hun ülkesinde tahta Wu-Wei Han oturmuştur. Yaşını küçük olması sebebiyle “Çocuk Han veya Küçük Han” şeklinde anılmıştır. Yaşının küçük olması sebebiyle sağ bilge beyi olan amcası ile arası açık ve devlet içinde bu yüzden taht kavgaları başlamıştır. Bununla birlikte ülkede soğuk ve kıtlık baş göstermiştir. Devletin sol tarafında bulunan bir komutan ise Hakanı devirmek için Çinlilerle anlaşmıştır. Hakanın yaşı küçük olmasına rağmen Çin sınırlarına kadar inmiştir. Ancak hastalanıp ölmesiyle birlikte tahta yaşı küçük olduğu için oğlu oturamadığından amcası geçmiştir. Böylelikle devlet içinde iki cephe oluşmuştur.

On yedinci bölümde Hunların yeniden güçlenmeleri anlatılmıştır. Çocuk Hanın ölmesiyle yerine geçen amcası Hsi-li-hu Han bir yıl tahta kalmıştır. Bu sürede Çin'in kuzey batı kesimlerine akınlarda bulunmuş ve İpek Yolu üzerinde bulunan şehirlere girmiştir. Bir yıl sonra M.Ö. 101 de Çocuk Hanın kardeşi Ch'ieh-t'e-hou Han tahta geçmiştir. M.Ö. 99-97 yılları arasında Hun ve Çin arasında tekrar savaş yaşanmıştır. Çinliler 300.000 kişilik bir ordusuyla üç kanattan saldırmış ancak Hun Hakanı oyalama taktiklerini kullanarak Çin'i yenmiştir. Çin generallerinden biride bu savaşta esir düşmüştür. Bu General Hun emrine girmiştir. Hakan daha sonra emrine sağ ordu birliğini verip kızıyla evlendirmiştir. 20 yıl yaşadıktan sonra ölmüştür. M.Ö 96 yılında ise Hun tahtına Huluku Han geçmiştir. Çin İmparatoru Wu-ti kaybettiği savaşlar yüzünden sürekli bir oç alma yoluna gitmektedir. M.Ö. 91 yılında tekrar ordusunu hazırlayarak Hunların üzerine sefere çıkmıştır. Bu savaş M.Ö. 119 yılındaki savaştan sonra “Çin ordusunun önüne, gece hendek kazması” sabahleyin de Çin ordusunu arkadan kuşatarak Çin komutanını esir alması ile Hakan, dünya harp tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Bu savaştan sonra Çin

⁷⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 67.

tükenmiş Hunlar ise yurtlarından ve işlerinden geri kaldıkları için duraklama döneminden çıkarak gerileme dönemine geçeceklerdir⁸⁰.

On sekizinci bölümde Hunların batıya göç ve kayma yılları başlığıyla anlatılmıştır. M.Ö. 85 yılında yeni Hun hakanı tahta oturmuştur. Taht yüzünden amcası ona bağlılığını belirtmemiştir. Amcası Hakanın ardından iş çevirerek Çin ile anlaşmak istemiştir. M.Ö. 81 yılında Hunlar 20.000 kişilik bir orduyla otlak aramak için Çin'in içlerine dört koldan saldırmışlardır. Ancak Hun komutanın biri Çin'e esir düşünce bu komutanı kullanarak kendilerine saldıracakları düşündükleri için kuzey-batı yönüne doğru çekilmişlerdir⁸¹. Hunlar kuzey-batıda bulunan Wusunlara saldırarak yeni otlak alanları bulmayı amaçlamışlardır. M.Ö. 72 yılında Çin Hunların batıya kayıp yeni yerleri zapt etmesinden rahatsızlık duymuş ve batıya doğru Hunlara karşı saldırıda bulunmuştur. Hunları yenmişlerdir. Ancak Hun bölgesinden çekildikten sonra bölge yine eski düzenine dönmüştür. Hunlar içinde baş gösteren kıtlık ve soğuktan güçsüz düşen halktan yararlanarak diğer kavimler Hunlar'a saldırmıştır. Hunlar ülkesinde baş gösteren kıtlık iki katına çıkmış, halkın onda üçü ile hayvanların yarısı yok olmuştur⁸². Çin'de bu durumdan faydalanarak saldırmış ve birçok kişiyi esir alarak geri dönmüştür.

On dokuzuncu bölümde Büyük Hun İmparatorluğu'nun bölünmesi anlatılmıştır. 12. Hun Hakanı güçlü birisiydi. Devlet içinde yaşanan sorunları düzene koymuştur. Ancak vefat edince yerine oğlunun gelmesi gerekirken eski hakanın torunu tahta oturmuştur. Bu hakan zalim bir kişiydi. Eski hanedan mensuplarını ya öldürtmüş ya da görevden uzaklaştırmıştır. Devlet içindeki beyler yavaş yavaş isyan etmeye başlamıştır. Hakan yalnız başına kalmıştır. Sol bölgedeki Hunlar ordu toplayarak Hakana saldırmışlardır. Zor durumda kalan Hakan Sağ Bilge Prensi olan kardeşinden yardım istemiştir. O da ona şöyle cevap verir: *“Sen insanları sevmedin! Küçük kardeşin ile devletin ileri gelen soylularını öldürttün! Nerede öleceksen, orada öl! Bana gelme ve beni kirletme!”*⁸³ Bu sözler üzerine Hakan orada kendini öldürmüştür. Onun ölümü üzerine tahta Huhanyeh Han oturmuştur. Bu dönemde kardeşi Cici'de kendisini Han olarak tahta çıkartmıştır. Huhanyeh döneminde beş tane Hun hakanı ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonra bu sorun halledilmiş ve bu sefer iki kardeş olan Huhanyeh ve Cici arasında taht

⁸⁰ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 99- 100.

⁸¹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 115.

⁸² Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 122.

⁸³ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 135.

kavgaları başlayacaktır. Huhanyeh kardeşi Cici'ye yenilince devletin ileri gelenlerini toplayarak Çin'e bağlanmak istediğini belirtmiştir. Daha sonra halkını da alarak Çin'e gitmiş ve Çin'e bağlanmıştır.

Yirminci bölümde Cici Han Batı Hun Devlet'i kurma yolunda başlığıyla anlatılmıştır. Batıda bulunan Cici Han, Huhanyeh'in Çin'e bağlanmasıyla Hun Hakanlığının batı sınırına yerleşmiştir. İlk önce Batı Prensliklerini hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonra ise Wusunlara akın düzenlemiş ve yenmiştir. Bundan sonra ise Mao-tun'un zamanında adı geçen kavimlerin isimleri Çin kaynaklarında tekrar gözükmeye başlamıştır. Batı Asya'ya yönelmeye başlamıştır. İlk önce Wu-chieh kavmi ile kuzeyde bulunan Kırgızları hâkimiyeti altına almıştır⁸⁴. Daha sonra kuzeye doğru ilerleyip Tinglinleri kendisine katmıştır. Bu sırada ise Huhanyeh Çin'de eski gücüne ulaşmıştı. Oğlunu Çin'e rehin veren Cici Han'a, M.Ö. 44 yılında Çin elçileriyle birlikte oğlu da teslim edilmiştir. Ancak o gelen Çin elçilerini öldürmüştür. Hun tarihinde böyle bir olay ilk defa yaşanmıştır. M.Ö. 43 yılında Cici Han, Orhun'dan ayrılmış batıya doğru göçe başlamışken Orhun'a tekrar Huhanyeh yerleşmiştir. Batıya ilerleyen Cici Han ilk önce Wusunları daha sonra da Semertkend Krallığını hâkimiyeti altına almıştır. Çevrede bulunan kavimleri ise vergiye bağlamıştır.

Yirmi birinci bölümde ise Cici Han'ın yenilmesi ve "Batı Hun Devleti"nin sonu başlığıyla anlatılmıştır. Elçileri öldürmesinden dolayı Çin'den gelebilecek saldırı için kendisini hazırlamaktaydı. Çin'e karşı kendisini savunmak için surlarla çevrili şehirler inşa etmiştir. Ancak Çin, Cici Han üzerine akında bulunmuş ve surlarla çevrili şehri dört bir yandan kuşatmıştır. Ağaçtan inşa edilmiş surları ateşe vermişlerdir. Semerkant Krallığının askerleri de saf değiştirip saldırıya geçmiştir. Çin askerlerinin bununla birlikte hücumu geçtiğini gören Cici Han önce kaçmak istemiş daha sonra da bu fikrinden vazgeçip savunmaya geçmiştir. Ancak yaralanarak ölmüştür. Hunlarda kale yapmak ve kale savunması ve yerleşik hayata geçme yoktur. Cici Han'ı yok eden sebeplerden bazıları bunlardır⁸⁵.

Yirmi ikinci bölüm Cici Han'dan sonra Büyük Hun İmparatorluğu (M.Ö. 36-M.S.18) anlatılmıştır. Cici Han'ın ölmesiyle Hunların başında tek hakan olarak Huhanyeh kalmıştır. Abisinin ölümünden korkan Huhanyeh Çin'e giderek tekrar bağlılığı ifade

⁸⁴ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 149.

⁸⁵ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 163.

etmiştir. M.Ö 31. yılında ölmüş ve yerine ikinci hatunun büyük oğlu geçmiştir. M.Ö. 8 yüzyıla kadar tahtta birkaç han değişikliği olmuştur. M.Ö. 8 yüzyıldan sonra tahta Huhanyeh'in Ulu Hatundan olan oğlu Wu-chu-liu Han oturmuştur. Çin, Hunları kendi toprakları içinde serbest bırakmıştır. İki devlet arasında mülteci antlaşması imzalanmıştır. Çin'de tahta oturan Wang Mang zamanında iki devlet arasındaki ilişki değişmiştir. Çin'de böylece hanedan değişikliği meydana gelmiştir. Hunlar kendilerine bağlı olan Proto-Moğol Wuhuanlar'dan vergi almakla ülkeye gidince onlar Hunlara “*Biz Çin İmparatorundan emir aldık. Artık Hunlara vergi vermek zorunda değiliz!*”⁸⁶ sözleri duyulunca hücumla geçmişlerdir. Bu durumdan sonra Hun-Çin ilişkileri bozulmuştur. Wang Mang zamanında Çin içinde huzursuzluklar başlamıştır. Bunu kullanan Hunlar mülteci antlaşmasına uymamaya başlamışlardır. Çin Hunlara uyarıda bulunmuştur. Ancak Hunlar 100.000 kişilik bir ordu ile Çin sınırına dayanmışlardır. Böylece Hunlar yarım yüzyıllık durgunluklarından kurtularak eski canlılıklarına kavuşmaya başlamışlardır⁸⁷. M.S.10 yüzyılda Beşbalıg'da Çin'e başkaldırmışlardır. Buradaki beyler her zaman Hunlara sadık kalmışlardır. Buraya akın düzenleyen Hunlara birçok Çin generali sığınmıştır. Wang Mang'da Hunları 15 hakanlığa bölme düşüncesi oluşmuştur. Bazı Hun prenslerini yakalayarak zorla unvan vermiştir. Bundan sonra Çin sınırlarına Hun akınları başlamıştır.

Yirmi üçüncü bölüm batıda Hunların üstünlük çağı (M.S.18-72) başlığıyla anlatılmıştır. M.S. 18 yüzyılda tahta Huhanyeh'in beşinci eşinden olan oğlu Yü oturmuştur. Yü melezdi. Anne tarafından Wang Mang'a akraba gelmekteydi. M.S. 29 yılından sonra Türkistan şehirleri Hunlara bağlanmıştır. M.S. 45 yılında ise Hunlar içinde büyük bir kuraklık ve çekirge felaketi başlamıştır. Hunlar soğuk, çekirge ve kıtlıktan dolayı yarı yarıya yok olmuşlardır⁸⁸. Yü eşiyile birlikte Çin'e bir ziyaret için yola çıkmıştır. Çin sınırı yakınında tutuklanıp saraya götürülmüştür. Daha sonra Çin sarayında Wang Mang'ya karşı bir isyan çıkmış ve bu isyanda Wang Mang ve Yü öldürülmüştür. Böylelikle Çin'de hanedan değişikliği meydana gelmiştir. Han sülalesi tekrar başa geçmiştir. Hunların içinde başlayan karışıklıklar, kuraklık ve daha sonrada doğudan gelen Moğol akınları yüzünden batıya itilmişlerdir⁸⁹.

⁸⁶ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 193.

⁸⁷ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 197.

⁸⁸ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 215.

⁸⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 229.

Yirmi dördüncü bölümde Hun İmparatorluğunun ikiye bölünmesi ve gerilemesi (M.S.46-73) anlatılmıştır. Yü'nün ölümünden sonra onun yerine Sağ Bilge Prensi olan oğlu geçmiştir. Ancak uzun süre tahta kalamamış ölmüştür. Onun yerine kardeşi tahta geçmiştir. (M.Ö.8-M.S. 13) yıllarında Hun hakanının oğlu Yarkend tahtın kendisinin hakkı olduğunu düşünmüştür. Böylece Yarkend isyan etmiş Çin'e bağlanmak isteyerek halkını da alarak Çin'e ilerlemiştir. Sekiz Hun boyu onu Huhanyeh'in adı ile tahta çıkarmak istemişlerdir. Daha sonrada kendisini Güney Hun Hakanı ilan etmiştir⁹⁰. M.S. 46 yılından sonra kuzeyde ki Hunlar içinde karışıklıklar çıkmış bundan yararlanan Wuhuanlar güçlenerek Hunları yenmişlerdir. Hunların peşini bırakmayıp kuzeye doğru birkaç bin mil kovalamışlardır⁹¹. M.S. 49 yılında Çinliler Sienbi Moğollarını kışkırtarak Hunların üzerine göndermişlerdir. Hunlar büyük kayıplar vermiş ve iyice zayıflamıştır. Hunlar batıya kayarak Türkistan'a yayılmaya başlamışlardır. Hunlar Türkistan'da güçlenmiş ve daha sonra Hotan'ı almışlardır.

Yirmi beşinci bölümde Hunlara karşı büyük Çin akını ve sonrası (M.S. 73-89) anlatılmıştır. Çin'nin batısı ve ülke geneli batıdaki Hunların güçlenmesiyle tehlike içine girmiştir. Bunun farkına varan İmparator Hunlar üzerine akın planlamıştır. Ancak ilk başta gizli olarak planladığı bu akın sonra ortaya çıkmıştır. Çin orduları dört koldan hareket etmiştir. Üçüncü kolda bulunan komutan Çinli olmasına rağmen altında doğu tarafında yaşamakta olan Hun komutanlar bulunmaktadır. Çinli Komutan yoldayken Hun komutanın önden gidip yol göstermesini istemiş Hun komutan ise onları kandırarak boş bir dağa götürerek boşa düşmesine sebep olmuştur. Böylece üçüncü kol başarısız olmuştur. Bununla birlikte dördüncü kolda başarısızlık yaşamıştır. Çin orduları başarısızlığa uğramalarına rağmen çekilirken Kuzey ve güney Turfan bölgelerinde garnizonlar bırakmışlardır. Bu garnizonları daha sonra Hunlar yenerek Turfan bölgesinden çıkarmışlardır. 76 yılından sonra Hunlarda tekrar kıtlık ve kuraklık baş göstermeye başlamıştır. Çin akınlarından dolayı geri çekilmelerinden Türkistan'daki ziraat bölgelerini kaybetmişlerdir. Hunlar güçten düşmeye başlayınca Tingling'ler kuzeyden baskı yapmaya başlamış ve hunlar batıya doğru itilmişlerdir.

Yirmi altıncı bölümde Hunların Batı Türkistan'ın kuzeyine göçleri (M.S.89-105) anlatılmıştır. M.S. 89 yılına Çin hâkimiyeti altında yaşayan Güney Hunları, Batı Türkistan

⁹⁰ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 235.

⁹¹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 236.

da yaşayan Hunlar üzerine Çin ordusuna katılarak akına çıkmışlardır. Güney Hunlarının amacı Batı Hunlarını yok edip halkını kendine bağlayarak tek başına hâkimiyet kurmaktır. Çin'in amacı ise çok değerli bir geçit ve barınak yeri olan zengin Hami bölgesini ele geçirmektir⁹². Hunları yenmişlerdir ve Orta Asya'da yaşayan Hunlar Çin ile anlaşma yoluna gitmişlerdir. Ancak Güney Hunları buna izin vermemiştir. Böylece Orta Asya'da yaşayan Hunlar, Çin ile barış içinde yaşamının hiçbir zaman mümkün olmayacağını ve Çin'e bir daha barış eli uzatılmayacağını belirtmişlerdir⁹³. M.S. 91 yılındaki Çin akınından sonra Hunların başkenti değişmiştir. Hunlar, Altay dağlarını (batıya doğru aşarak) Batı Türkistan'a gitmişlerdir. Hunların Başkenti ise Orhun ırmağının batısında bulunan Ötügen bölgesi ya da bugünkü Hangai dağlarında bulunmaktaydı⁹⁴. Yani Tanrı dağlarının kuzeyinde yeni Hun Devleti kurulmuştur. Hunların yerinin değişmesiyle birlikte boş kalan eski Hun yerleşim yerlerine Proto-Moğol kavimleri yerleşmiştir. M.S. 91 yılında yaşanan Hun yenilgileri Orta Asya ve Moğolistan'da büyük "Kavimler göçünü" meydana getirmiştir⁹⁵. M.S. 107-119 yılları arasında Hunlar'ın batıdaki hâkimiyetleri iyice güçlenmiştir. M.S. 127-134 yılları arasında Çin yeniden kuvvetlenmiştir. M.S. 123 yılında Çin Hunlardan Turfan ve Lukçan bölgelerini almıştır. M.S. 127 yılında ise Karaşar, Kuça, Kaşgar, Hotan ve Yarkend kentleri Çin tarafından ele geçirilmiştir. M.S. 134 yılında Hun hükümdarı mağlup edilerek ailesiyle birlikte Çin tarafında esir alınmıştır⁹⁶.

Yirmi yedinci bölümde Hunların kontrolündeki Türkistan (Türkistan'da Hun- Çin üstünlük savaşları M.S. 105-135) başlığıyla anlatılmıştır. M.S.102 yılında Kaşgar Ve Kuça bölgelerinde Çin'e karşı isyanlar başlamıştır. 107 yılından sonra Çine karşı büyüyen bu isyanlardan dolayı buralardan çekilmiştir. Böylelikle buralardaki bazı beyleri Kuzey Hunları kendi idareleri altına almışlardır. Çin 108 yılında Tibet, 107'de Güney Hun ve 109 yıllarında Proto-Moğol isyanlarıyla uğraşmıştır. Tibet isyanı 118 yılına kadar sürmüştür. M.S. 107 yılından sonra ise Kuzey Hun Devleti Orta Asya'da giderek güçlenmiştir⁹⁷. Hunların yaptığı saldırılardan dolayı Çin Hunlara saldırmak istemiş ancak yeni bir akın için hazır olmadıklarından vazgeçmişlerdir. Tanrı dağlarının doğu uçlarında

⁹² Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 292.

⁹³ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 294.

⁹⁴ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 295.

⁹⁵ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 304.

⁹⁶ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 307.

⁹⁷ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 336.

Barköl bölgesinde yaşayan çok güçlü bir Hun oymağı olan Huyen oymağı bulunmaktadır⁹⁸.

Yirmi sekizinci bölümde Hunlar ve Moğollar başlığıyla anlatılmıştır. Mao-tun zamanın da Tunghular büyük bir yenilgiye uğramışlardır. Kaçan Tunghular dağ eteklerine sığınmış ve belli süre orada yaşamışlardır. Bu dağ eteklerine kaçan Tunghular daha sonra o dağların isimleriyle anılmışlardır. Hunların gücünün azalmasıyla daha sonra Sienbiler ve Wuhuanlar olarak tekrar tarih sahnesine çıkmışlardır. Hunların batıya kaymasıyla birlikte eski Hun bölgelerine yerleşmişlerdir. M.S. 116 yılında Batı Tibetle anlaşılan Sienbi hakanı daha da güçlenmiştir⁹⁹. Güçlenen Sienbiler Çin sınırlarına giderek yağmalarda bulunmaya başlamışlardır. M.S. 156 yılından sonra bir imparatorluk gibi olacaktır. Başında bulunan hakan öldükten sonra ise gücünü kaybetmiştir.

Yirmi Dokuzuncu bölümde Hun feodalizmi başlığıyla anlatılmıştır. Ögel; “*Hun devleti ile Hakanının Çin tarihinde artık hiç anılmaması, Orta Asya’daki Hun tarihini sona erdirmiş olmuyordu. Hun hakanları yerine artık “Hun oymakları” oynamaya başlamışlardı*¹⁰⁰.” Ögel Hunlardan söz açılan kaynaklarda artık Huyen boyundan bahsedildiğini belirtmiştir. Huyen boyu Hunların dört soylu boyundan biridir¹⁰¹. Çin yapılan akınların başarısızlığından dolayı Orta Asya’dan çekilmiştir. M.S. 151 yılında Çin’in elinde bulunan Hami bölgesine akın yapan Huyen boyu burayı Çinlilerden almıştır. Hotan ve Kaşgarda ise Çin baskısı kaybolmuş ve bağımsız olmuşlardır.

Otuzuncu bölümde Büyük Hun İmparatorluğunun yıkılışından sonraki Orta Asya ve Hunlar (M.S.150-400) anlatılmıştır. Hz. İsa’dan sonraki ikinci yarıda artık Çin kaynakların da Orta Asya’da yaşayan Hunlar hakkında bilgi bulunmamaktadır. Çin’in içinde yaşayan Hunlar hakkında ise bilgi verilmeye devam etmiştir¹⁰². Çin topraklarında eskiden bu yana yaşayan Hunlar ya da daha sonra Çin’e gelip yerleşen Hunlar Çin tarafında iskân edilmiştir. Çin’e bağlanan Hunlara büyük haklar verilmiştir¹⁰³. Daha sonraki yıllarda Çin içinde yeni devletler kurmuşlardır. Hunların kurdukları bu devletler Çin adı ile kurulup onların gelenekleriyle idare edilmiştir¹⁰⁴. M.S 155 yılından Güney

⁹⁸ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 337.

⁹⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 357.

¹⁰⁰ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 362.

¹⁰¹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 373.

¹⁰² Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 379.

¹⁰³ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 381.

¹⁰⁴ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 382.

Hun bölgesi Çin'in hâkimiyeti altındaydı. Ancak M.S. 152 yılından sonra Çin, Orta Asya ile uğraşırken Güney Hunları bu durumdan yararlanarak güçlenmişlerdir. Çin Wuhuan'larla anlaşarak yıldırmaya çalışmıştır. M.S. 157-158 yılları arasında Güney Hunlarının tüm boyları isyan etmişlerdir. Sienbiler ve Wuhuanlarla anlaşarak Çin'e saldırıp yağmalamışlardır. M.S. 188 yılından sonra Güney Hunlarında meydana gelen iç karışıklıklar nedeniyle ikiye bölünmüştür.

Otuz birinci bölümde Orta Asya beylikleri ve yollar (M.S.150-400) anlatılmıştır. İlk önce

Tarım ırmağının nerde bulunduğu anlatılmıştır. Tarım ırmağı “*Doğu Türkistan’ın Güneyinde ve kuzeyinde çok yüksek dağlar vardır. Bu dağların ortasında ise bir ırmak (yani tarım) ırmağı bulunur*¹⁰⁵.” Daha sonra bu ırmak Çin’in içinden geçen ve Çin’in kutsal olarak kabul ettiği Sarı Irmak ile birleşmektedir. Bu ırmak Orta Asya’nın göbeğinde bulunmaktadır. M.S. 151 yılına kadar Tanrı Dağlarının kuzey eteklerinde bulunan beylikler Hunların Huyen boyuna bağlı olarak yaşamamışlardır¹⁰⁶. Bu beyliklerden ilki Beşbalıg beyliğidir. Başkenti Chin-man (altın dolu) şehridir. Beşbalıg’ın güney yolu Hotan’dan batıya, kuzey yolu ise Kuça şehrinde batıya doğru uzanmıştır. M.S. 3. Yüzyıldan sonra ise yeni kuzey yolu bu yollara eklenmiştir. İkinci beylik ise Turfan ya da Ön-Turfan beyliğidir. Etrafı Yar-suyu ırmağıyla çevrilidir. Bir diğeri ise Karaşar şehri ve beyliğidir. Beyliğin dört bir tarafı dağlarla çevrilidir. Bu dağlar Kuça beyliğindeki sıra dağlarla birleşmektedir. Kuzeyinde ise Wusunlar bulunmaktadır. Başkenti ise Yüan-ch’ü’dir¹⁰⁷. Dördüncüsü ise Kuça şehri ve beyliğidir. Şehirlerinin etrafı surlarla çevrilidir. Beşincisi ise Kaşgar şehri ve beyliğidir. Kaşgar, Çin ve Orta Asya ticaret yollarının batıya açılan kapısından biridir. Başkentleri Su-le kentidir. Kaşgardan batıya doğru giden yol üzerinde Kuşan Devleti, Fergana ve Semerkand bulunmaktadır¹⁰⁸. Bundan sonra güney İpek yolu üzerindeki şehirlerden bahsedilmiştir. İlki Loulan beyliğidir. İkincisi Şanşan beyliğidir. Güney İpek yolunun giriş ve çıkış kapısı durumundadır¹⁰⁹. Başkenti Yü-ni’dir. Üçüncüsü Çerçen beyliğidir. Beylik Hotan’ın doğusunda bulunur ve Çinli tüccarlar ilk buradan geçerlermiş. Dördüncüsü Hotan

¹⁰⁵ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 394-395.

¹⁰⁶ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 396.

¹⁰⁷ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 411.

¹⁰⁸ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 417.

¹⁰⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 426.

Beyliğidir. Güney İpek yolunun en büyük merkezi konumunda olmuştur¹¹⁰. Başkenti Hsi-yeh'dir. Beşincisi Yularık beyliği ve sonuncusu ise Yarkend beyliğidir.

Otuz ikinci bölümde Çin budizminin gelişmesinde Türkistan'ın rolü başlığıyla anlatılmıştır. Buda dinini Türkistan vermiş Çin ise almıştır¹¹¹. Kuça şehri "Budizmin Kabesi" gibi ün kazanmış ve ünlü bir buda rahibi olan Kumarayiva, Karaşar'da oturmaktadır. Daha sonra Çin tarafından esir alınmıştır. Orta Asya 3. ve 4. yüzyıllarda Çin baskısı altında bulunmaktaydı. Çin buralara akınlar düzenleyip geri dönünce yanlarında bilgili insanları alarak geri dönmekteydiler. Çin'in 383 yılında yaptığı akın buda rahibi Kumarayiva'yı alıp Çin'e getirmektir. Böylelikle Buda dini Çin'de yayılmaya başlayacaktır.

Son bölüm olan otuz üçüncü bölümde ise Hun soylularının batı Çin ve Türkistan'da kurdukları bir devlet başlığıyla anlatılmıştır. Büyük Hun İmparatorluğunun yıkılmasıyla artık Çin kaynaklarında bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Çin'in batısında, Türkistan'ın doğusunda önceleri buraya nasıl gelindiği bilinmeyen Cgü-ch'ü Meng-hsün ailesi bulunmaktadır. Çinlilerin Chü-ch'ü şeklinde yazdıkları bu kelimeyi Hunlarda imparatorun soyundan gelenler kullanmışlardır¹¹². Bu Hun prensi 401 yılında Turfan'ı hâkimiyeti altına almıştır. Ögel Çin kaynaklarında geçen şu bilgiyi de eklemiştir: " *Batı memleketlerinin "Otuz altı devleti" O'na gelerek bağlılıklarını bildirdiler ve yıllık vergilerini sundular*"¹¹³.

Bu iki cildin genel değerlendirmesini yaptığımızda Bahaeddin Ögel alanında ve Türkiye'de bir ilki başararak ilk defa bu alanda detaylı bir çalışmayı bizlere sunmuştur. Zamanına göre çok başarılı bir eser olan Büyük Hun İmparatorluğu Tarihinin üzerine yeni bir şeyler koyulup yazılan başka bir eser yoktur. Günümüz ilmi çalışmalarında dahi temel kaynak olarak kullanılmaktadır. Çin kaynakları üzerinde ilk defa Türk tarihçiler arasında çalışma yapan Bahaeddin Ögel, gördüğü tüm bilgileri bizlere aktarmaya çalışırken, ilk defa Çin kaynaklarını çeviren birisi olarkten duyduğu heyecan üzerine her türlü bilgiyi bizlere vermeye çalışmıştır. Ayrıca Bahaeddin Ögel'in verdiği bilgiler arasında kronolojik zaman farklılıkları da bulunmaktadır.

¹¹⁰ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 428.

¹¹¹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 441.

¹¹² Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 449.

¹¹³ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, s. 450.

2.1.2. Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları

Ögel'in bu eseri ilk kez 1988 yılında basılmıştır. En son baskısı Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınlarından 2001 yılında çıkmıştır. Eser 788 sayfadan oluşmaktadır. Eser önsöz, giriş dâhil olmak üzere 26 bölümden oluşmaktadır. Bazı bölümler sonunda verilen okumalar kısmı ile eser zenginleştirilmiştir.

Eserin giriş bölümünde Türklerin temel yapısını oluşturan atın sosyal yaşamdaki yeri, erkeklerin olduğu kadar kadın ve çocukların savunmadaki yeri, Türklerin ve atlarının büyük düşmanı olan kurtlardan, ailenin ve devletin temel yapısı olan çekirdek aile yapısından ve bu yapının ordudaki yansımından, devletin töresi ve bunun uygulanma biçiminden, dünyada tek devlet kurma ideali ve tek tanrı inancından kısaca bahsedilmiştir.

Eserin birinci bölümünde Türk adının Çinliler tarafından nasıl adlandırıldığını, Göktürk çağına doğru ise Türklerle “Tiele” olarak yeni bir ad verildiğinden, Türklerin doğusunda bulunan Çinlilerin Juanjuan dedikleri Proto-Moğol kavminden bahsetmiştir. Ögel, Göktürk devletini kuran Türk kesiminin farklı, güçlerinin ve tecrübelerinin büyük olduğunu ve Çinlilerin Göktürkler’e Tukyü veya Tü-chüeh dediklerini belirtmiştir¹¹⁴. Yine Ögel Çin tarihlerine göre, Göktürk devletini kuran Türk boyları, “Altay dağlarının eteklerinde oturup, demircilik yaparlarmış... Altay dağları burada tıpkı bir miğfere benzermiş, bundan dolayı da bu dağın eteğinde oturanlara, Türk adı verilmiştir”¹¹⁵. Bunun dışında Çin tarihinde görülen bilgilerin yalnızca efsanevi bir biçimde anlatılmadığını buna tarihle karışık yeni bir haber şeklinde verdiklerini belirtmiştir. Dönemler çerçevesinde Türk kelimesinin nasıl adlandırıldığını üstünde değişim olup olmadığını açıklayarak birinci bölümün okumalar kısmına geçmeden Türkiye adı ve yeri üzerinde durmuş ve örnekler de göstermiştir. Marko Polo Anadolu’dan geçerken Anadolu’ya “Turcia Minor”, yani Küçük Türkiye; Orta Asya’nın içine girince de, Orta Asya için “Turcia Major”, yani Büyük Türkiye dediğini, Arapların da Türk dünyası için “Arz üt-Türk dediklerini belirtmiştir¹¹⁶.

İkinci bölümde “Türkler mi Moğol, yoksa Moğollar mı Türk”¹¹⁷ tezini Prof. Eberhard ve kendi eserlerine dayandırarak Moğollarının Türk olmadığı açıklamıştır.

¹¹⁴ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 8.

¹¹⁵ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 9.

¹¹⁶ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 12.

¹¹⁷ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 36.

Hunların kuraklık nedeniyle batıya kaymaları ile Orta Asya da oluşan boşluğu Çinlilerin Moğolları kullanarak yerleşmeye çalıştıkları anlatılmıştır. Bu durum Göktürk Devletinin kurulmasına kadar devam etmiştir. 5. Yüzyılın başlarından Göktürk Devletinin kurulmasına kadar, Çin sınırlarından Volga kıyılarına kadar uzayan Türk kavimlerini Çinliler, aynı adla adlandırmışlardır. Önce bunların hepsine Koaçi, yani “Yüksek arabalı” kavimler adını vermişlerdir. Bu yılların başlarında Orhun kıyılarında başkentlerini kuran Proto-Moğol soylarından gelen Juanjuanlar gittikçe güçlenmeye başladıklarını belirtmiştir¹¹⁸. Daha sonra Bumin Kağan Juanjuanları yıkarak Göktürk Devleti’ni kurmuştur. Devletin kurulmasında rol alan devlet tecrübesi olan okumuş aydın toplulukların bulunduğu da belirtilmiştir.

Üçüncü bölüm iki ana başlık altında anlatılmıştır. Birincisi Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu, ikincisi ise Atilla ve Hunlardır. Mete, Türk tarihinin büyük bir başlangıcıdır. Büyük imparatorluklar, büyük olaylar, onunla ve onun kurduğu düzen ile başlamıştır. Mete’den önce de Türkler vardı. Ancak yazılı tarih belgelerimiz Mete ile başlamıştır¹¹⁹. Mete, yalnızca bir hakan değil; kendi milletinin babası, hocası her şeyi idi.¹²⁰ Mete’nin müthiş bir askeri dehaya sahip olduğunu anlatılmıştır. Mete’nin, komutan; hatununun ise diplomat rolünde olduğu belirtilmiştir¹²¹. Mete’nin ölümünden sonra yerine oğlu Ki-ok geçmiştir. O da babası gibi büyük bir askeri yeteneğe sahipti. Yüceçileri tamamen ortadan kaldırmıştır. Ki-ok’un yanında Çin kökenli ünlü bir vezir de bulunmaktadır. Hunlar büyük imparatorluğa sahip olunca, Çin ipeklerinden yapılmış elbiseler giyinmek ve Çin yemekleri yemek istemişlerdir. Bunu hisseden vezir Hun hakanını bu konuda uyarmıştır¹²². Bunun yanı sıra batıda kurulan yeni Hun hakanlıkları ve batıya kaymaları anlatılmıştır. Cici Han zamanı yaşananlar ve devletin dağılması anlatılmıştır. İkinci bölümde Atilla’nın Avrupa’ya gelişi, devleti kurması, Atilla’nın, devletin ve Hunların özelliklerini, neden Atilla’ya “Tanrının kılıcı” veya “Tanrının Bir Kırbağı” dedikleri, yabancı toprak ve halk üzerinde devleti kurması ve bunun sonucu uzun ömürlü bir devlet olamayarak yıkılması anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde kısa bir şekilde Göktürk Devleti’nin kuruluşu anlatılarak iki büyük Göktürk lideri olan İstemi-Kağan ve Mukan Kağan hakkında bilgi verilmiştir.

¹¹⁸ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 38-39.

¹¹⁹ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 61.

¹²⁰ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 63.

¹²¹ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 62.

¹²² Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 71.

Daha sonra Türklerin yazdığı eski yazıtlara *Bengü* yani “ebedi- ölümsüz” dediklerinden bahsedilmiştir. Ancak Tanrı’yı da bu adla anmışlardır¹²³. Devlet tarafından yazılan yazıtlara “İl Bengüsi” yani “Devlet Yazıtı” demişlerdir. Kül-Tekin, Bilge Kağan ve onların büyük veziri Tonyukuk için yazılan yazıtlara “Devlet Yazıtları” denilmiştir¹²⁴. Göktürk yazıtlarının nasıl bulunduğunu ve Danimarkalı Vilhelm Thomsen tarafından çözümünün hangi aşamalardan geçtiği, hangi çözüm metotlarının kullanıldığı belirtilmiştir. Bilge Kağan-Kül Tegin kardeşlerin uyguladıkları politika ve yaptıkları ziraat reformları hakkında bilgi verilmiştir. Batı Göktürk Devletinin kuruluşu yıkılması daha sonra Göktürklerin batıya kaymaları, Batı Göktürklerin On-Boy’un dan Türgeş Devleti, V. Yüzyılda Orta Asya’yı egemenlik altına alan Avarlardan, Güney Rusya’da kurulan Hazarlardan ve Talas Irmağı Kıyısında kurulan Peçeneklerin kuruluşu ve yıkılışı anlatılmıştır.

Beşinci bölümde Uygur Devletine yer verilmiştir. Uygur Kağanlığı 744 yılın da Kutluk Bilge Kül Kağan tarafından kurulduğunu, devlet ve ekonomik düzenlerini, batı Türklerini nasıl bir araya topladıklarını anlatarak bu bölüme genel bir giriş yapılmıştır. Böğü Kağan’ın nasıl başa geçtiğini, Çini hâkimiyet altına aldığını ancak eski töresini bırakan, yağmacı halkın isteklerine boyun eğen Böğü Kağan’ın, Uygur devlet adamları tarafından nasıl öldürüldüğü belirtilmiştir¹²⁵. Uygurlar 763 yılında Mani dinini benimsemişler böylelikle savaşçı özellikleri kaybetmeye başlamışlardır. Ancak bununla birlikte yeme-içme, yaşayış, kültür vb. alanlarda tamamen değişmişlerdir. 840 senesinde Kırgızlar, Uygur Devletine saldırarak büyük bir yıkım yapmış ve Uygur Devleti yıkılmıştır. Ancak 856 yılında Turfan Uygurları devleti kurulmuştur. Bu devlet Tibetlileri büyük bir yenilgiye uğratmıştır¹²⁶. Bunun haricinde Ögel, Uygur ve Hıta devletleri arasındaki ilişkiden de bahsetmiştir.

Altıncı ve yedinci bölümde Karahanlılar, Kırgızlar, Kıpçaklar, Volga-Tuna Bulgarları ve Macarlardan anlatılmıştır. Bu devletlerin kuruldukları coğrafya, yerleşim biçimleri, şehirleri ve kültür-sanatlarından bahsedilmiştir.

Sekizinci ve dokuzuncu bölümde Ögel, Türklerde aile yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Türkler’de ailenin esas çekirdeği baba, oğul ve torunlardan meydana

¹²³ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 112.

¹²⁴ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 113.

¹²⁵ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.183.

¹²⁶ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 196.

geliyordu¹²⁷. Ataerkil bir aile yapısı mevcuttur. Türk ailesi, Türk devletlerinin çekirdeği ve temeli idi¹²⁸. Baba kadar anne de eşit haklara sahiptir. Türkler, kız ile erkek çocuklar arasında ayırım yapmazlardı¹²⁹. Eski Türklerde evin sahibi kadındır¹³⁰. “Ocak” ev ve yuvanın tek sembolüdür¹³¹. Eve gelen gelin ise “evi aydınlatan bir ateştir”¹³². Koca evine gelen kız, artık kocasının ailesine bağlanmıştır¹³³. Kız evlenirken oğlanın ailesi kızın ailesine kalın” oğlanın ailesindeki bir payı” verilirdi. Kalın başlık demek değildir¹³⁴. Kız baba evinden ayrılırken çeyiz hakkı bulunmaktaydı isterse bu hakkı isteyebilirdi¹³⁵. Türklerde babanın sonsuz bir velayet hakkı görülmemektedir. Söz kesiminde kızın, evlenmeye razı olduğunu gösteren bir “rıзалık” sembolü verilmesi gerekmektedir. Buda bütün Türk illerinde aynı olan mendildir¹³⁶. Nişan, gelin alma düğün ve şenliklerini de geniş bir biçimde anlatmıştır. Dokuzuncu bölümde ise aile ve topluluklarda sofraya ve yemek disiplininin bahsetmiştir.

Onuncu ve on birinci bölümde soyların oluşması ve konuk-konukluk konuları anlatılmıştır. Soylar, kan bağı ile bağlı olan en küçük içtimai birliklerdir¹³⁷. Soyların birleşerek nasıl devlet olduğu ve bu düzenin askeri teşkilatı da şekillendirmiştir. Büyük devlet kurmuş Türklerde konuk evi yapma insanlık ve ahlak sorunu olarak ele alınmıştır. Konuk, bir kutluluk ve uğur işareti olarak sayılmış; her topluluk ve ailede konuk için bir konukluk yani konuk evi yapılmıştır. Bazen de konuk için yeni otağ kurulmuştur¹³⁸.

On ikinci bölümde Türk milleti, Türk halkı ve devlet konusuna yer verilmiştir. Türkler akrabalıklarını “kan birliğine” göre değil, “kemik” birliğine göre kabul ederlerdi. Onlara göre akrabalıkta temel esas kemik birliği idi¹³⁹. Türklerde halk arasında sınıf ayırımı bulunmamaktadır. “Türk” adı, yalnızca Doğu ve Batı Göktürk devletini, ilk defa kuran soylu boylar için kullanılmıştır¹⁴⁰. Ögel, Türk iskân politikası hakkında da bize bilgi vermiştir. Türk Kağanları iskâncı idiler. Yeni bir ülke alıp devlete katma büyük bir

¹²⁷ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 245.

¹²⁸ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 239.

¹²⁹ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 250.

¹³⁰ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 251.

¹³¹ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 253.

¹³² Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 254.

¹³³ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 254.

¹³⁴ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 258.

¹³⁵ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 264.

¹³⁶ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 266.

¹³⁷ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 298.

¹³⁸ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 315.

¹³⁹ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 329.

¹⁴⁰ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 337.

şey değildi. Alınan ülkeye Türk ordularının peşinden büyük Türk kitleleri ve aileleri gelirlerdi¹⁴¹. Böylece bölgeye yerleşim yapılarak oranın Türkleşmesi sağlanırdı.

On üçüncü ve on dördüncü bölümde Türklerde vatan ve devlet anlayışına yer verilmiştir. Devlet ve vatan toprağı Türklere göre devlet ve milletin toprağını meydana getiren, yerler ile sular mukaddestir. Toprak daha çok ön Asya düşüncesinde önem kazanmıştır. Vatan anlayışının bir devlet felsefesi halinde oluşup gelişmesi Türklere aittir. Bu düşünce bir millet için görkemli ve muhteşem bir fikirdir¹⁴². Vatan atalardan kalma mukaddes bir varlıktır¹⁴³. Eski Türklerde yaşadıkları toprakları suları bırakıp gitmek büyük bir suçtu. Dağları bir toprak ve taş yığını değil hisler ve duygular ile yoğrulmuş, kişilik kazanmış birer varlık gibi düşünürlerdi¹⁴⁴. Türklerde il devlet demektir. Türklerde devleti meydana getiren iki unsur vardır. Bunlar toprak ve halktır. Halk toprağı, toprakta halkı tamamlayarak bir devlet meydana getirirlerdi¹⁴⁵. Türklerde devlet genişlemesi doğu batı yönünde olmaktadır. Evlerin ve çadırlarının kapıları bile doğu yönünde bulunmaktaydı. Devletin kuruluş ve işleyişinde aile büyük öneme sahiptir¹⁴⁶. Türklerde veraset babadan oğula geçerdi. Veraset ve vesayet büyükten küçüğe doğru geçmekteydi¹⁴⁷. Çocuklar arasında miras eşittir. Ancak kız çocuk evlenip baba evinden çıkarken hakkını aldığı için bir daha mirastan pay alamazdı. Türklerde tek kadınla evlenmek yaygındır. Verasette ise hükümdarlık hakkı Baş Hatunun büyük oğluna aittir. On beşinci bölümde aile ile devlette töre ve yol konusu anlatılmıştır. Eski Türklerde töre devletin işleyişini ve düzenini belirlerdi¹⁴⁸. Töre, aile ve kişiler için bir görenektir¹⁴⁹. Cezalar caydırıcı olması için çok sertti. Bir kişi eğer hırsızlık yapmışsa başı kesilir ve babasının boynuna asılırdı. Böylece ömür boyu dolaşırdı. Türklerde aile temelini zedeleyecek olan zina yoktur. Töreü uygulayan kişilere de yargıç denilmekteydi. Halka arasındaki yargıçlar genellikle beyler ve ak sakallılar idi¹⁵⁰.

On altıncı bölümde ailede, toplumda, devlette yer alma ve oturma düzenleri, on yedinci bölümde ise kurultaya yer verilmiştir. Kurultay halkın ve devletin meclisidir.

¹⁴¹ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 343.

¹⁴² Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 415-416.

¹⁴³ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 416.

¹⁴⁴ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 424.

¹⁴⁵ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 433.

¹⁴⁶ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 443.

¹⁴⁷ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 445.

¹⁴⁸ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 469.

¹⁴⁹ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 470.

¹⁵⁰ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.528.

Kurultaylar genellikle seçim, savaş, vergi, asayiş, ziraat, insan ve hayvan sayımı için yapılırdı. Bu toplantılarda herkes kendi düşüncesini belirtirdi. Herkes düşüncesini belirttikten sonra en son karar yine kağana aitti.

On sekizinci bölümde Türklerde beylik ve başlık konusu anlatılmıştır. Türklerde beylik mukaddestir. Beylik insana Allah vergisidir. Doğuştan gelmektedir. Bey halkın kendisini yükseltip, başına geçirdiği kişidir. Eski Türk toplumlarının bir gereği olarak bey çoğu zaman komutandır¹⁵¹.

On dokuzuncu bölümde Türk kağanına yer verilmiştir. Kağan imparator demektir. Türk kağanları yeryüzünün hükümdarı sayılırlardı. Dünyanın bütün ülkelerini idare etme gücüne sahipti¹⁵². Türklere göre kendi kağanları göyün yerde, kendisi adına tayin ettiği bir temsilciydi. Fakat şu da unutulmamalıdır ki, Türk kağanı bir Tanrı değildi¹⁵³. Gökte doğmuş veya yaratılmış kutsal bir varlık değildi. Hele Tanrı'nın kendisi veya parçası ise, hiç değildi¹⁵⁴. Hakanların bilgili, erdemli, açık sözlü olmaları gibi genel özellikleri ile kağanların halka karşı sorumluluğu olduğu vazifelerde anlatılmıştır. Kağanlar halkını doyurup, giydirmek zorundaydı. Fakirlik ve yokluk içinde yaşayan hiç kimse yoktu¹⁵⁵.

Yirminci bölüm vezirler başlığı altında anlatılmıştır. Hanedanlarda mevkiler veraset yolu ile geçerdi. Büyük memuriyetler yalnızca liyakat ve yeteneğe göre alınırdı¹⁵⁶. Kağandan sonra gelen en yüksek rütbe “yabgu” vezirlik idi. Vezirler konular hakkında bilgilerini arz eder ancak yine son sözü hakan söylerdi. Göktürk devletinin büyük veziri Tonyukuk ve Cengiz Hanın Uygur asıllı veziri Tata-Tonga'dan da bahsedilmiştir.

Yirmi birinci bölümde büyük memuriyetler ve maliye anlatılmıştır. Büyük memuriyetlerde yükselmek yetenek ve liyakatdan geçmekteydi. Sorumluk görevlerinin temeliydi. Görevlerini yerine getiremezlerse başlarını kaybederlerdi¹⁵⁷. Eski Türk kağanlarının yanında alpler, yiğitler ve erenler bulunmaktaydı. Her devlet reisinin etrafını kuşatan birçok fedaisi de bulunurdu. Göktürk devletini kuran İl-Teriş Kağan 17 erenle başlamış daha sonra 70, 700 ve en sonunda 2000 kişiye kadar çıkmıştır. Kağandan halka doğru Türk büyüklerinin sıralaması da yapılmıştır. Kağan, buyruklar, beğler, halk ve

¹⁵¹ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.553.

¹⁵² Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 571.

¹⁵³ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 573.

¹⁵⁴ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 577.

¹⁵⁵ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 585.

¹⁵⁶ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 611.

¹⁵⁷ Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 643.

millettir. Buyruklar; Kağanın yanında bulunan büyük memur ve komutanlara verilen isimdir. Türk adetlerine göre kağanlık büyük oğlun, ordu da küçük oğlun hakkıydı. Ordu komutanlıkları kağanın küçük kardeşlerine aittir¹⁵⁸. Kağanın askerlerinin dışında sivil memur ve sanatkârlar da bulunmaktaydı. Bunlar; iç-buyruklar, tamgaçı (damgacı), danışmanlar, hazine memurları, yazıcılar, elçiler, kılavuzlar, öğretmenler, saray tabibleri, falcı ve müneccimler, saray muhafızları, sanatkârlar, aşçılar, bekçiler, muhtarlar, tellallar, tercümanlar ve doğancılardır. Bunların bulundukları yerler, hangi görev ve işlerden sorumlu oldukları teker teker anlatılmıştır.

Yirmi ikinci bölümde ordu düzeni anlatılmıştır. Türklerde ordu halk, halk ise ordudur¹⁵⁹. Devlet içinde durumda aynıdır. Her memur ya da vali bir komutandı. Ögel ordu ile ilgili Çin tarihi kaynağından aldığı bilgiyi şöyle aktarmıştır: 552 senesinde, Göktürk devleti kurulurken “*Ordu, on bölüme ayrılmış ve bu birliklerin her birine de “ok” adı verilmiştir*”. Zamanla, bu askeri birlikler gelişerek bir boy haline gelmiştir¹⁶⁰. İkili, dörtlü, altılı, yirmi dörtlü boy düzeni gibi ordu düzeni de onluk, yüzlük binlik ve on binlik şeklinde oluşmaktaydı. Bu düzenin kurucusu Atilla’dır. Bu sistem hala günümüzde kullanılmaya devam edilmektedir.

Yirmi üçüncü bölümde Türklerin kutlu devlet sembollerine yer verilmiştir. İlki devletin başkenti idi. Türklere göre “ebedi bir devlete” sahip olmak ancak başkent olmalarıyla mümkündü¹⁶¹. Eski Türk devletlerine Ötügen yerinde veya çevresinde başkentlik yapmıştır. Bu yüzden Ötügen kutsal olarak kabul edilirdi. Türk devletinin başkenti Ötügen olursa devlete kaygı ve kederin uğramayacağına inanırlardı¹⁶². Başkent hakan otağının bulunduğu yerdir. Otağ, yani hükümdar çadırı, devletin sembolüdür¹⁶³. Uygur dönemine kadar tüm hakanlar otağda oturmuşlardır. Uygurlar yerleşik hayata geçmesi de hakanların otağda oturmasını engellememiştir. Saray yerine yine geleneklerine uygun olarak otağda oturmuşlardır. Bununla birlikte Türk hakanları yeni aldıkları ülkeler ile sınırlara hâkimiyet sembolü olarak saraylar inşa ettirirlerdi¹⁶⁴. Eski Türklere göre “Gök kubbesi devletin, çadır ise ailenin” birer örtüsü ve kubbesi gibi

¹⁵⁸ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 646.

¹⁵⁹ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 660.

¹⁶⁰ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 661.

¹⁶¹ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 670.

¹⁶² Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 670.

¹⁶³ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 671.

¹⁶⁴ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 678.

görülürdü. “Gök altında devlet; çadır kubbesi altında aile düzeni” yer almaktaydı¹⁶⁵. Otağların yapımında kullanılan renklerde çok önemliydi. Otağların renkleri devlet kademelerindeki kişileri temsil etmekteydi. İkincisi ise tahtı. Kağanların tahtlarının altından olduğu belirtilmektedir. Hatta Göktürk zamanında gelen Bizanslı bir elçi İstemi Kağanın altından yapılmış, dört tane aslan üzerine oturtulmuş tahtından bahsetmektedir¹⁶⁶.

Bayrak eski Türk devletlerinin her şeyiydi. Bağımsızlık bayrakla belli olurdu¹⁶⁷. Eski Türklerde hem bayrak hem de tuğ bulunmaktaydı. Bu ikisi birbirine karıştırılmaktadır. Ancak ikisi de farklı şeyleri anlatmaktaydı. Tuğ, devletin ve bağımsızlığın sembolüdür. Devlet içindeki bölümleri, herkesin mevki ve makamını göstermekteydi. Adeta canlı bir ferman özelliği taşımaktaydı. Tuğ daha resmidir. Bayrak ise Türklerde, köklerini, dinden ve sihirden almaktaydı¹⁶⁸. Tuğun ucuna ise kurban ettikleri atın kuyruğunu asarlardı. Türklerin bağımsızlık sembollerinden diğeri davuldur. Davul ile Tuğ birbirinden ayrılmaz bütün gibidir.

Yirmi dördüncü bölümde Türklere din ve düşünce konusuna yer verilmiştir. Türklerde eski çağlardan itibaren Tek Tanrı inancı mevcuttur. Tek Tanrı inancı birlik, beraberlik ve düzeni doğurmuştur. Türkler Tanrıyı bir kalıp veya şekle sokmamışlardır. Türklerde yeri ve göğü yaratan tek ve büyük bir güç vardı. Yer ve gök birbirine bağlı ve kutsaldı¹⁶⁹. Aslında Türklerde tek bir gök yoktu. Güneş, ay ve yıldızlarda birer göktü ve Tanrı bu göklerin üzerinde oturmaktaydı. Bunlar kadar doğuda kutsaldı. Evlerinin kapılarını doğuya yerleştirirlerdi ve güneşi görünce diz çöküp selam vermekteydiler.

Yirmi beşinci bölüme Türklerde ölüm anlayışı ve ölüm törenlerine yer verilmiştir. Kişioğlu hep ölümlü türemiş idi. Tanrı yaşar insanoğlu ölürdü. Ölülerin ruhlarının Tanrı katına gittiğine inanırlardı. Kefene eşük derlerdi. Hakan ölünce ipekli kumaşlara sararak gömerlerdi ya da kefen yoksulara dağıtılırdı¹⁷⁰. Türk kağanları için büyük cenaze merasimleri yapılırdı. Ancak bu merasimler hemen gerçekleştirilmez ilk önce mumyalama işleminin yapılması beklenirdi. Cenaze törenlerine ise yuğ denilmekteydi. Cenaze törenlerinde ağlayıcılar bulunmaktaydı. Bunlara sığıtıcı denilmiştir. Birçok

¹⁶⁵ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 685.

¹⁶⁶ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 689.

¹⁶⁷ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 690.

¹⁶⁸ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 690.

¹⁶⁹ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 701.

¹⁷⁰ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 758.

milletten elçilerde cenaze merasimlerine katılırlardı. Gelirken onlarda yanlarında ağlayıcı getirirlerdi. Belirli törenler yapıldıktan sonra mezarın üzerine yaşarken öldürdüğü düşmanları kadar heykeller konulurdu. Bunlara da balbal denilmekteydi. Büyük devlet adamlarının mezarları da dağ başlarına gömülmüştür. Bunun sebebi Tanrıya daha yakın yer olmasıdır. Böylece içleri günümüze kadar bozulmamıştır. Gömülürken de eve benzer “bark” dedikleri yerlerin içine yerleştirmişlerdir.

Yirmi altıncı bölümde ise Türklerde törenler ve bahar bayramları kısaca anlatılmıştır. Büyük hakanın yaptığı törenler ulu toy ve küçük toylar olarak anılmaktaydı¹⁷¹. Bunun dışında başarı toyları, ilk av toyu, akın dönüşlerinde ve tutsaklardan kurtulduklarında yapılan toylar, düğün, ölüm, ad verme gibi durumlarda yapılan toylarda bulunmaktadır. Büyük devlet törenlerinin başında her zaman kağan bulunmaktaydı. Türklerin bahar bayramları yılbaşının başlangıcı sayılırdı. Kurbanlar kesilir, şarkılar söylenir ve göğe oklar atılarak kutlamalar yapılırdı¹⁷².

Genel olarak esere baktığımızda Türk kültüründe atın sosyal hayat üzerindeki etkisinden, aile yapısından, büyük bir devlet kurma isteğinden ve Gök Tanrı inancından bahsedilmiştir. Bu inanç İslamiyet ile bağdaşmıştır ki Türklerin İslamiyeti kabul etmesin de tek tanrı inancının büyük bir etkisi vardır. Türk kelimesinin kaynaklarda geçen çeşitli anlamları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bahaeddin Ögel, Moğolların Türk olmadığını, Eberhard ve kendi eserlerine dayanarak açıklamıştır. Hunlar’ın Orta Asya’da coğrafi zorluklar neticesinde göç ettiklerine ve daha sonraki zaman diliminde Göktürk Devletinin kuruluşuna değinilmiştir.

Hun devletinde askeri konularda büyük bilgi sahibi Mete ile ilgili bilgi verilmiş daha sonra başa geçen oğlunun da bu askeri bilgiye sahip olduğu belirtilmiştir. Bu durum bize Türklerin orduya ne kadar önem verdiklerini de göstermektedir. Ayrıca Batıya göç eden Hunların bir kısmı Avrupa da Hun devleti kurmuştur. Bu devletin de en önemli hükümdarı Atilla ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir.

Göktürk devletinde iki büyük lider olan İstemi-Kağan ve Mukan Kağan ile ilgili bilgiler verilerek Orhun Yazıtlarına değinilmiş, Batı Göktürk devletinin siyasi durumu ile Avarlar, Hazarlar ve Peçenekler ile ilgili önemli bilgilere değinilmiştir. Orta Asya’da Uygurların kuruluşu, gelişimi ve yıkılışı anlatılmış, Karahanlılar, Kırgızlar, Kıpçaklar,

¹⁷¹ Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 772.

¹⁷² Bahaeddin Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 774.

Volga-Tuna Bulgarları ve Macarlar'ın kurulduğu coğrafya ve kültürlerinden bahsedilmiştir.

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan ailenin sosyal yapı üzerindeki etkisinden, devlette törenin işleyişi ve düzeninden, akrabalık ilişkilerinden, verasetten, evlilik ve düğün merasimlerinden, sofraya ve yemek adabından, soyların birleşerek nasıl devlet olunduğundan ve bu düzenin de askeri teşkilatı düzenlediğinden, bahsedilerek, konuk evi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Türk milleti, Türk halkı ve devlet konusunda verilen bilgiler ile Türklerin iskân çalışmaları ile gittikleri bölgeleri Türkleştirdikleri anlatılmıştır. Türk devlet anlayışının nasıl olduğu, vatan denilince Türklerin nasıl bir felsefeye sahip olduğu, devleti meydana getiren unsurlardan toprak ve halk ile ilgili bilgilerden bahsedilmiştir.

Devlet işlerinin görüşüldüğü kurultayın yapısından, devletin başında yer alan beyden ve onun komutan olarak da görüldüğünden, Türk kağanının yeryüzünün hükümdarı sayıldığından, özelliklerinden, Kağandan sonra vezir olan Yabgu'dan ve görevlerine değinilmiştir.

Devlet malıyesi ve büyük memuriyetler hakkında bilgiler verilerek memuriyette yükselme kriterlerinden, görevlerinden, kağandan halka doğru Türk büyüklerinin sıralamasından da bahsedilmiştir. Ayrıca, Türklerde ordu teşkilatı, devletin bağımsızlık sembolleri, çadır kültürü ve bayrağın Türkler için ne kadar önemli olduğu ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Türklerde doğu kutsal sayılırdı ve tek Tanrı inancı oldukça önemliydi ve bu inanç açıklanarak, Türklerin ölüm ve ölüm törenleri, mezar yapıları ile ilgili bilgiler verilerek Türklerde törenler ve bahar bayramlarına da değinilmiştir. Böylece eserde değinilen konular ışığında Türklerin siyasi durumu, sosyal, kültürel, ekonomik yapısı açıklanmıştır.

2.1.3. İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi adlı eseri ilk kez 1962 yılında basılmıştır. Şu an elimizde bulunan eser ise kitabın 6. baskısıdır. Türk Tarih Kurumu Yayınları tarafından Ankara 2014 yayınlanmıştır. Eser 455 sayfa 19 bölümden oluşmaktadır. Eser içerik olarak haritalarla zenginleştirilmiştir.

Ögel, eserinin birinci bölümüne Hunlardan önceki Orta Asya konu başlığıyla giriş yapmıştır. İlk olarak Orta Asya'nın tam olarak neresi olduğu hakkında bize bilgi vermektedir. Orta Asya Tanrı dağlarının güney ve kuzeyi olarak ikiye ayrılmış güneyinde

bugünkü Doğu Türkistan'ın, kuzeyinde ise İrtiş havzası ve Altay dağları bulunmaktadır¹⁷³. M.Ö. 3 binlerde, Altay dağlarının olduğu bölgede Oğuz tipinde veya Azilin ırkına mensup bir kavimin bulunduğu görülmektedir. M.Ö. 2 binlerde ise yine bu ırkların izleri devam etmiştir. Bu çağlarda en önemli iki kültür merkezi bulunmaktadır. İlki Altay dağları, ikincisi ise güney Sibirya'dır. Bu iki kültürü de Oğuz tipinde olan beyaz bir ırk temsil etmektedir¹⁷⁴. Oğuz tipinde olan bu beyaz ırk Türklerin atalarıdır.

Büyük Hun devletinden önce orta Asya'da yüksek ihtimalle Türklerin atası olarak beyaz ve brakisefal ırkın bulunduğu, Altay Sayan, Tanrı dağları ve Kazakistan'ın belirli bir kısmına yayılmış oldukları muhtemeldir¹⁷⁵. Neolitik döneme ait olduğu düşünülen Altay dağlarında bulunan Katun kurganın ağzında ise Afanesyevo kültürüne benzer ok uçları ile kemik kalıntılarına rastlanmıştır¹⁷⁶. Güney Sibirya'nın belirli kısımlarında ise yarı yerleşik yarı göçebe hayatı yaşayan ve ziraatçilikle uğraşan beyaz ırktan gelen insanlar yaşamışlardır. Avrupa'daki beyaz ırka benzeyen bu topluluğun büyük bir ihtimalle Türklerin atalarıdır¹⁷⁷.

Büyük Hun devletinin kurulmasından önce güney Rusya taraflarında İskitlerin hâkimiyeti devam etmektedir¹⁷⁸. Hun devleti, orta Asya kavimlerini ilk defa birleştirip tek bir bayrak çatısında toplamıştır. Böylelikle devletin kültürü M.Ö. III. yüzyılın sonlarında başlayarak, M.S. III yüzyılın sonlarına kadar görülmeye devam edecektir. Hunlar Şark ve Uzak Doğu kültürleriyle de etkileşim halindelerdi¹⁷⁹. “*Büyük Hun devleti zamanında Moğolistan, Baykal gölünün kenarları ve kuzeyi brakisefal Mongoloidlerle kaplı idi.*” Altay dağlarında ise ilk devirlerden beri beyaz ırk yaşamaktadır. Tanrı dağları çevresinde ise braki ve mezosefal ırk bulunmaktadır. Güney Sibirya ise bu dönemde yavaş yavaş Türkleşmeye başlamıştır¹⁸⁰. Devletin doğu bölümünde ise Tunguzlar yaşamaktadır. Hunlar orta Asya'da yaşayan Türk kavimleri ile birlikte ortak bir kültür ve sanata sahiplerdi. Bu kültür Güney Rusya ve Çin'in kuzeyini de etkisi altına almıştır¹⁸¹.

¹⁷³ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 3.

¹⁷⁴ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 5.

¹⁷⁵ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 8.

¹⁷⁶ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 11.

¹⁷⁷ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 14.

¹⁷⁸ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 32.

¹⁷⁹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 43.

¹⁸⁰ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 47.

¹⁸¹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 56.

M.Ö. I yüzyılın başlarına ait olan Noyun-Ula buluntuları Büyük Hun devletinin siyasi kudret ve kuvvetini göstermektedir. Noyun-Ula dağlarında 212 tane kurgan bulunmuştur. Dağların yüksek yerlerine ölülerini gömmelerinden dolayı içindekilerle beraber çürümeden kalmıştır¹⁸². Bu kurganlar arasında iki Hun prensine ait olanlar dikkat çekmektedir. Altay'da ise Büyük Hun devletinin kültürünü temsil eden başlıca Katanda, Pazırık ve Şibe kurganları bulunmaktadır¹⁸³. Genel anlamda bu kurganlarda bulunan eşyalar ve gömülme şekilleriyle Hun kültürü kendisini belli etmektedir Tanrı dağlarında ise Hun kültürü tam anlamıyla kendini göstermektedir. Hunların kuzey sınırı, Çin sınırı, merkez bölgesi, Altay, Tanrı dağları, Kazakistan, Fergana, Harzem, Batı Türkistan, Tibet ve Yenisey-Kırgız bölgelerinde bulunan kurganların önemi, içyapısı ve kurganları içinde bulunan malzemeler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu buluntuların Hun kültürüne ait olup olmadığı ve benzer yönleri açıklanmıştır. Hunların batıya göç etmesiyle birlikte Talas, Volga, Don, Dinyeper, Tuna ve orta Avrupa'da da onlara ait kurgan ve buluntular bulunmuştur. Bu buluntular orta Asya kültürünün ve karakterinin en önemli göstergeleri arasında görülmüştür¹⁸⁴.

Avrupa'daki Hun devletinin yıkılmasından belirli bir süre sonra Orta Avrupa'ya gelerek yerleşen Avarlar Macaristan'da yeni bir kültürün doğmasına sebep olmuşlardır. Yeni bir kültür olarak görünse de içerisinde eski Hun kültürünü barındırmaktadır. Ancak bu iki kültürü birbirinden ayıran iki önemli nokta bulunmaktadır. Hunlarda geometrik bir sanat bulunmaktayken, Avarlarda ise daha çok hayvan üslubuna dayanmaktadır¹⁸⁵. Göktürk çağına ait olan buluntularla Macaristan bölgesinde yaşayan Avarlara ait eserler arasında da büyük oranda benzerlikler bulunmaktadır¹⁸⁶.

“Göktürk çağında, Orta Asya'da artık Moğol ırkının kuvvetli tesirleri görülmeye başlamıştı. Bir yandan düz yüzlü Oğuz tipinden olan Türklerin bir kısmı eski ırk karakterini kaybedip hafif çekik gözlüleşirken; diğer yandan da hakiki ve hiç karışmamış Moğol unsurları da batıya doğru sızmaya başlamışlardı. Göktürk çağının başlangıcında,

¹⁸² Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 57.

¹⁸³ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 60.

¹⁸⁴ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 101.

¹⁸⁵ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 120.

¹⁸⁶ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 121.

*düz yüzlü oğuz tipinden Türkler, hala hakimdir*¹⁸⁷.” Hun devrine ait buluntular genel olarak kurganlardan çıkan eserlerken, Göktürk çağının buluntuları toprak üstünde bulunan yazıtlar, balballar, heykeller ve sunaklardır¹⁸⁸. Göktürklerle ilgili buluntular Orhon, Baykal gölü, Altay, Tanrı dağları, Kazakistan, Fergana, Batı Türkistan ve Talas vadisinde rastlanmaktadır. Orhon nehri çevresinde için “*Orhon nehri kıyılarındaki bu ustaların eserleri ve bunlarla meydana getirdikleri modeller, Kadirgan dağlarından ta Macaristan ovalarına kadar uzanan kültürlere analık etmekte idiler*¹⁸⁹” denilmektedir. Orhon, Altay ve Tanrı dağlarında bulunan toprak kaplar, madeni kaplar, elbiseler, kemerler, kemerlere takılan çantalar, aynalar, şapkalar, saç örgüleri, küpeler, kılıçlar, yaylar, ok uçları, mızraklar, eyerler, üzengiler, at gemleri ve at tepelikleri Göktürk çağını gözler önüne sermiştir. Göktürk çağına ait Orhon ve Tanrı dağları çevrelerinde heykellerde bulunmuştur.

Kazakistan ve Tanrı dağlarında, Isıg-göl’ü etrafında bulunan Barshan harabeleri Göktürk çağındaki Soğd şehrine benzemektedir¹⁹⁰. Buda yerleşik halka ait belirli buluntuların varlığını göstermektedir. Fergana bölgesinde ise ilk başlarda Türkler bulunmuyordur. Göktürk çağıyla birlikte Fergana bölgesi Türkleşmeye başlamıştır. Fergana’da Göktürlere ait Ahsiket, Kâsân şehri ve sulama kanallarına ait harabeler bulunmaktadır. Göktürk devletinin içinde bir kısım halkın Zerdüştlük dinine inandıkları tahmin edilmektedir. Orta Asya’da Zerdüştlüğe inanan göçebelerin tapınaklarının arabaların üzerindeki çadırlarda bulunduğu öngörülmektedir¹⁹¹. Göktürlere ait yeni buluntular ise Yenisey yazıtlarının çevresi, Talas vadisi, Fergana, Toharistan ve İli vadisi çevresinde rastlanmıştır.

Kırgızlar, Göktürkler zamanında Güney Sibirya’da, Aşağı Yenisey kıyılarında yaşamaktadırlar¹⁹². Kırgız ülkesinde Cermen, Mongoloid ve Türk ırkı yaşamaktadır. Kırgız Kültürüne ait olan kurganlardan birisi olan Kopen de Göktürk döneminde Türkçe

¹⁸⁷ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 134.

¹⁸⁸ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 136.

¹⁸⁹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 143.

¹⁹⁰ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 178.

¹⁹¹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 194.

¹⁹² Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 211.

konusup Türkçe yazan Kırgızların Türk kültür tarihi bakımından hazinesidir¹⁹³. Kırgız sanatında büyük bir oranla İskit tesiri görülürken ikinci olarak Çin ve İran'dan gelen kültürlerin tesirleri görülmektedir. Bunların dışında Altay ve Güney Sibirya kültürü de çok yakından etki etmiştir. Genel olarak Kırgız sanat ve kültürü, kendisinden önce yaşamış olan kültürlerin etkilerini kendi içinde taşıırken, kendisine de has özelliklere sahip olmuş ve Göktürk kültürü ile de yakından akrabadır¹⁹⁴.

Hazarların başkenti olan Sarkel şehrinin ilk iskân şekli askeri garnizon şeklinde iken ikincisi ise tam manayla bir şehir şeklindedir¹⁹⁵. Hazar devleti Onogur-Bulgar devletinin yıkıntıları üstüne kurulduğundan Kafkas kültürünün etkileri de bulunmaktadır. *“Avrupa Hunlarının ve eski Hun kavimlerinin kalıntıları da Onogur-Bulgar birliğinin kültür temelini teşkil ediyordu.”* Hazar kültürünün içinde İran, İslam ve İskandinav kültürlerinin de tesirleri bulunmaktadır¹⁹⁶.

Bulgarlar, Güney Rusya'nın eski kabilelerinden olan Kutrigur'ların bir neslinden gelmektedirler. Bulgarları, Hazar devleti ikiye bölmüştür. İlki Hazarların hâkimiyetine girerken ikinci kısım ise Tuna'ya inmiştir. Hazarların hâkimiyeti altında yaşayanlara Volga Bulgarları denirken, Tuna'ya inenlere ise Tuna Bulgarları denilmiştir¹⁹⁷. Güney Rusya'nın kültürü de Bulgarlar üzerinde etkili olmuştur. Ancak Güney Rusya'ya hâkim olan Göktürklerinde kültürü Bulgarlar üzerinde gözükmemektedir¹⁹⁸.

Peçenekler, Hazar devletinin çevresinde yaşamaktadırlar. Günlük yaşantılarında kullandıkları aletler ve silahlar Orta Asya'ya ait eserlerdir. Akrabaları olan göçebe Türk kavimlerini sanat ve bu alanda yaptıkları çalışmalardan etkilenmişlerdir¹⁹⁹. Arnavutluk'ta

¹⁹³ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 215.

¹⁹⁴ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 220.

¹⁹⁵ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 231.

¹⁹⁶ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 234.

¹⁹⁷ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 247.

¹⁹⁸ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 248.

¹⁹⁹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 287.

Avar ve Macarlara ait olduğu düşünölen eserlerin bulunması Balkanlarda, Orta Asyalı göçebe Türklerin ne kadar derinden etkili olduğunu göstermektedir²⁰⁰.

Macar kültürü ise Güney Rusya’da Volga Bulgarları kültür çevresi, Hazar kültür çevresi ve Kafkas kültür çevresinde bulunan buluntu yerleriyle akrabalıklarla birlikte benzerliklerde göstermektedir²⁰¹. Ancak Macarlar üzerinde en güçlü etkiyi ise Normanlar göstermiştir. Kıpçak veya Kumanlar, Hazar devletinin kalıntıları üzerine kurulmuşlardır. Bundan dolayı zengin kültürel bir mirasa sahip olmuşlardır. IX-X yüzyıllarda Altaylarda ise eski devirlere ait kültür hayatı ilerlemiş durumdadır. Bu yüzyıllarda Altaylarda kimlerin yaşadığına dair bilgiler çok kısıtlıdır. Ancak Kırgızların ve Kimeklerin doğu kabilelerin yaşadığı düşünölmektedir²⁰². Karluklar, Çu nehri vadisinde elde edilen buluntulara göre ilk başlarda Türklere ve Soğdlulara ait kültür hâkim iken daha sonraki zamanlarda artık İslam kültürü içlerine girmeye başlamıştır²⁰³. Karahanlı kültürü Karluk kültürünün devamıdır²⁰⁴. Çu havzasına Türklerin gelmesiyle birlikte önemli bir medeniyet yeri haline gelmiştir. Çu çevresinde birçok şehir kurulmuştur. Çu havzasına Karlukların gelmesiyle birlikte Talas vadisinin en büyük şehri Taraz’daki İslam kültürü Karlukların göçebe kültürleriyle mücadele etmeye başlamıştır²⁰⁵.

Uygurlar, Büyük Hun Devletiyle birlikte Orhon ve Selenga nehri kıyılarından başlayarak Aral Gölünün kenarlarına kadar Türk kavimleri görölmüştür. İlk başta Töles daha sonra ise Dokuz Oğuz adı taşıyan bu kavimler daha sonraki yıllarda Uygur devletini kurmuşlardır²⁰⁶. Uygur devleti Göktürk devletinin kültürel yapısı üzerine kurulmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda güneyde bulunan kültürlerle temas etmeye başlamışlardır. Bu kültürler Çin ve Doğu Türkistan kültürleridir. Çin kültürünün etkisine yenik düşen

²⁰⁰ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 290.

²⁰¹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 296.

²⁰² Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 315.

²⁰³ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 322.

²⁰⁴ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 331.

²⁰⁵ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 350.

²⁰⁶ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 375-376.

Uygurlar Mani dinini kabul etmeye başlamışlardır²⁰⁷. Mani Dini Türklerin yaşantısından çok faklıydı. Göçebe ve hayvancılıkla uğraşan bir topluluğun bu dini kabul etmesi kültürel anlamda da bozulmalara sebebiyet vermiştir. Ancak belirli bir kısmı da eski yaşantılarına aynı şekilde devam etmiştir.

Eserin genel değerlendirmesini yaptığımızda İslamiyet öncesi Türk kültürünü tanıyıp bu kültürlerin yaşadığı coğrafyalarda yapılan çalışmalar sonucu elde edilen buluntular ve bu buluntuların değerlendirilmesi aşamasında önemli bir yere sahiptir. Konuya giriş yapılmadan önce bu konuyla ilgili kullanılan kaynaklar okuyucuyla paylaşılmıştır. Bununla birlikte eserin belirli sayfalarında haritalar ve o dönemki şehirlerin isimlerine ait sıralı belgeler eklenmiştir.

2.1.4. Türk Kültür Tarihine Giriş

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in, Türk Kültür Tarihine Giriş adlı eseri 9 ciltten oluşmaktadır.

2.1.4.1. Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt I

Eserin birinci cildi Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından Ankara'da 1978 yılında basılmıştır. Bu cilt 495 sayfa olup dört bölümden oluşmaktadır. Birinci cilt Türklerde Köy ve Şehir Hayatı (Göktürklerden Osmanlılara) başlığı adı altında incelenmiştir. Cildin ilk bölümünde Türklerde yayla ve kışlak hayatı anlatılmıştır. Türklerin nerelerde yazlayıp nerelerde kışlayacakları töre yoluyla belirlenmiştir. Kışın kışlakta yaşayarak ziraat ile uğraşan Türkler yazın ise yaylalara çıkarak hayvanlarını otlatmakta ve böylelikle düzenli bir ekonomik sistem oluşturmuşlardır²⁰⁸. Ancak köy ve şehirlerde yaşayan Türkler içinde “yatuk” sözcüğü kullanılmıştır. Yatuk ilk başlarda tembel manasında kullanılırken zamanla bu sözcük anlam değiştirmiş “yaşamak, mesken, oturma”²⁰⁹ manasında kullanılmaya başlanmıştır.

Ögel, Türklerin tam göçerevliler ve yarı göçgüncülerin yaşayış tarzları hakkında bilgiler aktarmaktadır. Türk göçgüncüler geniş kitleler halinde yaşadıkları gibi hayvanları için yeni otlaklara aramışlardır. Büyük kitleler halinde hayatlarını sürdürmezler ise küçük kitleler halinde Orta Asya'da ölüme mâhkum kalabilirlerdi²¹⁰. Hun ve Göktürk çağında ise Beş-Balığ şehri başta olmak üzere Türkler hem şehirlerde hem de yaylalarda

²⁰⁷ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s. 376.

²⁰⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s.1-3.

²⁰⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s.16.

²¹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 44-45.

yaşamışlardır. Beş-Balığ bölgesinde, hayvancılıkla uğraşanlar yazın yaylalara çıkıp soğuklar gelene kadar orada kalmışlardır. Soğuklar gelince de yaylalardan inerek köylere veya şehirlere dönmüşlerdir. Bu durum Beş-Balığ bölgesinin yayla ve şehir hayatının kesiştiği noktalardan biri olarak gözükmektedir. Batı Göktürk döneminde ise bu yer Kağanların otlak yerlerinden biri olacaktır²¹¹. Ancak Beş-Balığ ismi bir şehre verilen bir ad olarak değil de bir bölgeye verilen ad olarak kullanılmıştır.

İkinci bölümde ise Türklerde şehir ve köy hayatı anlatılmıştır. Ögel, sürekli kullanılan kışlakların köy ve şehir hayatının temeli olduğunu, eski Türk yaşantısında olduğu gibi Anadolu’da da bu şekilde devam ettiğini belirtmiştir²¹². Eski Türklerde balık veya balıg sözcüğü etrafı surlarla çevrili olan şehir manasında kullanılmıştır²¹³. Bununla birlikte yaylacı ve köylü Türkler tarafından köy sözcüğü ifade edilirken “uluş” kullanılmıştır. Ancak Karahanlılar ise bu sözcüğü devletin başkenti olan Balasagun’un kuzeyinde şehirler için kullanılmıştır²¹⁴. Kend sözcüğü ise, Batı Türkistan’dan Türklerin içine yerleşmiştir²¹⁵. Devletlerin merkezlerinin kurulduğu başkentlerin yerleri seçilirken iki unsur göz önünde bulundurulmuştur. Birincisi mukaddes bölge yani Türkler için önemli olan bir yer, ikincisi ise stratejik önemi ile birlikte önemli ticaret yollarının üzerinde olmasıdır. Eski Türklerde ordu ise hakanın oturduğu şehir manasında kullanılmıştır²¹⁶. Türklerin şehirlerde ve başkentlerde yaşamasıyla birlikte ise otağ yerine saraylar kullanılmaya başlanmıştır. Türkler otağ ve altın tahtı devletin ve hakanlığın sembolü olarak görürken daha sonraki dönemlerde saray, otağ ve altın tahtın yerini almıştır²¹⁷.

Üçüncü bölüm ise Türklerde yol ve ulaştırma başlığı altında anlatılmıştır. Yol devlet sahibi olmanın, idare etmenin bir unsurudur. Devlet teşkilatı ve bu düzenin ise sembolü olarak kabul edilmektedir²¹⁸. Genel olarak yollar büyük devletler tarafından yapılmış ve onlar tarafından korunmuştur. Yollar üzerinde yapılan haber ve ulaştırma için de Göktürkler düzenli bir ulak sistemini kuran devlet olmuşlardır. Önemli ticaret yollarını kullanan kervanlar bu yollar üzerinde inşa edilen kervansaraylarda konaklamışlardır. Ögel, daha sonra araba konusuna geçmiştir. Arabanın orta Asya’da çok eski çağlardan

²¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 111.

²¹² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 141.

²¹³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 175.

²¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 211.

²¹⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 215.

²¹⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 261.

²¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 277.

²¹⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 319-321.

beri hem vasıta olarak hem de nakliye amacıyla kullanıldığını belirtmiştir. Büyük Hun İmparatorluğundan itibaren ev- araba düzeni görülmeye başlanmıştır. Bu arabalar üzerine oturtulmuş keçeden yapılmış çadırlar taşınmaktadır²¹⁹. Bu şekilde istedikleri yerde evlerini kurmak mümkün olmaktadır. Kullanılan bu arabalar ise birçok öküz kullanılarak çekilmektedir.

Dördüncü bölümde ise Türklerde yön bilgisi ve seyahat vakti başlığı altında anlatılmıştır. Türklerde yön konusu güneşin doğduğu yere göre şekillenmiştir. Türkler yönleri belirlerken ilk önce yüzlerini güneşin doğduğu yer olan doğuya çevirmişlerdir. Daha sonra diğer yönleri adlandırmışlardır. Önem sırasına göre ilk önce doğu gelmektedir. Ondan sonra güney, daha sonra batı son olarak da kuzey yer almaktadır. Göktürk yazıtlarında kavimler sıralanırken de ilk önce doğuda bulunan kavimlerin ismi sayılmıştır²²⁰. Türklerde bir günlük zaman anlayışında ise gece gündüzü takip etmektedir. Gündüz güneyi, gece ise kuzeyi n sembolü olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte kuzey karanlığın sembolü olarak da kullanılmıştır²²¹.

2.1.4.2. Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt II

Eserin ikinci cildi Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından Ankara'da 1978 yılında basılmıştır. Bu cilt 527 sayfa olup 16 bölümden oluşmaktadır. İkinci cilt Türklerde Ziraat Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara) başlığı altında incelenmiştir. Eski Türklerde şehir ve yayla hayatı ile birlikte ziraat de yapılmaya başlanmıştır. Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte de ziraatçiliklerine devam etmişlerdir. Ziraat de kullanılan tarlalar saban denilen bir aletle sürülmektedir. Selçuklu çağının başından itibaren ise tek başına kullanılan saban sözcüğü ziraatçilik manasına gelmiştir²²². Tarımda kullanılan aletlerin neler olduğu işlevleri anlatılmıştır. Türkler, köyün içinden veya yakınlarından akan sulara arık ismini vermişlerdir²²³. Ziraatçiler için su toprağın vazgeçilmezidir. Ziraat yapılacak topraklara suların ulaşması için su hendekleri ve sulama kanalları inşa etmişlerdir.

Türklerde toprağın ekin ekmek için hazırlanması veya tarla işleri önemli işler arasında yer almaktadır²²⁴. Türkler toprakları da kendi içinde çeşitlere ayırmışlardır. Bu çeşitler kullanım biçimlerine veya verime göre şekillenmiştir. Türklerin ekip yetiştirdiği

²¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 392.

²²⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 427.

²²¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 448.

²²² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 9.

²²³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, s.49.

²²⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, s. 61.

tahıllar da anlatılmıştır. Arpa, sıcak ve soğuk yerlerde yetiştiği gibi neme dayanıklı bir tahıldır. Dağ başlarında ve yüksek yerlerde ekilebilmektedir. Bu nedenden dolayı Türk kavimlerinin yayıldığı bölgelerde genel olarak görülmektedir²²⁵. Buğday ise Orta Asya'nın soğuk ve elverişsiz iklim kuşağında bile Türkler tarafından kullanılan ana besin yiyecekleri arasında yer almıştır. Darı bir diğer ziraat ve tahıl bitkisi. Bu tahıl Türkler tarafından kullanılmıştır. Ancak buğdayın gerisinde bulunmaktadır. Batı Türklerinde ise darı ve arpa ekmeği yoksulluğun sembolü olarak görülmüştür²²⁶. Pirinç, Çin'in etkisiyle birlikte Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında kullanılmıştır. Mısır ise Türkler tarafından daha geç kullanılmaya başlanmıştır. Bu tahılların dışında burçak, çavdar ve yulaf da ekilerek tüketilmiştir.

Tahılların dışında kabak, karpuz, kavun, salatalık, pancar, havuç, şalgam, turp, soğan sarımsak ve pırasa gibi ürünlerde yetiştirilmiştir. Kabak, Orta Asya'da çok eski zamanlardan bu yana kullanılmıştır. Uygur tıp kitaplarında birçok hastalık için ilaç olarak önerildiği belirtilmiştir²²⁷. Karpuz, Uygurların Orta Asya ve uzak doğuda üretim olarak lider olarak görülmektedir. Çinliler karpuzu ilk kez Türklerde görmüşlerdir. Kavun, Türkler içerisinde yetiştirilmiştir. Sadece Türkler değil Çinlilerde kavunun ekimini yapmışlardır. Ancak kalite bakımında Türklerin yetiştirdiği kavun Çin'de yetiştirilenden daha iyi olduğu belirtilmiştir. Soğan, en eski zamanlardan itibaren soğanın her çeşidini Türkler tüketmişlerdir. Sarımsak, güney- batı Asya'da ile Orta Asya'da görülmüştür²²⁸.

Türklerin kullandığı baklagiller ise bakla, bezelye, fasulye, mercimek ve nohut olmuştur. Türkler genel olarak bu bakliyatları burçak ismiyle kullanmışlardır. Meyve çeşidi olarsa alıç, elma, armut, ayva, badem, ceviz, dut, erik, göğem eriği, fındık, fıstık, hurma, hünab, iğde, incir, kayısı, zerdali, kestane, kızılıçık, kiraz, vişne, kişniş, muşmula, nar, şeftali, turunçgiller, üvez ağacı, üzüm ve zeytini tüketmişlerdir. Yağ için kullanılan bitkiler ise; susam, güne bakan, yağ turpu, kendir, bezir, hint ve kene otunu kullanmışlardır. Biber, ticaret yollarının aracılığı ile Türklerin içine gelmiştir. Çinliler de Türklerden öğrenmişlerdir.

Genel olarak bunlarla birlikte hayvanların da tükettiği yemler bulunmaktadır. Bu yemlerin içinde en önemli olanı yoncadır. Yoncanın birçok çeşidi kullanılmaktadır.

²²⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, s. 143.

²²⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, s. 181.

²²⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, s. 220.

²²⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, s. 251.

Yonca ekimi at yetiştirip besleyen kavimler için çok önemlidir. Türklerde yonca ekimi denilince atlar ve evcil hayvanlar akla gelmektedir. Yonca sadece hayvan yemi olarak değil Uygur tıp kitaplarında burun hastalıklarının tedavisi için ilaç olarak kullanıldığı anlatılmıştır. Türklerin besleyip yetiştirdiği kümes hayvanları da bulunmaktadır. Bunlar tavuk ve horozdur. Kümes hayvancılığın yanı sıra Türkler arıcılıkla da uğraşmışlardır.

Cildin son bölümünde ise tabiat hadiseleri başlığı ile anlatılmıştır. Rüzgârları Türkler, yaz ve kış mevsimlerinin, dönüşmelerinin bir neticesi olarak görmüşlerdir²²⁹. Yağmuru ise bulut, yıldırım, şimşek ve gök gürlemesiyle birlikte anılmıştır. Türkler yağmuru kendilerine daha yakın olarak görürken bulutları ise kendilerine daha uzak görmüşlerdir. Türkler bulutları bazı hayvanlara benzetmişler ve bulutların bir sesi olduğuna inanmışlardır²³⁰.

2.1.4.3. Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt III

Eserin üçüncü cildi Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından Ankara’da 1978 yılında basılmıştır. Bu cilt 375 sayfa olup 17 bölümden oluşmaktadır. Üçüncü ciltte Türklerde Ev Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara) başlığı altında incelenmiştir. Eserin girişi Türkevi başlığıyla anlatılmaya başlanmıştır. Eski Türkler de “yurt” sözü, yalnızca ev çadır manasına kullanılmıştır²³¹. Ev sözü, eski Türkçede “eb” şeklinde söylenmiştir²³². Ancak Selçukluların ilk zamanlarında da “eb” kelimesi değişime uğramış ve yerini “ev” sözcüğüne bırakmıştır. Göktürklerde ise ev sözü yerini bark sözcüğüne bırakmıştır. Uygurlarda ise bark kelimesi mal ve saray anlamlarında kullanılmıştır. Selçuklularda ise bu ifadeler ev ve barkın birleşmesiyle yerini “ev bark” şeklini almıştır.

Evin dış fiziki özellikleri olan duvar, dam, çatı, sıva, evin tavanı, sütun ve direkler hakkında bilgi vermekte olup, evin iç bölümünde bulunan oda ve otağ, salon ve sofa, misafir odası, avlu, bodrum ambar ve depo gibi iç fiziki özellikleri anlatılmıştır. Bununla birlikte evin diğer bir parçası olan ahır ve ahırın bölümlerine kısaca değinilmiştir. Türklerde ev kültürünün gelişmesinde ve yerleşik Türk hayatının en gelişmiş temsilcisi Uygurlar olmuşlardır. Bölgede mevcut olan iklim şartları evin şeklini evin yapılışında kullanılan malzemeyi etkilemiştir. Buda Türk evlerinin dış yapısında bir birlik olmadığını

²²⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, s. 449.

²³⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, s. 468.

²³¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 1.

²³² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 3.

göstermektedir. Fakat en önemlisi evin dış yapısından çok evin içyapısı ve kullandıkları malzemeler olmuştur.

Uygurların Buda dinine girmesiyle birlikte mağara evlerini yapmaya başlamışlardır. Mağara evleri hem yaşadıkları bölgenin iklim koşulları açısından hem de yazın sıcağından kışın soğuğundan korunmanın en elverişli yolu olarak görülmüştür. Ancak hayvancılıkla uğraşan Türklerin yaşantısı Buda dininin esaslarına uygun değildi. Et ve süt ürünlerinin saklama koşulları ve mağara içine bağımlı yaşamak hayvancılıkla uğraşan bir kavim için uygun görülmemiştir²³³. Uygur döneminde yapılan evlerin duvarları alçı ile sıvanmış ve cilalanmıştır. Ev yapımında çatı önemli bir yeri olmuş ancak çatı yapımı Çin'den Uygurlar arasına geçmiştir.

Türklerde temizlik ön planda olmuştur. Ancak büyük imparatorluklar kurulduktan sonra temizlik konusu daha da önemli hale gelmiştir²³⁴. Türklerin evlerinde yıkanmak için ayrı bir yerler yapmışlardır. Bunun haricinde saray ve şehrin içinde hamamlar inşa ettirmişlerdir. Türklerde su kuyusu ise hem evin hem mahallenin, hem de bağ ve bahçenin temel kaynağı olmaktaydı²³⁵. Türkler XI. yüzyılda kuyulu ve kuyusuz olarak evleri ayırmışlardır. Evin iç tarafında bir kuyunun bulunması evin önemini ve değerini arttırmıştır. Bununla birlikte havuz ve göletlerin kullanıldıkları yerlerle birlikte yapılışında kullanılan malzemeler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Derelerin akıntıları yamaçtan açılan bir hendek yardımıyla göletlerde toplanmıştır. Göletler sadece yamaçlardan gelen suların toplanması haricinde yağmur sularının toplanması için de kullanılan yerler arasında bulunmaktadır.

Su insanların hayat kaynağıdır. İnsanlar suyu kullanarak kendilerinin daha işine yarayacak hala getirmişler ve kaynağın akışını ile şeklini değiştirmişlerdir²³⁶. Türkler su kaynağı için genel olarak “bulak” sözcüğünü kullanmış, Oğuzlar ise bulak yerine “mınğar” yani “pınar” sözcüğünü söylemişlerdir. Uygur yazılarında ise bulak sözü daha çok “kanal ve arık” manasında kullanmışlardır. Oğuzlar XI. Yüzyılda diğer Türklerden ayrılarak su gözü ve kaynağı için “mınğar” sözcüğünü kullanmaya başlamışlardır. Her köy ve konak yeri pınar yanına kurulmuştur²³⁷.

²³³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 69-71.

²³⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 101. ²³⁵

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 111. ²³⁶

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 137. ²³⁷

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 139.

Halı, kilim ve hasırcılık konusunda ise akıllara ilk olarak yaylacı Türkler gelmektedir. İslamiyetten önceki Türk devletlerinde halılar ibadet ve tapınma seccadeleri, günlük ev ve çadır halıları, yolluk halı ve keçeler ve duvar halıları şeklinde ayrılmışlardır. Otağ ve saray halıları arasında ise resmi durum için yapılan halılar ve günlük hayatta kullanılan halılar olmak üzere iki farklı ayrılık bulunmaktadır²³⁸. Türklerde kullanıma şekillerine göre yatak, yorgan ve yastığın kullanım şekilleri ile çeşitleri de anlatılmıştır.

Türklerin evde kullandıkları örtü, perde, masa, sandalye, bohça, sandıklar, kutular, çanta, çuval, dağar, hurç, kese, torba, çıra, kandil, lamba ve süpürge genel olarak anlatılmıştır. Göçebe hayatı yaşayan Türklerde oda olmadığından yataklar arasında perde gerilmiştir. Sandalyenin ise Türkler arasında farklı kullanım biçimleri bulunmaktadır. Eski Türk kültüründe bunları üç çeşit halinde kullanmışlardır. Birincisi taht bugünkü koltukların ilk şekli, ikincisi sedir divana benzer oturma yerleri, üçüncüsü ise oturak Türklerin sandalyelerini oluşturmaktaydı²³⁹.

Bohça, Türklerin ev hayatında, kızların çeyizlerinin konmasında ve saklanmasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Sandık eski Türk evlerinin ev değerli eşyalarından biri olmuştur. Abanoz, demir, servi, sandal ve gümüşten yapılmış sandıklar herkesin durumuna ve gücüne göre evlerinde bulunmuştur²⁴⁰. Kutu ise, ev kadınlarının değerli eşyalarının saklandığı veya gizlendiği bir eşya olmuştur²⁴¹.

2.1.4.4. Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt IV

Eserin dördüncü cildi Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları tarafından Ankara'da 1985 yılında basılmıştır. Bu cilt 455 sayfa olup 4 bölümden oluşmaktadır. Dördüncü ciltte Türklerde Yemek Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara) başlığı altında incelenmiştir. Eserin birinci bölümü Türkler ve yiyecek kültürü başlığı altında anlatılmıştır. Türk kültür ve hayatında et ve süt ürünleri hayatın temel ihtiyaçları arasında yer almaktadır²⁴². Orta Asya et ve süt ürünlerinin elde edildiği hayvanların yetiştirilmesinde ve bu hayvanların geliştirilmesinde ilk sıralarda yer almaktadır²⁴³. Hayvanlardan elde edilen sütün nasıl sağıldığı, sütü kullanarak yaptıkları yoğurt ve tereyağı anlatılmıştır. Yoğurtla yapılan

²³⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 159.

²³⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 245-246.

²⁴⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 283.

²⁴¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, s. 289.

²⁴² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 1.

²⁴³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV, s. 3.

yemeklere kısaca değilmiş ve yoğurdun sulandırılarak ayran elde edildiği ve ayranın Türklere özgü bir içecek olduğu belirtilmiştir. Süt kullanılarak peynir çeşitleri ile kurut ve çökelek gibi kışın tüketilmek üzere yiyecekler hazırlanmıştır. Türklerin kullandığı ekmek çeşitleri ise arpa, buğday ve darıdan elde ettikleri unlarla yapılmıştır. Yapılan bu ekmeklerin nerelerde ve nasıl pişirildikleri ile ekmek çeşitleri anlatılmıştır. Birinci bölümün sonunda ise kımız konusunu anlatan okuma parçasına yer verilmiştir. Bu bölümde kısırak sütünün mayalanmasıyla elde edilen kımızın yapılış biçimleri anlatılmıştır. Her kısırak sütünden kımızın yapılamayacağı, hayvanın ırkı ile birlikte yediği otlar da önemli olmaktadır. İkinci bölümde ise ateş ve ateş yakmak başlığı altında ateşi nasıl yakıp nasıl söndürdükleri ve bunlar için kullandıkları tabirlere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise mutfak aletleri başlığı altında Türklerin kullandığı malzemelere yer verilmiştir. Bıçak tek mutfakta kullanılmamaktadır. Başka işlevleri ve kullanıldığı yerlerde vardır. Ancak mutfak aletleri başlığı altında genel olarak nasıl kullanıldığı, bıçağın kullanım çeşitlerine göre ayrılması ile birlikte bıçağın kısımları belirtilmiştir. Kullanılan bu bıçaklar her kullanımdan önce daha keskin olması için bilenmektedir. Çakmak, Türkler tarafından taşla vurularak ve ayrı olarak çelikten yapılmış ve süslenerek kullanılmış demire verilen bir addır²⁴⁴. Ateşi yakmak için kullanmışlardır. Elek, Uygur tıp kitapları elemekle ilgili ilk bilgilerin geçtiği Türk kaynağıdır²⁴⁵. Unu ve bulguru elemişlerdir. Kalbur, ise harmanları taşlarından ayırmak için kullanılmıştır. Havan, dibek ve soku, yiyeceklerin dövülerek hazırlanması için kullanılmışlardır. Küçük dibeğe: havan, orta dibeğe: dibek ve büyük dibeğe ise soku denilmiştir²⁴⁶. Kadeh ve kâseler için Ögel, “*içki, ayran ve su içilen kadehler ile içki içilen kâseleri birbirinden ayırabilmek çok zordur. Küçük içki kadehlerinin her zaman ve her yerde kullanıldığı da şüphelidir. Sırlı bir kâse ile çorba, içki ve ayran da içilebilirdi. Bu kaplar boy boy olabilir ve hepsine de aynı ad verilmiş olabilirdi*”²⁴⁷.” demiştir. Çanak, kap ve tencereler için kullanılmış bir sözdür. Kaşık, kepçe ve çatal, Türkler yemeklerini yemek için çatal ve kaşıklardan yardım almışlardır. Kaşıkları çorba içerken, çatalı ise ete batırmak için kullanmışlardır. Ancak çatal ve kaşıkların da kullanım amacına göre çeşitleri bulunmaktadır. Kazan, tencerenin büyüğüdür. Pişirilecek yiyeceğin miktarına ve kullanım

²⁴⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV, s. 121.

²⁴⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV, s. 135.

²⁴⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV, s. 147.

²⁴⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV, s. 157.

amacına göre çeşitlenmektedir. Kazanlar bakır ya da demirden yapılmıştır. Ocaklarda ateşi yakarken kullandıkları kürek, mangal ve maşaya değinilmiştir. Sacayağı, hayvancı ve yaylacılar her yerde ocak kuramadıklarından hayvanların sırtında üç ayaklı ocak üstü taşıyarak istedikleri yerde yemek pişirmişlerdir²⁴⁸. Süzgeç, sadece mutfakta değil hayvancılıkta da kullanılan bir araç olmuştur. Süzme işi için kullanılan bu aracın çeşitleri de anlatılmıştır.

Dördüncü bölüm ise Türklerde etli yemekler başlığıyla anlatılmıştır. Hayvancılıkla uğraşan Türklerin et yemek kültürü oldukça geniştir. Ancak farklı türden yiyeceklerde yemekler yapmışlardır. Genel olarak sayılabilecek bazı yemekleri şunlardır: bağırsak dolması, bumar, beyin ve beyinli yemekler, kebab, büryan kebabı, çevirme, ciğer ve ciğerli yemekler, et suyu ve et suyuna yemekler, etli erişte, gömbe, gömme, gömeç, gözleme, haşlama ve haşlama etler, işkembe ve işkembe çorbası, kaburga ve sırt kemiğinin pişirilmesi, kavurma, kavurmaç, et kavurması, kavut, tavada buğday kavurma, suda kaynatma yoluyla et pişirme, kızartma, kemik ve kemik suyu, kıyma ve kıymalı yemekler, közleme, külde pişirilen börek, omaç, paça, pastırma, kurutulmuş et, mantı, sucuk, şiş kebabı, tandır kebabı, tarhana, etli tarhana, tirid, tutmaç, etli tutmaç, yahni, helva.

2.1.4.5. Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt V

Eserin beşinci cildi Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları tarafından Ankara'da 1985 yılında basılmıştır. Bu cilt 440 sayfa olup 19 bölümden oluşmaktadır. Beşinci ciltte Türklerde Giyecek ve Süslenme (Göktürklerden Osmanlılara) başlığı altında incelenmiştir. Ögel, eserin birinci bölümüne başlamadan önce elbise konusu belirli metoda göre anlatılması gerektiğini belirten bir giriş yapmıştır. Hayvancı ve savaşçı olarak yaşayan Türklerin diğer kavimlerden farklı giyindiği belirtilmiştir. Türklerin yaşayış tarzları, yaşadıkları coğrafya ve oranın iklimi elbiselerin kumaşını vernalzemesini belirlemektedir. Saraylarda ve şehir hayatı yaşayan Türklerin giydikleri elbiseler ile göçebe yaşayan Türklerin elbiselerini aynı tutmamak gerekmektedir. Genel olarak Türk elbiseleri yün, deri ve kürkten meydana gelmektedir²⁴⁹.

Üst giyim olarak kaftan, çapan, şapan, çapkıt, çekmen, dış don ve içlik kullanmışlardır. Kaftan, genellikle içi astarsız olmaktadır. Kaftanlara astarsız cübbelerde

²⁴⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV, s. 290.

²⁴⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 2.

denilmektedir²⁵⁰. Çapan palto, ceket ve hırkaya benzer bir giysidir. Çekmen, vücudu sıkı saran uzun elbise ile kısa ceketler için kullanılan bir kelimedir. Dış don, dışa giyilen elbiseleri karşılayan genel bir sözdür. Kıyı, kenar manasına gelen yaka sözcüğü ise elbiselerin boyun bölümleri için kullanılan bir söz olmuştur. Düğme, elbiselerde kullanılmıştır. Bununla birlikte orta Asya'da değerli bir süs eşyası olarak görülmüştür²⁵¹. İlik, düğmeyi kullanmak için elbiseler açılmış bir yerdir. Yen, elbisenin kolu için kullanılan bir tabirdir. Etekli elbiselerde giymişlerdir. Bazı eteklerin uçlarını kürklerle yapmışlardır. Elbiselerin bel kısmına bağlamak için kemer ve kuşaklarda bulunmaktadır. Şalvar ve pantolon, savaşçı kavimlere ait bir özelliktir. Üzerlerine uzun kaftanlar giyen Türklerin pantolonları kaftanın altında kalmaktadır. Çizmeleri ize diz kapağına kadar gelmektedir. Bu yüzden pantolon iç giyim elbisesi olarak görülmüştür²⁵². Çizme ise deri ve keçe olarak ikiye ayrılmış bunlarda kendi içinde şekillerine göre tam ve yarım olarak adlandırılmışlardır.

Türk dokumacılığında kullanılan iplikler ve çeşitleri genel olarak birbirinden ayrılmıştır. Yünler eğirme ya da bükme tekniği ile ip haline getirilmiştir. Ancak yünlerde kullanılacak işlere göre ayrılmıştır. Halı veya kumaşta kullanılacak yünler birbirinden farklı olmuştur. Yünleri ip haline getirmeden önce hallaç yayı, hallaç tokmağı veya yayı denilen şeylerle ilk önce kabartmışlardır. Daha sonra kullanılmak üzere ip haline getirmişlerdir. Dokumacılık alanında çok gelişmiş bir kültürleri bulunmaktadır. Kadınların kullandıkları başörtüleri ise dünyanın her yerinde küçük değişikliklerle beraber genel manada birbirine benzemektedir. Başörtüleri örtme veya bağlama şekli bakımından farklı isimlerle de adlandırılmışlardır²⁵³. Boyunbağı, Türklerde kadınların kullandığı süslü ve geniş yakalar için kullanılmış bir söz olmuştur²⁵⁴.

Eski Türklerde küpe takmak her çağda yaygın bir şekilde görülmüştür. Küpeleri yalnızca kadınlar değil erkeklerde kullanmışlardır²⁵⁵. Kullanılan gerdanlık ve kolyeler vücudun takılan yerine göre adlandırılmışlardır²⁵⁶. Küpe gibi takılan bileziklerde hem kadınlar tarafından hem de erkekler tarafından kullanılan süs eşyaları arasında yerini

²⁵⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 7. ²⁵¹

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 60. ²⁵²

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 101. ²⁵³

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 191. ²⁵⁴

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 193. ²⁵⁵

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s.243. ²⁵⁶

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 253.

almıştır. K peler, gerdanlık, kolye ve y z klerde ince ve g z doldurucu i lemeler mevcuttur. Türklerde sa lar ise hem uzun bir şekilde hem de kestirilmi  kısa bir şekilde görülmüştür. Saçları genellikle düz ve siyah renktedir. Sa lar arkada toplanarak örülmektedir. Uygur resimlerinde görülen örgülerin çeşitli olduğu ve farklı şekillerde örgüler yapıldığı belirtilmiştir. Sakal, İslamiyetten önce erkekler genel olarak sakal kullanmamı lardır. “*Türkler ve Orta Asya kavimleri, sakallarını kesiyorlar; fakat bıyıklarına değer veriyorlardı.*”²⁵⁷ İslamiyetten sonra Türkler sakal bırakmaya ba lamı lardır.

Kadınlara ait ve evlerinde kullandıkları e yalarda vardır. Bunlar; ayna, fırça, makas,  t , yelpaze ve süs zinciri. Ayna, eski Türklerin kullandığı birçok ayna çeşidi bulunmaktadır. Cam, Çin, ikiyüzlü ve madenden yapılmış aynalardır.  t , bir demir parçasının ısıtılarak elbiselerin üzerinde gezdirilmektedir. Elbise, mendil ve ba  rt lerinin i ne yardımıyla üzerine desenler işlenmesine oya ve nakı  ismini vermi lerdir²⁵⁸. Uygurlarda i lemeler ise    teknikle yapılmıştır. Bunlar; dokuma yollu ile yapılmış süsleme ve i lemeler, boyama yolu ile yapılmış süslemeler ve i ne yolu ile yapılmış s slemelerdir²⁵⁹. Türklerde hayvancılığın ön planda olmasıyla birlikte dokumada y n kullanılmıştır. Ancak Y n n dışında pamukta dokumacılıkta yer almıştır. Pamuktan yapılmış birçok kumaş bulunmaktadır. İpek s zc  u ise eski Türk kaynaklarında ge memektedir²⁶⁰. Eski Türkler, Çinlilerden ipekli kumaşlar almışlardır. Daha sonraki zamanlarda ise Türklerde ipek b ce i yeti tirerek ipekli kumaşlar yapmışlardır.

2.1.4.6. Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt VI

Eserin altıncı cildi Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından Ankara’da 1991 yılında basılmıştır. Bu cilt 505 sayfa olup 9 bölümden oluşmaktadır. Altıncı ciltte Türklerde Tu  ve Bayrak (Hunlardan Osmanlılara) ba lı ı altında incelenmiştir. Birinci bölüme ba lanmadan önce tu  ve bayrak konusunda genel olarak bir giriş yapılmıştır. Türklerde bayrak kavramını Ögel,  u şekilde anlatmıştır; “*Onlar kendi hayallerinde, bayraklarının yerin derinliklerinden, g   n sonsuzluklarına kadar uzanıp, y celi ini; ay ile güneşe kadar ula tı ını; bayraklarının  im ek, yıldırım ve r zg rla ilişki kurduklarını*

²⁵⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 305.

²⁵⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 341.

²⁵⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 351.

²⁶⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, s. 389.

*düşünmüşlerdi*²⁶¹.” Türklerde bayrak anlayışının temelleri eski din ve devlet anlayışlarının temellerini oluşturmaktadır²⁶². Hâkimiyet anlayışı olarak görülen bayrak ve davul ise birbirinden ayrılıp bölünemeyen bir parça olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bir sembol ve merasim aleti olarak da kullanılmıştır²⁶³. Türklerde al ve kırmızı bayrak halkın, ordunun ve savaşın rengi ve sembolünü ifade etmiştir²⁶⁴. Savaş esnasında kullanılan kırmızı bayrakta genel olarak kızıl bayrak olarak ifade edilmektedir. “*Türk soyunun sembolü, altından yapılmış kurt başlı bayrak*²⁶⁵” olarak görülmüştür. Bayrakların üstünde kullanılan tuğ ise genellikle at kılından yapılmaktadır. Tuğ da hükümdarlık sembolleri arasında yer almaktadır.

Türklerin ordu düzeninde ve geleneklerinde de tuğ ve bayrak önemli bir yer tutmuştur. Ordunun merkez bölümü olarak adlandırılan kol bölümünde başkomutan ile birlikte bayrak ve tuğda askerlerin yanında yer almıştır. Başkomutanlık tuğu ise başkomutanın oturduğu otağda yer almaktadır²⁶⁶. Türk devletlerinde padişah tuğları akınlar sırasında sınıra kadar önde tutulmuş ve sınıra gelince ordu yanında yer almıştır²⁶⁷. Türklerin savaş geleneğinde ise tuğ, savaş işareti ve alemeti olarak görülmektedir. “*Savaşta birliklerin komumu, hareketi, sevk ve idaresi ile ilgili kontrol ve gözlemler tuğlara göre yapıldı*” Her tuğ altında bulunan birliği temsil etmektedir. Bir fetih ve zafer sembolü olarak görülmüştür²⁶⁸. Uçlarına bağlanmış her at kılından oluşan mızrak da tuğ olarak görülmemiştir. Eski Türk devletlerinde yer alan hakan tuğları, dokuz tane ya da dokuz perçemli şekildedir. Osmanlılarda ise hakan tuğunun sayısı yedidir. Bu gelenek halinde devam etmiştir. Hakanın tuğu ancak savaş esnasında ortaya çıkarılırdı²⁶⁹. Savaş ilanı sırasında Tuğlar için eski Türkler ak-boz at veya kısarak, Osmanlılar ise 12 koyun kurban ederlerdi²⁷⁰. Bayrağı, kişi ve toplulukların kullanırken, sancak ise hakanın ve büyük ordular için kullanılan bir sembol olmuştur.

Türklerin din ve inanışlarında tuğ ve bayrak yer almıştır. Çin ve Orta Asya’da bir sırtığın ucuna çeşitli şekil ve yöntemlerle bağlanan, yak öküzünün kuyruğu bir

²⁶¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 1.

²⁶² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 9. ²⁶³

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 29. ²⁶⁴

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 34. ²⁶⁵

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 56. ²⁶⁶

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 94. ²⁶⁷

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 95. ²⁶⁸

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 126. ²⁶⁹

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 127. ²⁷⁰

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 149.

imparatorluk alameti ve sembolü olarak görülmüştür. En eski zamanlardan başlayarak Orta çağa kadar devam eden en eski ve en yaygın gelenek olarak görülmektedir. Hunlardan Göktürklerle, Karahanlılara kadar kullanılan Asya geleneği olarak devam etmiştir²⁷¹. Bayrak, Alplerin ve yiğitlerin kişi olarak savaşlarda kullandıkları sembol ve alamettir. Birliklerin veya ordu komutanlarının da bayrakları bulunmaktadır. Bunlar memuriyetin ve komutanlığın birer sembolü olarak görülmektedir²⁷². Bayrağın yükseltilerek asıldığı yer devlete ait olan topraklardır. Bu topraklarda devletin kanun ve hükümleri yürürlükte. Türk bayraklarının başların genel olarak kurt, kuş, hilal veya Arapça ayetlerden yazılmış başlıklar kullanılmıştır²⁷³. Göktürklerde altından yapılmış kurt başlı bayraklar ön plandadır. Bu bayraklar onların ünlü sembolleri arasında yer almaktadır.

Türklerin kullandığı bayraklar tek bir renkten meydana gelmemiştir. Farklı renklerin kullanıldığı bayrakları bulunmaktadır. Bayrağın kullanıldığı yere göre renkleri değişmektedir. Kumaştan yapılmış bayraklar dışında Eski Türklerin kullandığı altın bayraklar da mevcuttur. Göktürklerin bayrağının tepesinde altından yapılmış bir kurt başı bulunmaktadır²⁷⁴. Bütün Türk devletlerinde kullanılan hakanlık sembolleri genel olarak altından yapılmıştır. Türkler beyaz yani ak temizliğin, ululuğun ve devletin adalet ve güçlülüğünün sembolü olarak görmüşlerdir. Devlet büyüklerinin özellikle savaşlarda giydikleri elbiselerin rengidir²⁷⁵. Şehit bayrağı beyaz renk olarak kullanılmıştır. Al veya turuncu renk, uğurlu görülmüştür. Hanlık sembollerinin bazıları al renkten yapılmıştır. Kızıl yani kırmızı, Türklerde bu rengin benzeri veya sembolü kandır. Kırmızı bayrak, savaş sembolüdür. Kara yani siyah renk, yas rengi olarak görülmüştür. Ölünün ardından tutulan yaslarda ve mezarlardaki bayraklar genellikle siyah renk olmuştur. Gök ve mavi renk, Türklerde dünyanın, varlığın ve Tanrı'nın renk ve sembolü olmuştur. Sarı renk, Türkler'in inanışlarında, düşüncelerinde iyi bir yeri bulunmamaktadır. Kötülüğün ve felaketin sembolü olarak görülmüştür.

2.1.4.7. Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt VII

Eserin yedinci cildi Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları tarafından Ankara'da 1984 yılında basılmıştır. Bu cilt 412 sayfa olup 10 bölümden oluşmaktadır. Yedinci ciltte

²⁷¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 195-197.

²⁷² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 229.

²⁷³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 308.

²⁷⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 359.

²⁷⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, s. 377.

Türklerde Ordu, Ordugâh ve Otağ –Devlet, ordu ve aile disiplinin temelleri (Hunlardan Osmanlılara) başlığı altında incelenmiştir. Hunlarda ordu, sınır garnizonları ile başlayarak, büyük ıkta sahibi olana bey veya komutanların, büyük garnizonlarına ya da karargâhlarına kadar genişlemektedir²⁷⁶. Savaş karargâhları, sürekli olarak oluşturulmamış ve savaşın gereği olarak belirli yerlere kurulmuştur²⁷⁷. Eski Türklerde karargâhlar ve başkent arasında çok büyük farklarda bulunmamaktadır. Hatta başkent, eyalet başkenti, ordu ve diğer idari merkezlerin hepsi karargâh içinde yer almaktadır²⁷⁸. Göktürklerde ise ordu hakanın, ailesinin ve büyük bürokratların bulunduğu yer olarak tanımlanmıştır. Eski Türklere kullanılan arabalı ordugâhlar ve konaklardan da Çin kaynaklarında bahsedilmiştir. Hunlarda da keçeden yapılan evli bu arabalar bulunmaktadır.

Hıta Devletinin ordu düzeni ise Göktürklerin düzeninde benzerdir. Çingiz Han da ise ilk başlarda aile çadırlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Ancak kendisini büyük han ilan ettikten sonra saray- otağ şekline geçilmiştir. Bununla birlikte hakanın oturduğu otağının yanında arabalı saray evleri de kullanımı için bekletilmektedir. Ordu, genel olarak hakanların oturduğu şehir manasında kullanılmıştır²⁷⁹. Ordugâhta, otağa oturan ile ülkede sarayda oturan kişi en yüksek dereceye sahip kişidir. Saray sözünün kullanılması ise Karahanlılarla başlamıştır.

Eski Türk devletlerinde konak yeri ve karargâh anlayışı Orta Asya’da da kesin bir şekilde bellidir. Konak, ordunun ihtiyaçlarının tamamen karşılandığı yerdir. Konak, ordunun ihtiyaçlarının karşılandığı bir yer olduğu gibi misafirin ve obanın konak yeri olarak da kullanılmıştır²⁸⁰. Kuru veya korug olarak adlandırılan yerler ise, “*Hakanın özel mülkü olan toprak, hakana ait malikâne, saray, harem dairesi, hassa ahırına ait otlaklar, av yerleri*”²⁸¹ buralar özel ve yasaklı bölgeler olarak görülmüştür. Kurulan bu konak yerleri askerler ve birlikler tarafından korunmuştur.

Dede Korkut’ta ordu sözü genel olarak oba manasında kullanılmıştır. Ancak tam olarak oba değildir. Ordu, karargâh ve ordugâh gibidir. Hanların ve beylerinin ordularının

²⁷⁶ Ögel Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 5. Bahaeddin Ögel

²⁷⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, s. 19 ²⁷⁸

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, s. 29. ²⁷⁹

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, s. 90. ²⁸⁰

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, s. 140. ²⁸¹

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, s. 146.

burada bulunmasıyla birlikte, bu yerler kutludur, sınırı ve çevresi bellidir²⁸². Otağların önü geniş ve düz yerlerden oluşmaktadır. Otağın önünde ise tuğ, bayrak ve davullar bulunmaktadır²⁸³. Hakanın otağının kurulması ya savaş, ya danışma ya da toy için olmaktadır²⁸⁴. Eski Türklerde altından yapılmış otağlar hakanlık sembolleri arasında yer almaktadır. Özellikle Göktürk ve Uygur hakanlarının altından yapılmış otağlarının olduğu bilinmektedir. Genel olarak otağı önemli devlet sembolleri arasında gösterilmektedir. Bununla birlikte otağının hangi renkten kurulduğu da önemlidir. Osmanlı devletinde padişahın otağı kırmızı renktedir. Padişah, şehzade ve vezirlerden başka kimse kırmızı rengi kullanamamıştır²⁸⁵. Ak, aklı-karalı, ala, kara ve gök rengi otağlarda kullanılmıştır. Ögel, otağ ve otağda yapılan kabul törenleri hakkında vesikalara dayanan bilgiler vermiştir. Bu vesikalarda Hunlardan başlayarak Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılara dair bilgiler anlatılmıştır.

2.1.4.8. Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt VIII

Eserin sekizinci cildi Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından Ankara'da 1991 yılında basılmıştır. Bu cilt 516 sayfa olup 15 bölümden oluşmaktadır. Sekizinci ciltte Türklerde Devlet ve Ordu Mehteri (Hunlardan Osmanlılara) başlığı altında incelenmiştir. Nevbet geleneği Hunlardan başlayarak diğer Türk devletlerinde de görülen köklü geleneklerdendir. Davulların çalınması veya dövülmesine nevbet denilmiştir. *“Savaş alameti, eski Türk devletlerinin sembolleri içinde en önde gelen işaretlerdir. Çünkü savaş alameti, aynı zamanda, bir savaşa aletidir. Yani bunlar, savaşta işe yarayan, faydalı sembollerdir. Uçlarına at kuyrukları bağlanmış olan tuğlar savaşta, ordu konumundaki birliklerin yeri ile hareketlerini gösterir. Mehter ve davullar da, ordunun hareketine bir düzen verirlerdi. Yalnızca başkomutan hakanın yanında bulunan “hakani kös” ise, yüksek sesi ile ordunun hareketini düzenlerdi”*²⁸⁶

Hunlarda bayrak ve davul başkomutanın otağının hemen önünde yer almıştır²⁸⁷. Bayrak ve davul birbirinden ayrılmayan iki parça olarak yer almıştır. Bağımsızlık sembolü olarak görülmüştür. Büyük kös ve davullar, hakanlık ve saltanat sembolleri olarak eski Türklerden başlayarak diğer Türk devletlerinde de kullanılmıştır. Büyük

²⁸² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, s. 210-211.

²⁸³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, s. 227.

²⁸⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, s. 230.

²⁸⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, s. 276.

²⁸⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VIII, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.19.

²⁸⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VIII, s. 34.

kazanlı kösler sadece padişahın yanında yer almaktadır. Savaş alameti ve savaş aleti olarak görülmüştür²⁸⁸. Din ve düşünce konusuyla davul ve mehtere bakılacak olursa ise savaş andı niteliği taşıdığı görülmektedir. Hakanlık kösü, davul takımı ve mehter, savaşta ordunun çıkışında, hareketi ve duruşu gibi tabyaların vazgeçilmez bir aleti ve sembolü olarak yer almıştır²⁸⁹. Davul, mehter ve kös sadece bu anlatılan kavramlarla sınırlı kalmamış başka yerlerde de kullanılmıştır. Osmanlıda haca gidecek olan kervanların içinde de yer almıştır. Develer üzerinde yer alan köslere hac kösü denilmiştir. Atlı oyun ve yarışlarda ise Türkler davul ve zurnayı kullanmışlardır. Ancak devlet protokolünün katıldığı yarışlarda devlet mehterleri yer almaktadır.

Türk mehterlerinde kullanılan geniş kasnaklı davullar, yüksek ses çıkarmaktadır. Ancak ağır olduklarından savaşta taşınması güç olmuştur. Genel olarak halk arasında kullanılmıştır. Orduda ise nakkare adı verilen küçük davullar tercih edilmiştir²⁹⁰. Bunların haricinde şahin veya atmaca kuşlarını çağırmak içinde davullar kullanmışlardır. Bunlara davulbaz denilmektedir. Davulbaz küçük bir davul olup bele ya da atların bellerine takılmıştır. Türklerde askeri müzik ve mehter boruları da bulunmaktadır. Mehterin içinde davuldan sonra zurna yer almıştır. Zurnanın dışında kerenay denilen uzun ve hantal borularda kullanılmıştır²⁹¹. Bu borular mehterin veya nevbetin bir parçası olarak da görülmüştür. Uzun ve yüksek ses çıkarmalarından dolayı savaş ve hücum sırasında olarak önemli yer tutmuşlardır²⁹².

2.1.4.9. Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt IX

Eserin dokuzuncu cildi Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından Ankara’da 2000 yılında basılmıştır. Bu cilt 486 sayfa olup 15 bölümden oluşmaktadır. Dokuzuncu ciltte Türk Halk Musikisi Aletleri (Uygur Devleti’nden Osmanlılara) başlığı altında incelenmiştir. En eski Türk özünü taşıyan çalgı türüne “komıs” yani kopuz denilmektedir²⁹³. Kopuz ve saz, Türk kültürün ve geleneklerinin en başta gelen sembollerinden olmuşlardır²⁹⁴. İkisi arasında çok büyük farklılıklar yoktur. “*Müzik, kopuz veya saz, tedavi eden, ruhları dindiren, iradelere güç etkisi veren, aynı zamanda*

²⁸⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VIII, s. 45.

²⁸⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VIII, s. 101.

²⁹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VIII, s. 195.

²⁹¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VIII, s. 331.

²⁹² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VIII, s. 440.

²⁹³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.2-3.

²⁹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, s. 4.

*toplulukta birlik yaratan, sosyal aletlerdi*²⁹⁵.” Kopuz ses veren bir alet olarak değil, velilik ve ululuk sembolü, gazi ve erenlerin başına ne geldiğini, ulularla haberleşme, yiğitlere güç veren, topluluğa haber veren, halkı uyaran, iyi ruhları çağıran ve kötü ruhları kovan bir ses olmuştur. Baksa ise şöyle anlatılmıştır: “*Baksa, çok eski şamanların zamanımıza kadar gelen örneklerinden biridir. Hastalıklarda, yardımcı olmak için çağrılırlardı. Baksaların, şamanların davulu yerine, iki telli bir kemeçeleri vardır. Kenarları, zillerle ve ses veren maden parçaları ile süslenmiştir. Buna, kobus derler. Bir de, asa taşırlardı. Değnek şeklindeki bu asanın da başında, bir çingirak ile maden parçaları vardı. Kopuzunu çalmağa başlar ve çevredekilerini, tesiri altında tutmak isterdi*²⁹⁶”. Kopuz ve saz ozanlarla bir bütün halinde görülmüştür. “*Kopuzsuz ozan, ozansız da kopuz olamaz!*³⁰¹” kopuz ozanlarının içinde en önemli olan ve başta gelen ise Dede Korkut’tur. Yarı Müslüman veya yarı şaman olan kopuzlu baksılar, Dede Korkut’u, kendi pirleri ve babaları olarak görmüşlerdir³⁰². Kopuz, daha çok yayla çalınan bir saz olarak kullanılmıştır. Türk sazlarının en eski ve proto tipleri arasında görülmektedir. İki ve üç telli sazlar Türk sazlarının ilk basamaklarını oluşturmaktadır²⁹⁷. Kopuzun telleri de at kılılarından yapılmıştır. Türk sazları sadece kopuzdan da ibaret değildir. Birçok çeşidi bulunmaktadır. Bu çeşitlerin yapımında kullanılan malzemelerde de farklılıklar olmuştur. İki telli Türk sazlarından biri olan dutar ise çalması çok zor olan bir saz çeşididir. Tanbur, tanbura, dambura, dombra, dombrak olarak kaynaklarda geçen diğer bir çalgı aletidir. Buda at kılından yapılan ve iki telli olan bir çalgıdır. Kazaklarda akınlar dombrasız düşünülemezdir. Kazak Türklerinin profesyonel sanatının en yüksek eserleri, dombra ile çalınan parçalarda görülmektedir²⁹⁸. Türk ve Türk kültüründe bulunan rebab ise, kemeçeye benzeyen bir çalgı aletidir. Tar adı verilen saz ise genel olarak Hazar Denizi’nin doğu ve batısında bulunan Türk kavimleri tarafından kullanılmıştır. Türk kanun veya santurları ise Çin yatık sazlarına az da olsa benzemektedir²⁹⁹. Arp denilen telli çalgı ise Türk kavimleri ve halkı arasında pek rastlanmamaktadır. Genel olarak Türksaraylarında kullanılan bir telli çalgıdır³⁰⁰. Ağız orgları olaraksa mısıkkaar, koltuk sipsisi ve erganun yer almaktadır.

²⁹⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, s. 5. ²⁹⁶

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, s. 7. ²⁹⁷

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, s. 62. ²⁹⁸

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, s. 178. ²⁹⁹

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, s. 364. ³⁰⁰

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, s. 373.

Bahaeddin Ögel'in dokuz ciltten oluşan bu eseri Türk kültürünün öğrenilmesi açısından büyük değer taşımaktadır. Eserini hazırlarken kullandığı yöntem ve destek olarak kullandığı kaynaklarla çok dikkat çekicidir. Zamanın şartları ve imkânlar doğrultusunda çok geniş bir şekilde konular anlatılmıştır. Konular yeri geldiğinde çok detaylı olarak anlatılmıştır. Anlatılan konular resimlerle desteklenmiş, okuyucu olarak biz Genel Türk Tarihçileri açısından büyük önem arz etmektedir. Belki de böyle bir eser bir daha bu kadar geniş bir anlatım tarzıyla önümüze gelmeyecektir.

Genel olarak esere baktığımızda Türk kültür tarihimiz için önemli bir yer arz etmektedir. Şimdiye kadar bu kadar kapsamlı ve detaylı olarak bir eser yazılmamıştır. Günümüzde de bu çalışmanın bir üstünü yapan kimse olmamıştır. Hala bu alanda yapılan çalışmalara kaynaklık etmektedir. Bu eser Türk kültür tarihçiliği için ne kadar önemli ise Türk sanat tarihçiliği içinde o kadar önemli bir yere sahiptir. Eski Türk devletleri, Türk-İslam Devletleri ve Osmanlıya kadar geniş bir çerçevede gelenek ve görenekler, yaşayış, ziraat, ev, yemek, giyecekler, tuğ, bayrak, devlet ve ordu konuları en geniş biçimde anlatılmaya çalışılmıştır.

2.1.5. Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi adlı eseri iki ciltten oluşmaktadır. Eserin birinci cildinin ilk baskısı Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Ens. Yayınları tarafından Ankara 1971 yılında, ikinci cildinin ilk baskısı ise Türk Tarih Kurumu tarafından Ankara 1989 yılında basılmıştır. Şu an elimizdeki birinci cilt Türk Tarih Kurumu Basımevi tarafından Ankara-1989 yılında basılmış, elimizdeki ikinci cilt ise yine Türk Tarih Kurumu tarafından 5. Basım olarak Ankara-2014'de basılmıştır. Birinci cilt 644 sayfa, 13 bölümden oluşurken ikinci cilt ise, 778 sayfa 41 bölümden oluşmaktadır.

2.1.5.1. Türk Mitolojisi Cilt I

Birinci cildin ilk bölümünde Büyük Hun Devleti ve Türk mitolojisi başlığıyla anlatılmıştır. Mao-tun (Mete) tarih sahnesine çıkana kadar Çin kapalı bir kutu gibi yaşamıştır. Mao-tun ile birlikte o kapalı kutudan çıkmış kendi gibi çevresinde büyük ve

³⁰¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, s. 399.

³⁰² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IX, s. 401.

güçlü bir devletin varlığını görmüştür. Mao-tun büyük bir cihan imparatorudur. Devletin başkenti ise Ötügen'dir. Ötügen her zaman kutsal sayılmıştır. Eğer kurulan devletlerin başkentleri Ötügen olmaz ise bu devletler imparatorluk sayılmazlardı. Ötügen'de kurumazlarsa bile Ötügen'e yakın bir yerde devletlerinin başkentlerini kurarlardı. Çin kaynaklarında Mete'nin ismi "Mao-dun" ya da "Mao-tun" şeklinde okunurken, eski Türkçede "Bagatur" orta Türkçede ise "Bahadır" şeklinde okunmuştur. Mao-tun babası Teoman'ın ismi ise Çin kaynaklarında "T'ou-man" şeklinde okunurken eski Türkçede "Tuman" bugünkü Türkçede ise "Duman" şeklinde okunmaktadır.

Birinci bölümden sonra birinci ciltte genel olarak destanlar anlatılmıştır. İlki Türklerin kurttan türemesine ait efsanelerdir. Bu efsane küçük ayrımlar olmasına karşın birçok devlette anlatılmıştır. Hatta her devletin kendi içerisinde de efsaneler farklı şekillerde dillendirilmiştir. Bunlardan biride Göktürklerdir. Göktürkler bu efsaneyi şöyle anlatmışlardır: *"Bazıları şöyle der: Bir rivayete göre (Göktürklerin) ilk ataları, Hsi-Hai, yani Batı-Denizi'nin kıyılarında oturuyorlardı. Lin adlı bir memleket tarafından, onların kadınları, erkekleri, (çocukları ile birlikte), büyüklü, küçüklü, hepsi birden yok edilmişlerdi. (Türklerin hepsini öldürdükleri halde), yalnızca bir çocuğa acımışlar ve onu öldürmekten vazgeçmişlerdi. Bununla beraber, onun da kol ve bacaklarını keserek, kendisini "Büyük-Bataklık" ın içindeki otlar arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt peyda olmuş ve ona her gün, et ve yiyecek getirmişti. Çocuk da bunları yemek suretiyle kendine gelmiş ve ölmemişti. (Az zaman sonra), çocukla kurt, karı-koca hayatı yaşamaya başlamışlar ve kurt da çocuktan gebe kalmıştı.*

"(Türklerin eski düşmanı Lin devleti, çocuğun hala yaşadığını duyunca), hemen adamlarını göndererek, hem çocuğu hem de kurdu öldürmelerini emretmişti. Askerler kurdu öldürmek için geldikleri zaman, kurt onların gelişlerinden daha önce haberdar olmuş ve kaçmıştı. Çünkü kurdun kutsal ruhlarla ilgisi vardı ve (daha önce onlar vasıtası ile haber almıştı).

"Buradan kaçan kurt, (Batı) Denizi'nin doğusundaki bir dağa gitmişti. Bu dağ, Kao-ch'ang (Turfan) 'ın kuzey-batısında bulunuyordu. Bu dağın altında da, çok derin bir mağara vardı. (Kurt, buraya gelince), hemen bu mağaranın içine girmişti. Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova, baştanbaşa ot ve çayırliklarla kaplı idi. Ovanın çevresi de, aşağı yukarı 200 milden fazla idi.

“Kurt, burada on tane erkek çocuk doğurdu. (Göktürk Devletini kuran) A-şi-na ailesi, bu çocuklardan birinin soyundan geliyordu³⁰³”.

Anlatılan diğer bir destan ise Ergenekon destanıdır. Bu destanın en önemli kaynağı ise Reşideddin'in Cami'üt-Tevarih eseri olmuştur. Reşideddin bu destanı moğollaştırarak aktarmıştır. Destan ise şöyle anlatılmıştır: *“Moğol boyları, genel olarak Türk boylarının bir bölümüdür. Bu her iki kavim de, şekilleri ve dilleri ile birbirine benzer. Bunların hepsi de, Nuh Peygamber'in oğlu olan Bulca Han'ın soylarından türemişlerdir. Bulca Han, bütün Türk kavimlerinin atası idi. Bu boyların oturdukları yerler ve yurtları, hep birbirine bitişiktir.*

Ergenekon'a sığınmış:

Daha önce Moğol adı verilen bu boyların, aşağı yukarı 2.000 sene önce, Türk boyları ile araları açılmış ve birbirlerine düşman olmuşlardı. Bu düşmanlık, o kadar büyümüş ve inada dökülmüş ki, birbirlerini ortadan kaldırmak için durmadan savaş ediyorlardı. Sözlerine inanılır, doğru sözlü ve bilgili kişilerin anlattıklarına göre Türk boyları, Moğollara karşı galip gelmişler ve onları öldürmüşlerdi.

Bu mağlup edilen boylardan, iki kadınla, iki erkekten başka bir kimse kalmamıştı. Bu ev halkı da (Türkler) gelir de bizi öldürür diye sarp ve kayalık bir yere kaçıp, saklanmışlardı. Bu saklandıkları yerin etrafı, hep dağlar ve ormanlarla örtülü imiş. Dimdik dağlarla çevrili olan bu yerin, girilip çıkılacak bir geçidinden başka bir yeri de yokmuş. Bu geçidden bile bin bir güçlük ve zorlukla girilip çıkılmış. Dağların orta yeri ise, dümdüz ve çayırılık bir ova imiş. Bu ovanın adına da Ergenekon derlermiş.

Düşmanın kılıcından kurtularak sağ kalan bu iki kişinin adı, Negüz ve Kıyan idi. Onlar senelerce o güzel ova içinde yaşadılar ve yavaş yavaş soyları da çoğalmaya başladı. Birbirleri ile evlenmek yolu ile gittikçe çoğaldılar. Bölüm bölüm ayrıldılar. Böylece meydana gelen onların oymakları, ayrı ayrı adlar almaya başladılar ve birbirlerini o adla çağırmaya başladılar. Obaklar çoğalınca, onlar da bölümlere ayrıldılar. Ne kadar çoğalır ve ayrılırlarsa ayrılınsınlar, bu oymakların hepsi birbirine akraba ve yakın idiler. Onun için birbirlerine yakın ve akraba olan oymaklara Mogol-Dürlüğün derlerdi.

Dağları eriterek Ergenekon'dan çıkış:

³⁰³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 22-23.

Bu dağların arasında sıkışarak çoğalmaya başlayan halklar, artık bu dağ ve oymakların içinde yaşayamaz hale gelmişlerdi. Çünkü buralar, onlara çok dar geliyordu. Yaşamak da, artık çok güçleşmişti. Dağlar arasındaki tek geçitten geçmek de çok zor idi. Hepsi bir araya gelip, bu dar geçitten nasıl geçeceklerini düşündüler ve kurtuluş için bir yol aradılar. Hemen bu geçitte bir demir madeni vardı. Bu madeni işletir ve onları eriterek, daima demir çıkarırlardı. Başka bir yol bulamayınca, bu demir kapıyı eritip, oradan çıkmaya kara verdiler. Hepsi bir araya gelip, ormandan odun topladılar ve eşeklerle, yük yük kömürler getirdiler. Ayrıca da körükler yaptılar. Bu körükleri yapmak içinde, yetmiş baş at ve öküz kestiler. Bunların derilerini soyup sepilediler. Topladıkları dağ gibi odun ve kömürleri geçidin önüne yığdılar. Körükleri öyle dizdiler ki, ateş yanıp da körükler üflenmeye başlayınca, dağ hemen eriyip, delinecekti. En sonunda, ateşler yandı, körükler işledi ve geçit de eriyip parçalandı, Bu sırada, pek çok da demir elde edilmişti. Tabi olarak yol da açılınca, içeride hapsolan halkın hepsi, dışarıya kolaylıkla çıkabildiler. Bu suretle bozkırlara yayılıp, her biri bir yerde yerleştiler³⁰⁴.”

Kitapta yer verilen üçüncü destansa Uygurların türeyiş destanıdır. Çin ve İran kaynaklarında destanı farklı şekillerde yer verilmesine rağmen en orijinal şekilde Cüveyni aktarmıştır. Destan ise şöyledir: “Kara-Korum çaylarında sayılan iki nehir vardı. Bunlardan birine Tağla ve diğerine de Selenge adı verilirdi. Bu nehirler akarak, Kamlancu adlı bir yerde birleşirlerdi. Bu iki ırmağın arasında iki tane ağaç vardı. Bu ağaçlardan biri füsuk ve diğeri de farsların naj dedikleri ağaca benziyordu. Kışın bile bunların yaprakları, servi gibi dökülmezdi. Meyvesinin tadı ve şekli ise, tıpkı çam fıstığındakine benzerdi. Öbür ağaca da Tur (?) ağacı derlerdi. Bu iki ağaç da, iki dağın arasında yetişerek büyümüşti.

Bir gün bu ağacın arasına, gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine, iki yandaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladılar. Bu durumu gören halk ise, hayretler içinde kalmıştı. İçlerinde büyük bir saygı duyarak, Uygurlar oraya doğru yaklaştılar. Tam yaklaştıkları bir sırada, kulaklarına çok tatlı ve güzel müzik nağmeleri gelmeye başladı. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında da otuz defa şimşek çakmaya başladı. Diğer bir gün de aynı yerde, ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birinde, birer çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da, onları doyurmaya yetecek

³⁰⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 61-63.

kadar süt dolu emzikler asılı idi. Çadırın tabanı da, baştan aşağıya kadar gümüşle döşenmişti.

Bütün boyların reisleri ve halkları, bu garip şeyi görmek için yerlerini bırakıp koşmuşlardı. Bu manzarayı görünce, saygı ile diz çöküp, selam verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak, dışarı çıktılar. Beslenip, büyütülmeleri için de, onları süt annelerine ve dadılara verdiler. Her fırsatta onlara saygı gösteriyorlar ve ikramda bulunuyorlardı. Çocuklar artık, süt çocuğu olmaktan çıkıp da, konuşmaya başlayınca, Uygurlardan anne ve babalarına sordular. Onlar da, o iki ağacı gösterdiler. Bunun üzerine halk, çocukları alıp, ağaçların yanına gittiler. Çocuklar ağaçları görünce, onlara tıpkı evladın babasına gösterdiği saygıyı gösterdiler. Ağaçların karşısında diz çöktüler ve yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip şöyle dediler:

-Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar, böyle olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler. Ömrümüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz de devamlı olsun!

O bölgelerde yaşayan bütün kavimler, bu çocuklara hükümdar oğullarıymış gibi saygı gösterdiler. Çocukların doğduğu yerden şehre dönülünce, onların her birine birer ad koydular. En büyüğünün adı Songur Tekin, ikincisinin adı Kotur Tekin, üçüncüsünün adı Tükel Tekin, dördüncüsünün adı Or Terkin ve beşincisinin adı da, Bökü Tekin oldu. Çocukların doğuşundaki kutsal durumu görenler, bunlardan birinin hükümdar olarak seçilmesi kanaatine vardılar. Çünkü bunlar, Tanrı tarafından bu iş için gönderilmiş olmalıydılar.

Bu çocuklar arasında Bügü Tekin, gerek güzelliği ve gerekse boyu posu, sabrı, iradesi, ileriye görüşü bakımından diğerlerinden daha ileri idi. Ayrıca bütün milletlerin dillerini ve yazılarını da biliyordu. Herkes, onun Han olarak seçilmesi üzerinde birleştiler ve büyük şenlikler yaparak onu Hanlık tahtına oturtular. O, memleketi adaletle döşedi ve zulm sahifelerini de kapadı. Onun etrafındaki adamlar, maiyeti, askerleri, atları ve kulları gittikçe çoğalmaya başladı³⁰⁵.” Uygurların türeyişi hakkındaki kısım yer verdikten sonra Bögü Han ve akınlarına, Uygurların dinine ve göçüne de yer verilmiştir.

Bir başka destan ise Yakut Türklerine ait olan ve mili destanları olarak kabul edilen Er-Sogotoh efsanesidir. Anlatılan konu yaratılış ve türeyiş efsanesi gibidir. Efsane detaylı olarak anlatılmıştır. Ancak Oğuz Destanı ile arasında benzerliklerin bulunduğu

³⁰⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 74-75.

söylense de aslında Oğuz Han kutsal bir bahadır. Yeryüzünde yaşayarak Türkleri bir düzen halinde tutmaktaydı. Ancak Er-Sogotoh ise gökte yaşamaktaydı. Kendisi yaratılan ilk insandı. Kendisi ne bir milleti bir düzen altında toplamakla görevlendirilmişti ne de eşi bulunmaktaydı³⁰⁶. Efsanede yer alan diğer önemli noktalardan ikisi ise “Hayat Ağacı” ve ”Hüma Kuşu” olmuştur.

Er-Sogotoh efsanesi de anlatıldıktan sonra Oğuz destanına geçilmiştir. Oğuz destanının ilk önce Uygurca yazılmış nüshasına yer verilmiştir. Daha sonra destanla ilgili olarak Oğuz Kağanın yaşadığı çağ, babası, doğumu, fiziksel özellikleri hakkındaki benzetmeler, nasıl evlendiği ve babasını nasıl öldürdüğü hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Bunlar açıklandıktan sonra Farsça metin olan Oğuz destanlarına geçilmiştir. Destana parça parça yer verilerek bu kısımların detaylı olarak açıklamalarına yer verilmiştir. Oğuz Kağanın yaptığı akınlar anlatılmıştır. Oğuz Kağanın İt-Barak ülkesine yaptığı akın ise detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İt-Barak olarak adlandırılan ülke Kıpçaklardır. Bu ülke için “Köpek başlı insanların” ülkesi de denilmektedir. Bununla birlikte barak sözcüğü üstünde de durulmuştur. Kaşgarlı Mahmut barak sözcüğünü söyle aktarmıştır: “Çok tüllü bir köpektir. Türklerin inancına göre, herkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlar ve bunların üzerine oturur imiş. Bu yumurtalardan birinden Barak adlı bir köpek çıkarmış. Barak, köpekler içinde en iyi koşan ve en iyi de av avlayan bir cins imiş. Öbür yumurtadan da başka bir yavru çıkarmış. Bu yumurta da, artık o kuşun son yavrusu olurmuş³⁰⁷.” İt-Barak kavminin Avrupa ve Yunan mitolojilerinde de yer aldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte başka medeniyetlerde Köpek başlı insan figürleri görülmüştür. Oğuz Kağan’ın altı oğlunun hükümdarlık sembolü olan altın bir yay ve üç gümüş oku doğu ve batı bölümlere göndererek toprağa gömdürmüş ve oğullarının av bahanesiyle buraları bulup tekrar geri getirmeleri anlatılmıştır.

Altıncı bölümde ise Türkmenlerin şeceresi başlığı altında anlatılmıştır. Ebülğazi Bahadır Han tarafından yazılmıştır. Anlatımında destansı bir üslubu bulunmaktadır. Oğuz Hanın zamanında ve öldükten sonra yerine geçen Gün (Kün) Hanın da vezirliğini yapan İrkıl Hoca’dan bahsedilmiştir. Gün Han’ın kendisine ait olan malları ve serveti kardeşleri arasında eşit bir şekilde pay etme şekli anlatılmıştır. Oğuz Han’ın torunları ve onların damgaları tek tek açıklanmıştır. Kün Han’ın ölümünden sonra ise büyük oğlu Kayı tahta

³⁰⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 97.

³⁰⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 191.

geçmiş ve 23 yıl tahta kalmıştır. Bilinen devlet büyüklerine ait biyografyaları anlatıyormuş gibi aktarmaktadır³⁰⁸.

Diğer bölüm ise Oğuz destanları hakkında bazı notlar başlığı altında anlatılmıştır. Türk içtimai hayatı üzerinde Türk mitolojisinin izleri bulunmaktadır. Devlet fikri ve anlayışı, ananeleri ve dinsel inançların temelinde bulunmaktadır. Mitolojiler ve efsaneler ise devlet fikrine açıklık getirerek, devlet anlayışını sembollerle açıklanır³⁰⁹. Oğuz Kağan kurduğu düzenli teşkilatlanmayla sadece Oğuz boylarını bir düzen içinde toplamayı amaçlamamış diğer bütün dünyanın idaresi için amaçlamıştır. Bununla birlikte Oğuz Kağan'ın devleti doğu-batı ve yer gök kesitleri ile belirtilmiş bir dünya devleti konumundaydı³¹⁰. Yönlere ne kadar önem verdikleri görülmektedir. Bu önem sadece devletin teşkilatlanmasına yansımamış bununla birlikte aile içinde bile kendini göstermiştir. Hatta sosyal hayat içerisinde rakam ve sayıların önemli yerleri olmuştur. Oğuz destanına benzer olarak görüldüğü rivayet edilen Kara Han oğlu Alman-Bey destanı da anlatılmıştır. Bu destan Kırgızlar tarafından söylenmiştir. Anlatılan destanın Oğuz Kağan destanıyla benzerlik gösterdiği yer ise Kara Han'ın oğlu Alma-Bet'in babasını Müslüman olmaya davet etmesi ve Müslüman olmayınca da onu öldürmesi olmuştur³¹¹. Ögel, bu bölümde 24 Oğuz boyunu ve bu bayları temsil eden 24 Ongun kuşunu detaylı bir şekilde açıklamıştır. Türklerin İslamiyet'e girişi ile birlikte oluşan yeni Türk şecerelerini Oğuz-Name ve Han-Name'ye göre anlatmıştır.

Oğuz destanları hakkındaki notlar bölümünden sonra Han-Name bölümü yazılmıştır. Han-Name yazarı İmami ile Ebülğazi arasında bir kıyaslama yapılmıştır. İmami Han-Name'yi yazarken İran mitolojisinden etkilendiği ancak Ebülğazi'nin böyle bir durumu olmadığı belirtilmiştir. Ögel, "*Ebülğazi, Oğuz Han'cıdır ve İran mitolojisi ile rekabet halindedir. Yaptığı kronolojik mukayeselerde efsanevi Türk Hanlarını, en eski İran Şahlarından bir önceye alır. Şah-Name, İran şahlarının tarihi idi. İmami de buna karşılık Han-Name'yi, yani Türk Hanlarının tarihini yazmıştır. Bu bakımdan, milliyetçilik hislerini de görmüyor değiliz*"³¹² demektedir. Daha sonra Han-Name'nin genel olarak tahlili yapılmıştır.

³⁰⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 222.

³⁰⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 269.

³¹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 286.

³¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 301.

³¹² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 390-391.

Han-Name'den sonraki bölüm ise yaratılış destanları başlığıyla anlatılmıştır. Bu destanlar birkaç kişinin bu destanlar üzerinde derlemeler yapmasıyla birlikte ortaya çıkmışlardır. İlki Verbitskiy'in derlediği Altay yaratılış destanıdır. Bu derlemenin sonuna doğru yeniden ikinci bir destan başlamaktadır. Birinci destan Budist dünyalar ve cehennemlerin tarifleri ile bittikten sonra su katılmamış yeni bir destan başlamaktadır³¹³. İkincisi Yakut Türk yaratılış destanıdır. Üçüncüsü ise Radlof'un derleyerek oluşturduğu Altay yaratılış destanıdır. Altay Türk destanı, Altay'daki Kara orman Tatarlarının efsanesi, Veselovskiy'in topladığı bir diğer Altay rivayeti ve Yenisey yaratılış destanı metinleri verilerek anlatılmıştır. Daha sonra Türk-Memlûk yaratılış efsanesinin metni verilmiştir. Efsanede Türk menşei hakkında bilgiler bulunmaktadır. Son olarak da yabancı destanlarında geçen Türklerin olduğu destanların kısa bölümleri verilmiştir.

Diğer bir bölümde ise Kırgızlara ait Manas destanı anlatılmıştır. Ögel, Manas destanını Oğuz destanının devamı olarak ele alıp incelemiş kıyaslama yapılmamıştır. Destanın orjinaline yakın metnini ise Radlof derleyip yazmıştır. Manas destanı çok uzun bir destan olduğu için Ögel, Türklerin adet ve inanışlarının geçtiği belirli bölümleri seçerek Türk mitolojisine yakın olan yerler açıklanmıştır. Manas'ın doğumu, gençliği, evlenmesi, akınları, ölümü ve ondan sonra yerine geçen oğlu Semetey'in geçtiği yerler destandan alınarak anlatılmıştır.

Manas destanından sonra ise Türkler ve Moğol Mitolojisinin benzer ve farklı tarafları anlatılmıştır. Ögel, ilk olarak Kitan'ların türeyiş efsanesini konu almıştır. Bu efsane Türk mitolojisinin bir parçası olduğu, anlatılış ve motifler bakımından Uygur kültür çevresine bağlı olduğu görülmüştür³¹⁴. Kafatası ve domuz başından ibaret olan Kitan efsanesi Proto-Moğolların adetleri hakkında bilgi vermektedir. Türk mitolojisinde yer alan ve kutsal olarak kabul edilen hayvanlarda bulunmaktadır. Bunlardan biri geyiktir. Erkek geyik değil de dişi geyik efsanelerde yer almıştır. Altay da Hunlara ait kurganlarda bulunmuş ağaçtan yapılmış geyik figürleri bulunmaktadır. Bununla birlikte Çingiz Han'ın ilk ataları ile ilgili efsanede Gök kurtla Ak geyik gökte doğmuşlardı. Bu nedendendolayı ise kutsal olarak görülmüştür³¹⁵. Mitolojide yer alan diğer bir hayvan figürü ise kartaldır. Kartal yırtıcı bir kuş olduğu için Türk boylarının kutsal sembollerinden biri

³¹³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 445.

³¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 549.

³¹⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 575.

olarak görülmüştür³¹⁶. Altay ve Sibiry mitolojisinde, devlet idaresinde hakanlar, mistik hisler bakımından ise şamanlar ön plandaydı. Şamanlar törenlerde çift başlı ve dev kartal figürleri kullanmışlardır. Ancak efsanelerde de kartal figürü sürekli kullanılmıştır.

2.1.5.2. Türk Mitolojisi Cilt II

İkinci cildin ilk konusu Türk gelenekleri ile destanlarında Oğuz destanıdır. Oğuz destanı büyük devletlere ve Cihan İmparatorluklarına ait bir destan olma özelliğine sahiptir. Destan tamamen mitolojik öğelerden meydana gelmemiştir. Türk töresinin kuruluşu Oğuz destanlarında temel nokta olmaktadır. Türk milleti ile Türk devletinin düzen ve disiplini bu destanlarla ortaya konulmuştur. Oğuz destanındaki Proto-Türk mitolojik motifler destanın iskelet ve çerçevesini oluşturmaktadır³¹⁷.

Ögel, Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanıyla, Dede Korkut'un karşılaştırmasını yapmıştır. Türk destanları arasında, "*Gün doğusu, gen yerden, kopan Oğuz!*" diye başlayan böylesine görkemli ve ihtişamlı İkinci bir Türk destanı bulunmamaktadır. Oğuz destanı, Dede Korkut ile karşılaştırıldığı zaman İslamiyet ile alaka konuların çok derin olmadığı anlaşılmaktadır³¹⁸. Oğuz destanında dikkat çeken bölüm ise Osmanoğlu bölümü olmuştur. Ögel, Topkapı Sarayındaki destanın, Dede Korkut'tan daha eski olmasının nedenini ise şöyle açıklamıştır: "*Dede Korkut'ta İslamiyet ile ilgili düşünceler gelişmiş ve artık bir doruğa erişmiştir. Sözler ile düşüncelere, birbirine uymuş ve benzemiştir. Burada ise daha çok destan üslubu ağır basar. Allah ve Muhammed gibi İslam deyimleri, birkaç yerde; ancak içten bir duygu ile görülür*"³¹⁹. demektedir.

Alp Er Tonga efsanesine daha sonra geçilmiştir. İlk olarak Türklerin içine İran kültürünün nasıl girdiğine değinilmiştir. Göktürklerin Batı Türkistan'a parça parça ilerlemesiyle başlamıştır. Karahanlılar ise kendilerinin kökenlerini İran mitolojisine ait olan Afrasiyab'a bağlamış ileriki dönemlerde ise Selçuklu hanedanı, Türklerin destan kahramanı olan Alp Er Tonga'yı Efrasiyab ile benzeştirmişlerdir³²⁰. Ögel, Alp Er Tunga'nın bir kişi mi yoksa bir unvan olarak mı kullanıldığına değinerek aslında bunun bir kişi olduğunu belirtmiştir.

³¹⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, s. 593.

³¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 3.

³¹⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 47.

³¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s.49.

³²⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 73.

Alp Er Tunga efsanesinden sonra Tepegöz, Deli Dumrul ve keloğlan üzerinde durmuştur. Bunları incelerken bu karakterlerin mitolojik temellere mi dayandığı yoksa gerçekten efsanelerin gerçek hayatta ki kahramanları olup olmadığına bakılmış ve Türk destanlarının içerisinde bulunan benzerlikleri araştırılmıştır.

Ögel, daha sonra Türklerde Hızır anlayışına değinmiştir. Hızır Türk kavimlerinin en yaygın inanış ve anlayış şekillerinden biri olmuştur³²¹. Türk kavimlerinde ilk başlarda Hızır sözcüğü “Gök Sakallı Koca” şekline kullanılmıştır. İslamiyet ile birlikte Hızır ismini almıştır. Türkler ile İslamiyetdeki Hızır anlayışının en belirgin özelliği ise insanlara ve düşkünlere yardım etmesidir³²². Hızır anlayışından sonra geyik, kurt, doğan ve kartal üzerinde durulmuştur. Türk mitolojisinin birinci cildi bu konulara yer veren Ögel, ikinci ciltte bu konulara yeni belgeler ekleyerek daha da konuyu genişletmiştir. Bu konulardan sonra don değiştirmeye değinilmiştir. Ögel konunun başında Prof. Dr. Abdulkadir İnan’ın don değiştirme ile ilgili “*Kahramanların suret değiştirmeleri, hayvan, ağaç ve saire şekillerine girebilmeleri, canlarını bir hayvan, bilhassa kuş şekliyle saklamaları, bütün kavimlerin masallarında rastlanan ve bütün dünyaya yayılmış, bir motiftir*³²³” sözlerine yer vermiştir. Böylelikle don değiştirmenin genel bir açıklamasını yapmıştır.

Gök ve Türkler bölümünde ise Türklerde, göğün ve yerin yalnızca bir tane “*kılıcı, yaratıcı, haliki*” olduğuna inanılmaktaydı³²⁴. Göğü ve yeri yaratan yüce Tanrı, önce göğü daha sonra yeri yaratmıştır. Göktürk yazıtlarında yaradılış ile ilgili olarak ise şu sözler kullanılmıştır: “*Yukarıda, mavi gök (Kök Tengri), aşağıda yağız yer yaratıldığında, ikisi arasında, kişiöğlü (insanoğlü yaratılmış!) insanoğlunun üzerine de, atalarım, Bumin Kağan, İstemi Kağan (kağan olarak, tahta) oturmuşlar*³²⁵.” Eski Türklerle göre gök 9 kat olarak kabul edilmekteydi. Batı Türkleri ise göğün 7 kat olduğuna inanmaktadırlar. Gök ve Türkler konusundan sonra göğün direği konusuna geçilmiştir. Türkler Göğün direğini, çadırın direği olarak görmüşlerdir. Eski Türk düşüncesinde göğün direği Kutup Yıldızı olarak görülmüştür. Buna “demir kazık” ya da “altun kazık” demişlerdir. Kutup

³²¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 113.

³²² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 117.

³²³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 171.

³²⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 187.

³²⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s.185.

yıldızının tepesinde bir kapı olduğunu ve bu kapının insan ile Tanrı'yı birbirinden ayrı tutan bir sınır olarak düşünmüşlerdir³²⁶.

Ögel, güneş, ay, yıldızlar ve samanyolu konularını anlatmıştır. Türklerin düşüncesinde güneş her zaman ilk sırada olmuştur. Ögel, Hunlarda güneş ile ilgili olarak gördüğü şeyleri ise şöyle aktarmıştır: “*Hem güneşe ve hem de aya ayrı ayrı saygı gösteriyordu. Kurbanlar da veriliyordu. Güneş, doğumun, ay ise batının sembolü, idi. Güneşe üç kez diz çökerek, selam verildiğini görüyoruz. Ayrıca çadırın kapısı da, özellikle törenlerde doğuya açılıyordu*³²⁷.” demiştir. Güneş sıcaklığın ay ise soğukun sembolü olmuştur. Soğuk bölgelerde yaşayan Türkler anlatılan masallarda daha çok ayı kullanmışlardır³²⁸. Türklerde yıldız ise çok önemli görülmüştür. Gecenin karanlığında yön bulmak için kullanacakları tek şey yıldızlar olmuştur. Türkler bununla birlikte yıldızların temsil ettiği burçlara da önem vermişlerdir. Zühre yıldızı ise Yakut Türklerine göre “Zühre, çok güzel bir kız idi.” Bu düşünce batı ve İran mitolojilerinden gelmektedir³²⁹. Ebekuşağı ise Türklerde gök kuşağı anlamına gelmiştir.

Ebekuşağından sonra dünya, dünyanın şekli ve göbeği anlatılmıştır. Eski Türkçede dünyaya acun denilmiştir. Türk hakanına ise acuncı denilmiştir. Dünya ise Türk otağı şeklinde düşünülmüştür. Gök kubbesinin şekli açısından ise kubbeli bir tepsi gibidir. Yakut Türklerine göre ise dünya yuvarlak ve dört köşeye sahiptir³³⁰. Dünyanın orta yeri ise Türklerde hakanın otağının kurulup oturduğu yer olarak kabul edilmiştir. Ancak dünya devleti anlayışında ise bu durum ordu merkezinin bulunduğu yerin dünyanın ortası olarak kabul edilmesi şeklinde kendisini göstermekteydi.

Dünya ile ilgili konulardan sonra yer ve yeraltı başlığı gelmektedir. Yakut Türkleri yer ve toprağı bir ana, güçlü ve kutlu bir kadın olarak kabul etmişlerdir. Yakut efsanelerinde ise “sekiz köşeli Yer-Ana'nın sarı göbeğı” şeklinde topraktan bahsedilmektedir. Batı Türklerinde ise yer yedi gökte yedi kattan oluşmaktadır. Yerin bitiğı yer ise yeraltı dünyasının başladığı yer olarak kabul edilmekteydi.

Yeraltı başlığından sonra tabiat olayları, yıldırım, şimşek ve rüzgârlara değinilmiştir. Tabiat varlıkları Türk mitolojisinin temelini oluşturmaktadır. Türkler bulutları koşturur, yağmur ve dolu tanelerini ise insanlar gibi yarış yaptırırlardı. Gök ise

³²⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 214.

³²⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 237.

³²⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 250.

³²⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 270.

³³⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 315.

ana rolüne bürünürdü. Bu düşüncelerin temeli eski Türk dininde ve Türk mitolojisinde ilk başlarda mistik inançlara dayandırılmıştır. Büyük devletler kurmaya başladıktan sonra da bu inançlar ve düşünceleri zayıflamış ancak bu mistik inançlarını şiirlerde kullanmaya başlamışlardır³³¹. Gök gürlemesi ve şimşek ise yeni bir mevsimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Kar ise temizliğin ve saflığın sembolü olarak görülmüştür. Büyük devlet kuran Türk toplulukları genel olarak yıldırımdan korkmuyorlardı. Yıldırımı iyi ve uğurlu bir işaret olarak kabul etmekteydiler. Türkler arasında İslamiyetten önce ve sonra rüzgârı tek ve yüce Tanrı'nın çıkardığı fikir genel olarak yaygındı. Rüzgârı estiren ve yağmuru yağdıran tüm güçler Tanrı'nın elindeydi. Yadaıcılar, Tanrı ve insanoğlu arasında aracı konumdaydılar. Büyük devlet kuran Türk kavimleri, yağmur yağdıran büyücüleri geri plana atarak Tanrı'nın her şeye kadir olduğuna inanmışlardır. İslamiyetten sonra da bu düşünce etkisini göstermeye devam etmiştir³³².

Eski Türklerde suların önemine daha sonra değinilmiştir. Su, Türkler geleneklerinin temelini oluşturan en büyük noktalardan biri olmuştur. Gelenekle birlikte din ve devlet anlayışında da etkisi bulunmaktaydı³³³. Eski Türkler suya “sub” demişlerdir. Göktürkler, Türkler su ile toprağı ayrılmaz bir bütün olarak görmüşlerdir. Yurdun, yer ve suları aynı zamanda vatan olarak kabul edilmiştir. Kutadgu Bilig’de ve Dede Korkut’da su ile ilgili olarak bilgiler verilmiştir. Altay ve eski Türklerde din ve inanışlarda yer ve sular canlı birer varlık olarak kabul edilmiştir³³⁴. Yurdun kadar evin suları da Türk mitolojisinde yer almıştır. Evlerin yakınlarında bulunan su kaynakları masalları süslemiştir.

Sular konusundan sonra kutlu ve mukaddes pınarlar ve kaynaklar konusuna yer verilmiştir. Eski Türklerde mukaddes sözcüğü “ıduk” olarak geçmektedir. İduk Tanrı tarafından verilmiş veya gönderilmiş bir şey olarak kabul edilmiştir³³⁵. Manas destanında Yakup Han'ın eşi için söylediği şu sözlerle yer verilmiştir: “*On dört yıldır alalı, anne dahi olmadı, kutsal bir yere gidip, adım bile atmadı, kutsal pınara gidip, yanında bir yatmadı, bir elmanın altına, giderek oynamadı, kısırlıktan kurtulup kutlu yol bulamadı!...*”³³⁶

³³¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 349.

³³² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 394.

³³³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 409.

³³⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 441.

³³⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 457.

³³⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 458.

Manas destanından anlaşılıyor ki kısırlıktan kurtulmak için mukaddes görülen pınarların yanında yatmak gerekiyordu.

Büyük Türk illerinin mukaddes ırmakları konusuna geçilmiştir. Ögel, Bilge Tonyukuk yazıtına ait “İrtiş ırmağının, geçit vermez yerleri geçti...”³³⁷ kısmına yer vererek Göktürk zamanının ulu ırmağı olduğu yazılmıştır. İrtiş ve Togla ırmakları Büyük Türk kesimlerine ait ırmaklar arasında yer almaktadır. Batı Türkistan’da Yençü Ögüz, Çin’de Yaşıl Ögüz (yeşil ırmak) bu Çinlilerin meşhur Sarı ırmağı, Türgkgeş’in ise Ertiş Ögüz ırmağı büyük ve önemli ırmakları sayılmaktaydı. Kaşgarlı Mahmut, Kutadgu Bilig’de ve Dede Korkut’ta geçen ırmak ile ilgili yerlere değinilmiştir.

Mukaddes ırmaklardan sonra dünyanın ulu ırmağı başlığıyla yeni bir konuya geçilmiştir. Kuzey Türklerine göre Yenisey ırmağı dünyanın ana ırmağı olarak görülmekteydi. Kuzey Türkleri Yenisey’in kaynağının göğün yedinci katından aldığını inanmaktaydılar. Yakut Türkleri ise kendi ırmakları olan Lena’yı dünyanın ortasından geçen bir dünya ırmağı olduğuna inanmaktaydılar³³⁸.

Ögel, göller ve sazlık konusuna değinirken Elazığ içinde bulunan Dipsiz Göl adı verilen yer bulunduğunu belirtmiştir. Bu gölün kendi içinde üç tane kaynağı bulunduğunu söyleyerek burayla ilgili olaraksa “*Bu kaynakların içinde kaybolan bir at, çok uzaklardaki bir kaynaktan çıkmış imiş*” denildiğini belirtmiştir. Bu düşünce içinse göllerin içindeki kaynakların yerin en derinlikleri ve ruhlarla bizim aramızda bir bağ kurduklarına değinmiştir³³⁹. Eski Türkler sazlık ve bataklığı ise yaşanılması, girilmesi tehlikeli ve zor yerler olarak görmüşlerdir.

Bir diğer konu ise dağlar olmuştur. Göktürk Yazıtlarında gök, yer ve insan Tanrı tarafından yaratılmış ancak dağ, deniz gibi tabiat varlıkları ise yine Tanrı tarafından yaratılmış ancak diğer yaratılan şeylere göre küçüklerdi. Dağlar da mağaralar gibi ibadet yerleri olarak da kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’de ibadet için “*dağa ulaşma, bir keramet gibidir*”, “*Kulun adı (ancak) olur, kullar için bir unvan (atag); gece gündüz ibadetle, dağlara ulaşılsa!*”³⁴⁰ gibi bölümler bulunmaktadır. Dağlarda bulunan tepe veya tepecikler ile ilgili olaraksa, dağın beylik ve erdemlik ile tepelerinde zenginlik ileleştirilmesi yapılmıştır. Eski Türk geleneklerinde mezarlar tepecik şeklinde yüksek

³³⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 471.

³³⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 490-491.

³³⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 521.

³⁴⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 544.

yapılmaktaydı. Oğuzlar ise dağların güzelliğine ve sihirlerine vurgundurlar. Dağlar üzerinde bulunan yaylalar Oğuzların yurtları ve geçimleri için önem teşkil etmekteydi. Dağlardan gelen sular ve otlarda onlar için çok kıymetliydi³⁴¹. Türklerin kutlu dağları ise şöyledir: Göktürklerin Ötüken dağı, Uygurların Kut-dağı, Kaddır-Kan dağları, Oğuz destanındaki Or-tag ve Kür-tag, Oğuzların Kazılık dağı ile Anadolu'daki birçok dağ bulunmaktadır³⁴².

Dağdan sonra ağaç konusuna geçilmiştir. Türklerde ağaç önemli bir mitolojik figür olarak kullanılmıştır. Türklerde yeni nesiller, köklü bir ağacın dalları ve budakları gibi düşünülmüştür³⁴³. Türkler için ağaç dikmek çok sevaptır. İslamiyetten öncede görülmekteydi. Mezarlara ağaç dikme konusuysa eski bir Türk geleneğidir³⁴⁴. Ağaçlara bez parçası bağlama geleneği Eski Türklerde yaygındır. Ancak bu gelenek Anadolu'da da görülmektedir. Türklerde ismi geçen Gök ağacını ise Ögel şöyle açıklamıştır: “*Gök ağaçları yaygın olarak bir dağ üzerine oturtulurdu. Dokuz tane de dalı vardı. Bir yanında ay, diğer yanında da güneş bulunurdu: Gök ağaçları, batıya doğru gidildikçe, “yedi dallı” olurdu. Bazı Türklere göre ise bu ağaç “dokuz köklü” idi. Bazıları ise bu ağacı “altın yapraklı, sekiz gölgeli” diye anarlardı*”³⁴⁵.

Ağaçtan sonra ateş anlatılmıştır. Türkler ateşi kutsal görmemişlerdir. Ateş sadece bir araç olarak kullanılmıştır. Ateş hayatın temel bir parçasıdır. Eski Türklerin yiyeceklerini çiğ yediklerine dair sözlere karşılık bu durum hakkında en küçük bir belgenin olmadığını ve eti çiğ yiyenlerin Türkler değil de Fin-Ugor Vogullar olduğunu belirtmiştir. Evin ocağı ise ailenin temel sembolü olmuştur. Bir başka konu ise ölü yakma geleneğidir. Göktürk çağında Kırgız Türkleri ölülerini yakmaktadırlar. Bu konuyu hem Çin hem de Arap kaynaklarında yer aldığı belirtilmiştir³⁴⁶. Bununla birlikte yapılacak olana bir törende ateş yakmışlardır. Bunun amacı insanların birleşik bir duygu ve dileğinin olmasından dolayı olduğu belirtilmiştir³⁴⁷.

Türk mitolojisinde yer alan hayvanlar ve kuşlarda anlatılmıştır. Türk destanlarında ayı aptal ve kötü bir hayvan olarak anılmıştır³⁴⁸. Bars, Yolbars, tonga,

³⁴¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 576.

³⁴² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 583.

³⁴³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 597.

³⁴⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 598.

³⁴⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 612.

³⁴⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 660.

³⁴⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 666.

³⁴⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 675.

kaplan, boğa, inek ve deve mitolojide görülmektedir. Domuz Türkler tarafından hoş görülme­yen bir hayvandır. Türk geleneklerinde kötü ruh olarak da görülmektedir. Eşek hoş görülme­yerek küçümsenen bir hayvan olmuştur. Bununla birlikte mitolojide geçen kuşlar tek tek yazılıp açıklanmıştır.

Türk mitolojisinde yer alan devler ve ejderhalar bulunmaktadır. Ejderha, bir Uzakdoğu ve Orta Asya figürüdür. Bu figür Ön Asya'ya Türkler tarafından getirilmiştir. Genel olarak destanlarda dev figürü bulunmamaktadır. Ancak masallarda dev figürü kullanılmıştır. Ejderha ise Çin'den gelen bir figürdür. Çin'den uzak kalan Türkler ise ejderhayı kullanmayı bırakarak onun yerine yılanı kullanmaya başlamışlardır. Rüya­lar ve Türk mitolojisine etkisi de anlatılmıştır. Dede Korkut ve Kutadgu Bilig'e göre rüya ve rüyanın yorumlarının nasıl olduğu yazılmıştır.

Son bölümde ise Türk mitolojisinde yer alan bazı motiflere değinilmiştir. Kader ve kısmet, büyük Türk devletlerinde kesin olarak açıklanmıştır. Hakanlar, “Tanrı yarlıkadığı için” hakan olmuş ve bundan dolayı hakanlar kısmetli kimselerdir³⁴⁹. Kutlu kazanlar ise mevki ve rütbe sembolü olmuştur³⁵⁰. Türk mitolojisinde ölüp tekrar dirilme ise genel olarak sıradan insanlar için değil de savaş esnasında ölen yiğit alpler için dillendirilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi adlı eserinin ilk cildinde Türk devletlerine ait olan destanlara yer vermiştir. Bu destanların farklı kaynaklarda nasıl yazıldığını, orijinal metinlerini bize aktarmıştır. Bu metinler üzerinden daha sonra karşılaştırmalar yaparak gerçeğe uygun olan metni aktarmaya ve anlatmaya çalışmıştır. Eserin birinci cildinden farklı olarak ikinci cildinde ise birinci cildinde yer alan destanlara eklemeler yapmış ve halk arasında nasıl anlatıldığına değinilmiştir. Anlatılırken de halk arasında bu destanlarda geçen bazı öğelerin kendilerine nasıl bir mitolojik figür yüklendiği anlatılmıştır. Bu mitolojik figürlerin anlamları ve halk arasında nasıl değer gördüğüne değinilmiştir.

2.1.6. Türklerde Devlet Anlayışı

Ögel'in Türkler'de Devlet Anlayışı (13.Yüzyıl Sonlarına Kadar) eseri ilk kez 1982 yılında Başbakanlık basımevi tarafından yayınlanmıştır. En son baskısı ise Ötüken

³⁴⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 739.

³⁵⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 2, s. 741.

Yayınları tarafından yapılmıştır. Kitabın son baskısı 368 sayfadan oluşmaktadır. Eser takdim, önsöz ve sonuç kısmı ile birlikte 11 bölümden oluşmaktadır.

Eserin önsöz bölümünde kitabın içeriği hakkında genel bilgiler verilmiştir. Eserin kırk yıllık bir birikim sonucu kitap haline geldiği belirtilmiştir. Eserin birinci bölümünde Türkler’de “Kâinat Devleti” anlayışına yer verilmiştir. Ögel, kâinat ve evrenin birbirlerinden ayrı olduğunu ifade ederek başlamıştır. Genel olarak Otto Franke’nin düşüncelerine yer vermiştir. Cihan İmparatorluğu anlayışı sadece Türk ve Çinlilerde bulunmaktaydı. Bu özellik başka milletlerde gözükmemekteydi. O. Franke; İran, Makedonya ve Roma İmparatorluklarında yüksek bir ahlak anlayışının bulunmadığını³⁵¹, Eski Yunanların mitoloji ve dine dayandırdıkları devlet anlayışlarında ise kendi dil alanları dışında kalan tüm kavimlere *barbar* dedikleri belirtilmiştir³⁵².

Çinlilerdeki devlet düşüncesinde ise diğer büyük Asya kültürlerinde ve Türk devlet anlayışında olduğu gibi evren³⁵³ ile ilgili olduğu kadar insan topluluklarını bir arada toplamaktaydı. Devlet fikrinin oluşmasındaki temel ise eski çağlardan beri inanılan ve söylenegelen inanışlardır³⁵⁴. Prof. Eberhard ise Çin’deki devlet düşüncesinin “*M.Ö. 11. yüzyılda Kuzey Çin’de kurulan Chou sülalesiyle*”³⁵⁵ ortaya çıktığını belirtir. P. Schmidt ise; “*İster üniversal devlet ister cihanşümül devlet, isterse evrensel devlet diyelim, bütün bu devlet ideallerinin kök ve kaynağı gök tapınmasıdır*”³⁵⁶ demektedir. Çinlilerde gök dini ile devlet arasında ilişki kurulup devleti idare edenin Tao ancak Türklerde bunun Töre olduğu ve Tanrı tarafından değil gök tarafından kutsal kılınmış kağanın hâkimiyetin de olduğu görülmektedir. Buda Çin ile Türkler arasında keskin ayrımlıkların bulunduğunu göstermektedir. Türk devlet idealinde devleti devlet yapan toprak ve insan unsurudur. Devletin ve vatanın toprağını meydana getiren yer ve sular Türkler tarafından mukaddes olarak görülmüştür. Suyu olmayan bir toprağın değeri bulunmamaktaydı. Yer ve sular devleti ve vatani koruyarak kötü yöneticileri cezalandırırdı³⁵⁷.

³⁵¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 32.

³⁵² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 33.

³⁵³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 33.

³⁵⁴ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 34.

³⁵⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 35.

³⁵⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 35.

³⁵⁷ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 43.

İkinci bölümde Türk Devleti ve kâinat konusuna yer verilmiştir. Türkler çadırı gök, çadırın direğini göğün direği ve çadırın bacasını da Tanrı'ya açılan göğün kapısı olarak görmüşlerdir³⁵⁸. Bunun yanı sıra kullanılan yönlerin de her birinin açıklaması yapılmıştır. Göktürk yazıtları temel gösterilerek Türk Devletinin, kağanın gücünü ve gök ve yerin önemini yazıttan örnekler verilerek anlatmıştır. Türklerde yerin ve göğün izniyle devlet kurma düşüncesi³⁵⁹ bulunurken Çinlilerde böyle bir düşünce bulunmamaktadır. Göktürklerde yer ve sular mukaddes kabul edilirken Türk kağanı ise kutlu görülmektedir. Çinlilerde ise Çin imparatoru mukaddes olarak kabul edilmiştir³⁶⁰.

Üçüncü bölümün genel başlığı Türk devletlerinin ilahi temelleridir. Tek Tanrı inancından önce mitolojik bilgiler Türklerin devlet anlayışının oluşmasında etkili olmuştur. Eski Çin kaynaklarına dayandırılan bilgilerde Hunların atalarının Çinin kuzeyinde bulunan Hsia denilen kavimden geldiği belirtilmiştir. Ancak Göktürk Devletinin Kurulmasından sonra kaynaklarda bu bilgi görülmemeye başlamıştır. Ögel, *“Hunlar ve gerekse Göktürkler, kendi devletlerini Çin kadar eski, köklü, ulu ve yüce görüyorlardı”* düşüncesinin ortaya çıktığını belirtmiştir³⁶¹. Mitoloji ve destanlardan örneklere de yer verilmiştir. Hakanlar için kullanılan unvanlar bunların kelime anlamları, destan ve kaynaklarda nasıl ifade edilip söylendiklerine dair bilgiler açıklanmıştır. Göktürk yazıtlarına göre kağanlarında bir insanoğlu (kişioğlu)³⁶² oldukları ne gökte doğmuş ne de gökten indirilmemişlerdir. Türkler kağan unvanlarını Gökte bulmuşlardır. “Tengri teg tengri” sözcüğünün üstünde durulmuştur. Göktürk yazıtının girişini oluşturan bu kelimelerin tam olarak neyi ifade ettiği anlatılmaya çalışılmıştır. “Tanrıya benzer Gök” veya “Tanrıya benzer Tanrı” anlamının olduğu ancak Çince kelimeler incelendiğinde “Göge benzer Tanrı” anlamının da çıkmasına karşın Wilhelm Thomsen’in en son görüşü olan “Tanrıya benzer Gök” anlamı kabul görülmektedir. Göktürk Yazıtlarında ölüm de kadere bağlanmışken doğum hakkında bilgi yoktur³⁶³. Hakanla beraber diğer insanların da bir doğum kaderinin olduğuna inanılırdı. Çin kaynaklarında “Gökte doğmuş” gibi ve “Göğün oğlu” olarak gösterilen kağanların bulunduğu belirtilmiştir. “Göğün oğlu” gibi

³⁵⁸ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 49.

³⁵⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 57.

³⁶⁰ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 59.

³⁶¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 64.

³⁶² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 75.

³⁶³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 82.

unvanları Çinlilerin kullanması Türk kağanlarını bir imparator olarak görmüş olduklarını göstermekteydi³⁶⁴.

Dördüncü bölümde hakan seçiminde din töreni ve halkın kaynaşması başlığı altında ele alınmıştır. İlk çağlardan bu yana askeri birliklerin düzenleri aile topluluğu üzerine oluşmaktaydı³⁶⁵. Devletin temelini ailelerin oluşturduğu boy ve kabileler oluştururdu. Her boyun bir *beyi* bulunmaktaydı. Bu beyler oy yolu ile seçilmekte ve devlet hakanlık anlayışının temelini oluşturmaktaydı. Kağanın seçimi de bey seçiminin daha büyük haliydi. Bu seçimlere *Toy* denilmekteydi. Toyler devlet ve halk arasındaki bağı daha da güçlendiriyordu. Tahta çıkma törenlerinde Kağanın bir keçe veya halı üzerine konularak havaya kaldırıldığı dokuz defa doğu yönünden başlayarak döndürdükleri ve her dönme aşamasında halkın kağanı selamladığı belirtilmektedir³⁶⁶. Devlet ve millet kağanın çocukları arasında ayrılık yapmayarak kim layıkta onu tahta çıkartıyorlardı³⁶⁷.

Beşinci bölümde ise devlet meclisi ve kurultay ana başlığı altında; kurultay anlayışının temelleri, kurultay ve divan çeşitleri, hakan ve kurultay, yoksullar için vergi ve şölen, toy ve kurultayların yararları konuları alt başlıklar halinde anlatılmıştır. Kurultay “Danışma Meclisi” demektir. Kurultayın bir toplantı olması sebebiyle Oğuz Türkleri yığınak, dernek, derim gibi sözcüklerle ifade etmişlerdir. Kurultay devlet idaresinin temelini oluşturmaktadır³⁶⁸. İlk kurultay Mete zamanında başlamıştır. Mete’nin kurultayı Oğuzların kengeş ve meşveret meclislerine benzemektedir. Toplanma ve görüşme yapılmaktadır. Ancak son söz yine devletin sahibi olan hakana aittir³⁶⁹. Kurultaylar başlangıçta Türklerde, dini tören, bayram, yeme içme toyu, eğlenme³⁷⁰ olarak yapılmaktaydı. Amacı halk ile devlet arasında ilişkiyi kuvvetlendirmektir. Büyük Hun İmparatorluğunda üç büyük toy yapılmaktadır. Yeni yıl, ilkbahar ve güz toylarıdır. Güz toyu çok önemlidir. Devleti bütün ileri gelenleri, vassal veya bağlı kralların katılma mecburiyeti vardır. Katılmazlarsa Hun hakanına isyan etmiş sayılırlardı³⁷¹. Büyük toylarda dini törenlerde yapılarak kurbanlar kesilir bununla birlikte nüfus sayımı da

³⁶⁴ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 83.

³⁶⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 87.

³⁶⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 89.

³⁶⁷ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 91.

³⁶⁸ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 97.

³⁶⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 99.

³⁷⁰ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 100.

³⁷¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 100.

yapılmaktaydı. Türklerde yeni bir devlet kurulduğunda kurultay toplanarak devletin töresi belirlenirdi³⁷².

Türk töresinin kuruluşu çok eskilere dayanmaktadır. Reşideddin'in Türkmenlerin Şeceresi ile Oğuz Destanı gibi eserlerinde Türk töresini koyan kişinin Oğuz Han'ın büyük oğlu Günhan'ın veziri Irkıl Ata veya Bilge Irkıl Hoca olduğu yazmaktadır. Ögel "*Türk töresinin bilgeler tarafından kurulmuş olması ve Türk kavimlerinin buna inanmış olmalarıdır*" sözüyle önemli bir noktayı dile getirmektedir. Kurultaylarda kimin nerede oturacağı önceden bellidir. Koyulan tüm töreler topluluk düzeni ve askeri düzeni oturtturmak için konulan kanunlardı³⁷³. Ögel tarih kaynaklarına dayanarak altı çeşit kurultayın bulunduğunu belirtmiştir. İlki savaş kurultayıdır. Savaş başında ya da ortasında toplanılarak atın üzerinde yapılmaktadır. Durumun gidişatına göre yeni taktikler atın üzerinde belirlenirdi. İkincisi göçten önce yapılan kurultaylardır. Her çağda göçten önce kurultay kurulmuştur³⁷⁴. Halkı ilgilendirdiği için büyük öneme sahiptir. Üçüncüsü ise barış kurultayıdır. Barış toy ve tören nedeni olabilir, kişiler arasında da durum aynıdır. Sulh ve barış için bir hayvan kesilir aşıkli iliği düşmana sunulup daha sonra barış andı içildiği belirtilmektedir³⁷⁵. Dördüncüsü isyan ve tabi olma kurultayıdır. İsyan eden ya da başkasına bağlanmak isteyen beylerin halkını toplayarak görüşmelerinden oluşurdu. Beşincisi elçiler ile ilgili divanlardır. Bunlar kurultay değildir. Elçilere cevap yazmak için toplanılan divanlardır³⁷⁶. Sonuncusu ise mahkeme ve yargı kurultaylarıdır. Eski Türklerde adaleti temsil eden kişi hakandı. Baş kadılarda bulunmaktaydı. Ancak af yetkisi sadece hakana aitti³⁷⁷.

Kurultayın toplanma kararının alınması hakan tarafından gerçekleştirilirdi. Türkler toy ve düğünlerinde karşı tarafa ok göndererek davet ettiklerini göstermekteydiler. Mete zamanına kadar kurultaylar boy ya da aile konseyi gibidir³⁷⁸. Mete zamanında kurultaya dönüşmüştür. Dede Korkut kitabında Hanlar Hanı Bayındır Han'ın divanından da bahsedildiği gibi bu durum açıklanmıştır. Devletin süreklilik sembolünden birisi olarak kaynaklarda altından yapılmış otağı ya da altın evi

³⁷² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 104.

³⁷³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 105.

³⁷⁴ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 107.

³⁷⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 107.

³⁷⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 108.

³⁷⁷ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 108.

³⁷⁸ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 111.

görülmekteydi³⁷⁹. Kurultaylarda kimin nerede oturacağı bellidir. Bu disiplin ve düzen kargaşanın oluşmasını engellemektedir. Kurultayların başlıca sembolleri bulunmaktaydı. Bunlar tuğ ve kadehti. Tuğ kapı girişine asılmaktaydı. Hakan olacak kişiye altın bir kadeh de içki sunulurdu. Devlet yoksullara yardım etmek için halkın zengin kesiminden *Şölen* adında bir vergi alırdı. Halka ya yiyecek yardımı yapılır ya da yoksullara iki tane koyun verilirdi. Büyük halk toylarında ve kurultaylarında etkinliklerde yapılmaktaydı. Ok atma, at yarışları ve hayvan güreşleri bu etkinlikler arasında yer almaktadır.

Altıncı bölümde halk ve devlet ana başlığı altında halk ve millet anlayışı anlatılmıştır. Türk hakanı tek temsilci ve sahibiydi³⁸⁰. Türk hakanlarının halka karşı tutumu ve görevleri yalnızca Türk olanlar için değil devlet içinde yaşayan Türk olmayanları hatta vassal devletleri bile içine almaktaydı. Burada Türklerin cihan imparatorluğu anlayışı görülmektedir. Selçuklu ve Osmanlı zamanında devlet düzeni kurulduktan sonra hakan ile halk arasındaki ilişki sembolik olarak kalıyordu. Ancak şehzadelerin değer ve sevgi kazanması için halkla iyi ilişkiler kurması gerekmektedir³⁸¹. Hakan olacak şehzadenin kişiliğine öncelik ve değer verilmekteydi. Güçlü ve halkın desteğini yanına alan kişi hakan olabilmekteydi. Şehzadeler arasında yaşanan taht kavgaları için millet ve devlet ikiye bölünemez denilmektedir³⁸². Devletin devamlılığı için beyler ile milletin anlaşmış ve uyuşmuş olmaları gerekmektedir³⁸³. Hakan halkına günlük yaşamda angarya uygulamıyordu. Savaş zamanında ise herkesin kendine düşen görevleri yapması gerekmektedir³⁸⁴.

Yedinci bölümde devletin halka karşı vazifeleri anlatılmıştır. Konuya “eğitmek” sözcüğü ile başlanmıştır. Eğitmek sözcüğünün genel manası Göktürk Yazıtında ve kaynaklarda nasıl geçtiği açıklanmıştır. Genel manada yedirmek, içirmek ve büyütme manasında kullanılmıştır³⁸⁵. Açıklaması yapılan diğer bir sözcükte “etmek” sözüdür. Göktürk Yazıtında etmek veya itmek sözcüğü “düzene koymak, yeniden kurmak manasında kullanılmıştır³⁸⁶. Hakan halkını bir araya toplamak zorundaydı. Göktürk Yazıtlarında Türk kağanlarının genellikle Türklerin başını alıp gidip dağılmasında

³⁷⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 113.

³⁸⁰ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 131.

³⁸¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 132.

³⁸² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 135.

³⁸³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 138.

³⁸⁴ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 139.

³⁸⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 143.

³⁸⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 147.

bahsetmektedir. Yine Türkleri bu durumlarda toplayan güçlü kağanlar olmuştur. Büyük bir devlet ve imparatorluğun hakanının amaçları arasında halkı ve nüfusu çoğaltma politikası da bulunmaktaydı³⁸⁷. Türklerde Göktürk Yazıtlarından Dede Korkuta, hatta Manas Destanına, Selçuk ve Osmanlı topluluklarına kadar aç doyurma, çıplağı giydirme³⁸⁸ devletin başlıca görevleri arasında yer almıştır. Göktürk Yazıtları ve Dede Korkut'tan birçok yer bu konuya örnek olarak gösterilmiştir. Halkın aş ve elbiseden sonra at sahibi olması³⁸⁹ halkın refah seviyesinin arttığının bir göstergesi olmuştur.

Türkler altına her zaman büyük değer vermişlerdir³⁹⁰. İskit, Hun ve Göktürk dönemlerine ait altın eserler arkeolojik kazılarda ortaya çıkmıştır. Altın otağ ve kemer hükümdarlık sembolü kabul edilmiştir. Oğuzlarda altın güçlülük, hâkimiyet ve devletin sembolü olarak kabul edilmiştir³⁹¹. Devletin halka karşı diğer bir vazifesi kondurmak ve yurtluk vermektir. Türklerde iskân en başta yapılması gereken iştir³⁹². Milletini yerleştirdikten sonra düzen kendiliğinden oturmaya başlamaktaydı. Eski Türk topluluklarında disiplin ve karşılıklı saygı vazgeçilmez disiplin özelliği idi. Türklerde beyle halk arasında büyük fark bulunmamaktaydı. Beylerin askeri bir toplumda disiplin gereği kutlu ve soylu bir yeri bulunmaktaydı³⁹³. Asayiş devlet idaresinin temelini oluştururken beyli halklı anlaşıma ise devlet içinde barış³⁹⁴ ve huzuru getirmekteydi. Türk devlet anlayışında devleti dört ana prensip meydana getirmekteydi. Millet, devlet, toprak ve kağandır³⁹⁵. Devleti ve milleti bir arada tutup idare etmek için asayiş ve dirliği yoluna koyma, orduyu geliştirmek, komşularla ilişkileri düzenlemek, milleti varlığa ve rahata erdirmek gerekmektedir³⁹⁶. Devletin ve milletin birbirine karşı görevleri bulunmaktaydı. Devletin idaresi tek bir vücut gibi³⁹⁷ olduğu belirtilmektedir.

Sekizinci bölümde Türk devletlerinin dayandıkları ana prensipler nelerdir bu konuya yer verilmiştir. Kitabın en geniş bölümü burasıdır. Kut ve kutluluk, yarlıg, talih-nasip ve kısmet, alplik ve şecaat, devlet ve bilgi, bilge ve bilgelik, “külüg”, güç ve güçlü

³⁸⁷ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 151.

³⁸⁸ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 152.

³⁸⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 155.

³⁹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 156.

³⁹¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 158.

³⁹² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 162.

³⁹³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 166.

³⁹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 167.

³⁹⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 170.

³⁹⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 169.

³⁹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 172.

olma, erk-saltanat ve kudret, erdem ve fazilet konuları alt başlıklar halinde anlatılmıştır. Kut ve kutluluk baht ve talih demektir. Kut ve kutluluk da “devlet, ikbal ve ululuğun” Türk hakanları ve kışioğluna “Tanrı tarafından verildiği” düşüncesi kuşkusuz doğrudur. Tanrı sadece insanlara kut vermemekteydi. Bununla birlikte yarlığ (emir ve istek), ülüg (baht ve talih) ve diğerleri³⁹⁸ gibi birçok değerde verilmekteydi. Türklerin devlet felsefesinin temellerin de eski Türk halk inanışları bulunmaktadır. Kutla birlikte insanoğlunun bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: karakter ve idare, büyük devlet tecrübesi, iyi kader ve başarı, erdemli olmak, güzel huy, saygılama ve yüceltme, kutluluk payı, kutlanma, ululuk bulma, kutlu devlet sahibi- uğurlu-mübarek ve aziz olma, kut isteme ve and-yemin içme ve kıvanç sahibi olmaktır.

Ögel, hakanlar ve kutluluk konusunu anlatırken “*Büyük başarılar, ululuk ve açıklık büyük hakan içindir. Yoksa küçük kişilerin işleri de küçüktür, güçleri de!*”³⁹⁹ demektedir. Hakanın kutluluğunu bazı ögeler desteklemektedir. Hakanın alplık (yiğitliği-yürekliliği), erdem ve bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bununla birlikte kağanın ad ile ünü de kutluluk da önemlidir. Kağana adı verilerek tahta çıkmaktadır. Adının yanında ününün olması adını daha da güçlendirmektedir. Altınlı kemer ise Türklerde hükümdarlık ve beğlik sembolü⁴⁰⁰ olmuştur. Güzel ahlak davranışlarını kaybeden kişilerden kutun onu terk ettiğine inanırlardı. Kişinin elinde devlet ve kutun kalabilmesi için arılık (duruluk), temizlik, akıl ve bilgi, erdem, iyi ahlak ve huy, gücün olması gerekmektedir. Kut ve kutluluk hakkında söylenmiş söz ve değımlere örnek verilmiş ve açıklanmıştır. Ögel, kut sözünün “*ilk önce Hunlarda*”⁴⁰¹ gözüktüğünü belirtmektedir. Kut Çin’de bir devlet düşüncesi iken Göktürklerde kağana başarı sağlamaktadır. Kağanların kutu sürekli değildir. Bu kağanın davranışlarına bağlıdır. Türkler kutu ateşe benzetmişlerdir. Devlet ve ululuğunu kaybedenlere “O’nun kutu söndü”⁴⁰² demişlerdir.

Türk devletlerinin dayandığı ana prensiplerden bir diğeri de yarlıgdır. Yarlığ sözcüğü başlangıçta sadece “Tanrı emri ve izni” şeklinde kullanılmıştır. Uygur yazılarında emir ve kader manasında anlaşılırken Osmanlı zamanında ise ferman manasını ifade etmiştir. Göktürklerde ise bu kelimeye rastlanmadığı onun yerine buyrultuya ya da fermana “Gökte kut bulmuş Türk Bilge Kagan” dedikten sonra “savım”

³⁹⁸ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 181.

³⁹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 193.

⁴⁰⁰ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 198.

⁴⁰¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s.213.

⁴⁰² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 220.

ya da “sözüm” diyerek başlanılmıştır. Türkler Tanrı’nın verdiği talih, nasip ve kismete ülüg demişlerdir.⁴⁰³ Kutadgu Bilig ülüg sözünün anlamı olan nasip ve kismete karşın pay anlamında da kullanıldığını belirtmiştir. Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden sonra bile bu sözcükte pek bir değişiklik olmamıştır.

Bir diğer ana prensip ise alplik ve şecaat⁴⁰⁴’dır. Alp “gelişmiş ve olgunlaşmış bir ruha sahip olan kişi” demektir.⁴⁰⁵ Ordu ve askerlik düzeni üstüne kurulan Türk devletlerinde alp ve alplik önemli bir yer tutmuştur. Kutadgu Bilig de ise alpten söz edildiğinde “Akıllı, bilgili, yiğit, alp yürek”⁴⁰⁶ olarak anlatılmıştır. Bir diğeri devlet ve bilgidir. Türk devletlerini idare edenler savaş ile devlet idaresi, asayiş ve birçok konu onların başlıca görevleriydi. Devleti idare edenler genel olarak tecrübe, aile ve devlet gelenekleri, töre, örfe ve hak edebiyatında kullanılan sözleri kullanmaktaydılar.⁴⁰⁷ Bilgili kağanların olduğu gibi bilgisiz kağanlarında olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Türklerde bilginin Tanrı vergisi olduğuna inanılırdı. Babası bilgili, ancak oğlu da babası gibi yaratılmadığı için bilgisiz olmaktaydı. Tüm Türklerde yaradılıştan gelen bilginin değil de doğuşa bağlı akılın bulunduğu kabul edilmektedir. Göktürklerde ululuk da devlet ve ikbaliyle birlikte bilgiye bilgeliye bağlanmıştır⁴⁰⁸. Hakan kadar vezirlerinde bilgili olması gerekmektedir. Bununla birlikte kötü bilgide devletin ve milletin birliğini ve düzenini bozan bilgi⁴⁰⁹ olarak görülmektedir.

Diğer prensip bilge ve bilgeliktir. Ögel, “*Türklerde bilgelik devlet bayrağı üzerinde duran bir sembol gibidir*”⁴¹⁰ demektedir. Bilge sözcüğü âlim, hâkim ve akil manasında kullanılmaktadır. Genel olarak Türklerde okuma ve yazma serbestliği bulunmaktaydı. Türklerde bilgelerin sözleri töre haline getirilmiş ya da töreler atasözlerinin oluşmasına sebep olmuştur⁴¹¹. Külüg’de bu prensiplerden biridir. Ünlü ve şöhretli demektir. Türkler üne ve şöhrete büyük bir önem veren milletlerin başında gelmekteydiler⁴¹². Türklerin ün ve şöhrette bir diğer önem verdikleri şeyse alıp vermektir.

⁴⁰³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 232.

⁴⁰⁴ Yiğitlik, bahadırılık, cesaret ve kahramanlık demektir. Bkz. Mustafa Çağrıncı, “*Şecaat*”, *DİA.*, C. 38, İstanbul 2010, s. 412.

⁴⁰⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s.235.

⁴⁰⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 238.

⁴⁰⁷ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 240.

⁴⁰⁸ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 241.

⁴⁰⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 243.

⁴¹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 245.

⁴¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 248.

⁴¹² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s.252.

Çünkü Türklerde ün babadan oğula geçmezdi. Oğul bunu kendisi elde etmesi gerekmektedir. Güç ve güçlü olmakta bu prensipler arasındaydı. Gücü Tanrı vermektedir. Hakan ve beylerin devleti yönetmesi, idare edip düzeni sağlaması için güçlü olmaları gerekmektedir. Bu gücü devletin töresine göre uygularlardı. Bununla birlikte devlet liderleri güçlü kelimesini adlarıyla birlikte kullanmışlardır.

Ana prensiplerden bir diğeri ise erk'dir. Erk güç manasına gelmektedir. Ancak güçten daha kutlu ve kuvvetli manasını taşımaktadır. Erk sözcüğü Türk demektir. Türk sözcüğünü karşılayan “erk” en yüce bir güç ve kudrettir⁴¹³. Erklig devlet de demektir. Devleti temsil eden hakan da erkli ve kudretli olması gerekmektedir. Bununla birlikte Göktürk alfabesiyle yazılmış Yenisey mezar taşlarında ölümü de erklig olarak kabul etmişlerdir.⁴¹⁴ Son ana prensip ise erdemdir. Erdem fazilet manasına gelmekteydi. Bir atasözünde “erdemsiz devlet ve ikbal (kut) uzaklaşır”⁴¹⁵ denilmekteydi. İyi bir mevki ve makama gelmek hatta devlette iyi bir yerde olmak burayı hak etmek için erdemli olmak gerekmektedir.

Dokuzuncu bölümde vassal devlet ve halk ile ilişkiler anlatılmıştır. Türk devletlerinin kendi sınırları dışında yaşayan kavimler bulunmaktadır. Bunlar devlete bağlı olarak yaşamaktaydılar. Yıl içerisinde vergi vermekle mükelleftiler. Bunlardan birisi Türk devletine isyan edip başkaldırırsa öldürülürdü. Yerine kendilerinden birini Türk devletinin başına geçirir ve Türklere bağlı olarak yaşarlardı. Bununla birlikte sınırlarda uç beyi bulunmaktaydı. Başlarında bulunan kişiler kağan tarafından seçilip görevlendirilmiş Yabgu ya da şad gibi büyük komutanlardır.⁴¹⁶ Vassal devletler yılın belli zamanlarında yapılan kurultaylara katılmak zorundaydılar. Eğer katılmazlarsa Türk kağanına isyan etmiş sayılırlardı. Türklerin içinde yaşayan ve Farsçanın bir lehçesini konuşan Taciklerde yaşamaktaydı. Ziraat ve sanatla uğraşmaktadırlar. Türkler bunlardan pek hoşlanmaz, temiz olmadıklarını düşündükleri için yemeklerini beğenmezlermiş. Türklerde sakal uzatma yoktur ve bu durumdan da hoşlanmamaktadırlar.⁴¹⁷ Ancak Tacikler sakkallılardır. Türklerde akrabalık, köylülük ve cemaat birliği bulunmaktaydı. Bunun dışında kalan kişilere “yad” demişlerdir.⁴¹⁸

⁴¹³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 261.

⁴¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 263.

⁴¹⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 268.

⁴¹⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 271.

⁴¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 277.

⁴¹⁸ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 278.

Onuncu bölüm Türk töresi başlığı altında anlatılmıştır. Örf hukuku, kanunlar ve gelenek-töre alt başlıklarına konular ayrılmıştır. Töre Göktürk Yazıtlarında törü şeklinde geçen sözcüğü Ögel, “kaynağını yasalardan ve örflerden alarak kurulmuş bir devlet düzeni ve gücüdür”⁴¹⁹ şeklinde açıklamıştır. Adalet ve devlet düzeninin sağlanması töreyle gerçekleşmektedir. Töre adet, gelenek ve göreneklerle desteklenmektedir. Bu gelenek, örf ve adetleri değiştirmek için bile hakanın gücü yetmemektedir. Ancak yabancı devletlerin Türklere karşı yaptıkları planlardan dolayı yabancı gelenekler toplumun içine sokulmaya çalışılmıştır. Çinliler Türkleri kendi yemekleri, ipekleri ile kandırmaya çalışmışlardır. Ancak Türk toplumunun yaşayış tarzına uymaması ve deneyimli devlet liderlerinin farkındalıkları sayesinde Çin’in bu düşüncesi başarısız olmuştur. Kaşgarlı Mahmut’un ise Türklerin başlıca karakteristik özelliklerini 9 maddede vermiştir. Bunlar; 1-Güzellik, 2-Sevimlilik, 3-Tatlılık, 4-Edep, 5-Büyükleri ağırlama, 6-Sözünü yerine getirme, 7-Sadelik, 8-Öğünmeme, 9-Yiğitlik ve mertliktir⁴²⁰.

Ögel, Çingiz Han Yasasıyla ilgili olarak da “*Günlük emirler dışında eski Türk hakanlarının da yürürlükte olan ve sözle nesilden nesile geçen töre ve örflerden başka bir şey olması gerekti. Her hakan ile bey, bu törelere kendilerinden bazı şeyler eklemişlerdir*”⁴²¹ düşüncesini belirtmektedir. Bununla birlikte Ögel, Moğolların Gizli Tarihi kitabında yer alan bir bilgiyi de bizimle paylaşarak yasayı ilk derleyen Çingiz Hanın yakını ve Tatar boyundan gelen Şiki Kutuku⁴²² olduğunu yazıldığını belirtmiştir. Çingiz Han’ın yaptığı bu yasa eski Türk geleneklerine ve Türk hakanlarının oluşturduğu törelerden oluşmaktaydı. Bölümün son kısmın da töre sözüne yakın sözcük ve deyimleri açıklamıştır. Töre ve kanunların sahibi devletin başı olan hakandır. Eski Türklerde yargı yetkisi hakana aittir. Hakanın olmadığı yerlerde ise davalar hakanın yetki verdiği yargıcılar tarafından yapılmaktaydı. Yargıcılar genellikle komutanlardan oluşmaktaydı. En son söz ise her zaman hakana aittir. Af yetkisi de hakandadır. Selçuklu ve Osmanlıda ise komutanlar haricinde töreyi ve hukuku iyi bilenler tarafından da yargılama yapılmaktaydı. Oğuz Han’ın töresinin ise en ana ve temel maddelerini Ögel şöyle sıralamıştır; “*Türk boylarının, dışarıda ve divanda nasıl yer alacakları, yaylak ve kışlak gibi yurtların belirtilmesi*”⁴²³ gibi konular üzerine oluşturulduğunu belirtmiştir.

⁴¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 287.

⁴²⁰ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 293.

⁴²¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 297.

⁴²² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 297.

⁴²³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 306.

Son bölüm olan on birinci bölümde ise Türklerde halk ve ordu anlatılmıştır. Türklerde ordunun komutanı devletin lideri olan kağandır. Diğer önemli komutanlıklara ise hükümdarın sülalesinden gelmektedirler. Devletin doğu kısmını Hükümdarın büyük oğlu komutanlık ederken batı kısmına ise hükümdarın erkek kardeşi idare etmekteydi. Ögel, Hun devletinin komutanlıkları kendi içinde üçe ayırmıştır. Birincisi Hun İmparatoru; başkomutan devlet ve din işlerinin reisi, ikincisi; dört köşe komutanları ve üçüncüsü; altı köşe komutanlarıdır. Dört köşe komutanlıkları Hun İmparatorunun oğlu ve kardeşleri tarafından oluşturulurken⁴²⁴, altı köşe komutanlıkları ise mevki olarak dört köşe komutanlıklarından bir derece aşağıda olanlardır. Büyük komutanlıklar başındaki kişinin boy adıyla anılmaktadır. Bununla birlikte hükümdar ailesine kız veren boylara “dünür” boyları denilmektedir. Dünür boyları devletin üst komutanlıklarında yer almaktaydılar. Ordu düzeni ilk olarak onluk, yüzlük, binlik ve on binlik şeklinde düzenleyen Mete Han’dır. Avrupa’ya ise bu düzen Avrupa Hun Devleti lideri olan Atilla tarafından götürülmüştür. Avrupalılar Atilla’dan gördükleri bu sistemi daha sonra kendi ordularına ve yaşayış biçimlerine uygulamışlardır. Kağanları koruyan askerlerde bulunmaktaydı. Kağanının sürekli yanında bulunan özel muhafızlar genel olarak büyük rütbeli general ya da komutanlardı. Kağanın muhafız tümenin görevi ise sulh zamanında başkent, otağ, tuğ ve bayrağın korunmasında görevli olan askerlerdi⁴²⁵. Sınırlarda ise sınır garnizon tümenleri bulunmaktadır. Sınır hattını korur ve o bölgede tarım yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar. Şehirlerde ise asayiş ve düzeni sağlamak için “tudun” denilen görevliler bulunmaktadır. Ordu düzenini anlatıldıktan sonra son olarak ailedüzeni hakkında bilgi verilmiştir. Kağanın otağında nasıl oturulması gerektiği, yemek ve şölenler sırasında kimin hayvanın hangi kısmını yiyeceği önceden belirlenmiştir. Aile oturma düzeninde ise babanın sağ tarafında büyük oğlu (veraset sahibi), solunda ise çadırın ve ailenin babadan sonraki “ocak beyi” olan küçük oğlu oturmaktadır. Bu düzene “orun” denilmiştir. Şölen ve yemeklerdeki düzene ise “ülüş” demişlerdir. Babanın sağ batısında akrabalar, sol doğuda kadın ve çocuklar bulunmaktadır.

Genel olarak esere baktığımızda Türkler en eski zamanlardan beri belirli bir düzen içinde yaşamışlardır. Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışı bulunmaktadır.

⁴²⁴ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 317.

⁴²⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 332.

Yaşadıkları bölge dışında kalmayarak bütün dünyanın hâkimi olmak istemişlerdir. Bu da Türklerin güçlü ve korkusuz olduklarını gösterir.

Türklerde devlet toprağı mukaddestir. Devletin ve vatanın toprağını meydana getiren yerve sular Türkler tarafından mukaddes olarak görülerek suyu olmayan bir toprağın değerinin olmadığı anlatılmıştır. Göktürk yazıtları temel gösterilerek Türk Devletinin, kağanın gücünü, gök ve yerin önemi yazıttan örnekler verilerek anlatılmıştır. Göktürk yazıtlarına ve mitoloji temel alınarak kağanlarında bir insanoğlu olduğu ne gökte doğup ne de gökten indirilmedikleri belirtilmiştir.

Devletin temelini ailelerin oluşturduğu boy ve kabileler oluştururdu. Bu boy ve kabilelerin başında beyler bulunurdu. Bunlar oy birliği ile seçilirdi. Kağanın seçimi de bu seçimlerin büyük haliydi. Kağan seçilirken hangi anlayışları temel aldıkları anlatılmıştır. Devlet meclisi ve kurultay anlayışının temelleri, kurultay ve divan çeşitleri, hakan ve kurultay, yoksullar için vergi ve şölen, toy ve kurultayların yararları konuları anlatılmıştır. Türk hakanlarının halka karşı tutumu ve görevleri açıklanmıştır. Türk devletlerinin dayandıkları ana prensipler olan kut ve kutluluk, yarlıg, talih-nasip ve kismet, alplik ve şecaat, devlet ve bilgi, bilge ve bilgelik, “külüg”, güç ve güçlü olma, erk-saltanat ve kudret, erdem ve fazilet detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Türk devletlerinin kendi sınırları dışında yaşayan kavimler bulunmaktadır. Bunlar devlete bağlı olarak yaşamaktaydılar. Bunlara vassal devlet denildiği, bunlarla karşı devletin davranışı ve halk ile olan ilişkiler anlatılmıştır.

Türk devletinin adalet anlayışının temeli olan töre anlatılarak temeli olan gelenek görenek ve adetler anlatılmıştır. Bununla birlikte Çingiz Hanın Yasası ve Oğuz Kağanın töresine kısa da olsa yer verilmiştir. Türklerin halk ve ordu anlayışı üstünde bilgiler verilerek, ordu ve aile içindeki düzen açıklanmıştır. Genel olarak eserde değinilen konular ışığında tüm bilgiler Göktürk Yazıtları, Çin kaynakları, destan ve mitolojilerle desteklenerek zenginleştirilmiştir.

2.2. MAKALELER

2.2.1. Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)

Bahaeddin Ögel’in Sekel’lerin ataları hakkında (Sikil, Esgil Boyları) kaleme aldığı makale Belleten Dergisi Ekim 1945 yılı, Cilt IX, Sayı: 36 da yayınlanmıştır.

Orta Asya’da Hz.İsa’dan sonra IX. Yüzyılda Çin kaynaklarında Kao-ch’ê adlı bir kabile ismi geçmektedir. Bu kabile Çin ve Juan-juanların baskısıyla batıya doğru

ilerlemişler ve daha sonra Juan-juanların saldırısıyla dağılmışlardır. Bir bölümü ise batıya kaçarak 488 yılında bir devlet kurmuşlardır⁴²⁶. Daha sonraki yıllarda Akhunlarla komşu olmuşlardır. Diğer devletlerin baskısıyla sürekli olarak yayılmışlardır. 552 yılından itibaren ise Töles adını almışlardır⁴²⁷. 628-630 yılları arasında Töles boylarının doğu kolu Kuzey Göktürklerle bağlanmıştır. Ancak Tölesler Göktürklerle aynı kökenden değildir. Kuzey Göktürklerle bağlı olan bazı boylar Çin egemenliğine girince Szu-chieh'ler de Çin egemenliğine girmişlerdir. Ancak Göktürklerin kuvvetlenmesiyle birlikte çevredeki Töles kavimleri ve Szu-chieh'ler tekrar Göktürklerin idari yapısı içine girmişlerdir⁴²⁸.

Szu-chieh'ler, Tula grubundandır. Altaylarının doğu kısmında yaşadıkları tahmin edilmektedir⁴²⁹. Doğuda bulunan Szu-chieh'lerin isminin iki farklı yazılış şekli vardır. Ancak bu iki kelimedenden Sikil şeklinde yazılanın telaffuzu daha doğrudur. “Batı Göktürk devletinin sağ kolu Nu-shih-pi’lerin iki boyunun adını “Asikil” şeklinde” görülmektedir. Nu-shih-pi’ler Göktürk devletine bağlı olarak yaşamaktadırlar. Ancak köken olarak Göktürklerle aynı değildirler⁴³⁰. Bu durum Tölesler de aynıydı ve onlarda Göktürklerin kökeninden değillerdi. Nu-shih-pi’lerin Töles kavimlerinden biri olma ihtimali vardır. Göktürk yazıtlarında Ezgil ve İzgil boyundan bahsedilmektedir⁴³¹. Yazıtlara bakıldığında Ezgiller, Karlukların en batısında yaşadıkları belirtilmiştir.

Güney Rusya taraflarında Bulgarlara tabi olan kabilelerden birinin de Ezgiller olduğu görülmektedir. Bulgarların Esgil’lerinin kökenleri ve göçleri hakkında iki tane düşünce sunulmuştur. Birincisi; “*Töles boyları ile Avrupa’ya Göktürk devletinin kuruluşundan*” önce gelmiş olduklarıdır. İkincisi ise; “*Mağlup olan ve egemenlikleri elden giden Nu-shih-pi boylarının Avrupa’ya göç edenlerden olmaları*” düşüncesidir. Birinci düşünce hakkında bilgi olmadığından genel olarak ikinci düşünce üzerinde durulmuştur. İslam kaynaklarında da Bulgarların üç kabilesi olduğunu belirtmektedir. Bunlar; Barsula, Bulgar ve İsgir’dir⁴³². Genel olarak tüm yazılar göz önünde tutulduğunda “*Sekel’lerin batı Göktürk boyundan olduğu çok muhtemeldir*”⁴³³.

⁴²⁶ Bahaeddin Ögel, “Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”, Belleten, Cilt IX, Sayı 36, Ekim 1945, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s.469-470.

⁴²⁷ Bahaeddin Ögel, “Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”, s. 471.

⁴²⁸ Bahaeddin Ögel, “Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”, s. 472.

⁴²⁹ Bahaeddin Ögel, “Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”, s. 473.

⁴³⁰ Bahaeddin Ögel, “Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”, s. 474.

⁴³¹ Bahaeddin Ögel, “Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”, s. 477.

⁴³² Bahaeddin Ögel, “Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”, s. 479.

⁴³³ Bahaeddin Ögel, “Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”, s. 485.

2.2.2. Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi

Bahaeddin Ögel'in Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi makalesi Belleten Dergisinin, 1945 yılı, Cilt IX, sayı 33 de yayınlanmıştır.

Göktürk Yazıtları'nı sadece bir yerinde “*Apurım*” *halk veya devleti ismi kullanılmıştır. “Fulin'in en olgun devri Apurım'la aynı mahiyettedir.”* Bu konuya kısa bir şekilde değinen Pelliot, iki kelimenin birbirine benzediğini belirtmiştir⁴³⁴. Bu konuyu makalesine taşıyan Ögel, Pelliot'un bu düşüncesinin doğruluğunu ispatlamış durumdadır. Li-kan kelimesine ilk defa Chang Ch-ien'in seyahatnamesinde geçmektedir. Daha sonraki yıllarda Han vekayinamesinde Ta-ch'in kelimesi ortaya çıkmıştır. Bu iki kaynağabakılarak bu yerin iki isminin olduğu düşüncesine varılmıştır⁴³⁵. Ta-ch'nin bulunduğu coğrafi konum hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. “*Hou Han-shu'daki bir kayıt Ta-ch'ine giden yolun An-hsi' de kara yolu vasıtası ile bir denizin etrafı dönüldüğü, bilahare, içinde kervan saraylar, aslanlar bulunan bu sahaya girilip kuzeye dönülince Ta-ch'ine gelindiğini gösteriyor. Cnavannes'a göre bu aradaki saha Suriye'dir*”⁴³⁶. Forke'ye göre ise bu yol Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndan sonra İtalya'ya kadar uzanmaktadır⁴³⁷. Tüm bu verilen bilgiler doğrultusunda Ögel ise, “*Fırat'ın batısında olduğunu ve ilk zamanlarda Roma İmparatorluğunun bir kısmını gösterdiğini*” belirtmiştir. 7. Yüzyıldan itibaren ise artık Ta-ch'in yerine Fulin sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Fulin ve Apurım kelimelerinin kökenleri aynıdır⁴³⁸. Fulin sözcüğünün nereden geldiği hakkında görüşler olsa da kökeninin neresi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda verilen bilgilere göre Li-kan, Ta-ch'in ve Fulin sözcüklerinin geçtiği yerler genel olarak Hazar denizinin güneyi yani İran yolu ile gidilen yerlerdir⁴³⁹.

P'ei Chü'nün eserinde de yollar hakkında bilgi vermiştir. Burada da Fulin geçmektedir. Eserde yol güzergâhları verilirken detaylı olarak yazılmamıştır. Ögel, eserde verilen bilgiler için “*Göktürk hakanının otağından Hazar Denizi kuzeyi vasıtası ile Bizans kolonilerine giden bir yol, Çin kaynaklarında da vardır. Ve Çin kaynakları*

⁴³⁴ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, Belleten, Cilt IX, Sayı 33, Ocak 1945, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 63.

⁴³⁵ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, s. 64.

⁴³⁶ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, s. 67.

⁴³⁷ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, s. 68.

⁴³⁸ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, s. 70.

⁴³⁹ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, s. 75.

yolun somundaki memlekete yani Bizans kolonilerine Fu-lin demektedir. Fu-lin'le Apurım da aynı mahiyeti haiz kelimelerdir.” demiştir. Sui-shu'nun Türk dünyasına göre M.S. 600 ait olan Tieh-le'ler Fulin'in yerinin tespit kaydı Fu-lin ve Apurım probleminin çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Sui-shu'nun kaydı ise şöyledir; “*Fu-lin doğusunda: En-chü, A-lan, Pei-jü, Ch'ieh-li-fu, Wu-hun vs. (vardır); 20 bin kadardır*”⁴⁴⁰. Fu-lin'nin yerinin bulunması için kayıttaki bahsi geçen yerlerin tespiti yapılmıştır. Beş kavimin yerleri incelendikten sonra şöyle denilmiştir; “*Kuzey Kafkasyanın doğu ve batı kısımlarında oturuyorlardı. Bu kavimler Fu-lin'in doğusunda bulunduklarına göre Fu-lin'in Kırım yarımadasında veya deniz aşırı kabul edilebilirse Anadolu'da bulunması lazımdır. Kırım yarımadası da bu zamanda Bizans'ın elindedir.*” Ögel sonuç olarak “*Çinlilerin Fu-lin'i olan Kırım, Göktürklerin de Apurım'ıdır*”⁴⁴¹ demektedir.

2.2.3. İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-Ling ve Kao-Ch'e'ler

Bahaeddin Ögel'in İlk Töles boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'ler makalesi Belleten Dergisinin, Ekim 1948 yılı, Cilt XII, sayı 48 de yayınlanmıştır.

Shih-chi'de Mao-tun'un kuzey seferleri anlatılırken Hun-yü, Ch'ü-shê, Ting-ling, Ko-k'un ve Hsin-li boylarını hâkimiyeti altına aldığından bahsetmiştir. Ancak bundan öncesi bulunmamaktadır⁴⁴². Ko-k'un şimdiye kadar Kırgızlar olarak görülmüştür. Kırgızlarla Ting-ling'lerin komşu olduğu düşünülmektedir⁴⁴³. Önemli olan nokta ise Kırgızların Ting-ling karışmasıdır. Kırgızlar birinci devrede Kem civarlarında yaşadıkları tahmin edilmektedir. Su Wu, Hsiu-ng-nu'lara sefer düzenlemeden önce ilk olarak Ting-ling'lerle karşılaşmıştır. Ögel bununla ilgili “*Ting-ling'ler Khangai'nın kuzeyi ile Kosso göl arasındaki Selenga havzasında idiler. Batıda bulunan Tanu Tuwa'da, Kırgızlar bulunmuyordu. Orhon ve Selenga arasındaki dağlar belki de Hunlarla bir hudut teşkil ediyordu*”⁴⁴⁴.” demiştir.

Hun şanyüleri Ho-han-yeh ve Chih-chih kardeşler arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda Orta Asya'da yaşayan boylar birbirleriyle karışmışlardır. Chih-chih batıya, Ho-han-yeh ise Çin hâkimiyetine girmiştir⁴⁴⁵. Yaşanan bu durum kabilelerin yerleri

⁴⁴⁰ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, s. 79.

⁴⁴¹ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtları'nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, s. 83.

⁴⁴² Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, Belleten, Cilt XII, Sayı 48, Ekim 1948, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 795.

⁴⁴³ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, s. 796.

⁴⁴⁴ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, s. 799.

⁴⁴⁵ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, s. 801.

hakkında bilgi verecektir. Çin tarafında daha sonraki yıllarda güçlenen Ho-han-yeh, Ting-ling, Hu-chieh ve Chien-k'un kavimlerini hâkimiyeti altına almıştır⁴⁴⁶. Bu dönemde Ting-ling'ler batı ve kuzey olmak üzere iki koldan oluşmaktadır. Kuzey Ting-ling'ler Çin'in kuzey kısmında, Batı Ting-ling'ler ise Kırgızların batısında Balkaş gölünün kuzey taraflarında yaşamışlardır⁴⁴⁷. “Töles gruplarının biri olan Ting-ling'ler, Hsiung-nu'larla birlikte Çin'e girmişler ve uzun zaman varlıklarını koruyabilmişlerdi.” Ting-ling'ler, Çin kaynaklarında belirli bir zaman sonra Kao-ch'e ismiyle anlatılacak ancak daha sonra ise bu oymak grupları Töles olarak kaynaklarda isimlendirilecektir⁴⁴⁸.

Ting-ling veya Töles grubu Hun gruplarından ayrıdır⁴⁴⁹. Kao-ch'e'lerin tarih kaynaklarında ilk olarak nasıl geçtikleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. O dönemde bulunan birçok oymak bulunmaktadır. Chieh-pi oymağı Toba devletinin hâkimiyetinde yaşamıştır. Hu-lü oymağı başlangıçta She-lun hâkimiyeti altında yaşamıştır. Yüan-ho isimli Kao-chê oymağı Uygur boyu olarak kabul edilmiştir⁴⁵⁰. Kaynaklarda Kao-ch'e'nin Juan-juan'larla ve Avarlarla ilgili münasebetleri de anlatılmıştır. Tam tarih bilinmese de 491-510 yılları arasında Kao-ch'e'lerin güneyi Akhunların taarruzuyla karşı karşıya kalarak yıkılır. Belli bir süre sonra ise kuzeyde kalan Kao-ch'e'ler, Akhunların baskısına karşı duramayıp yıkılmışlardır⁴⁵¹.

2.2.4. Uygurların Menşe Efsaneleri Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler

Bahaeddin Ögel'in Uygurların Menşe Efsaneleri-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler, makalesi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisinin, Ocak-Şubat 1948 yılı, Cilt VII, sayı 2 de yayınlanmıştır.

Uygurların ilk olarak nerede yaşadıklarını, Tuna ve Selenga arasında neler yaptıklarına, efsanelerle ilgili önde gelen öğelerine yer verilerek, Çin kaynaklarındaki kayıtlara ve şamanizmdeki unsurlar göz önünde tutularak efsaneler anlatılmıştır. Uygurlar M.S. 605'den itibaren Selenga kenarlarında yaşadıkları bilinmektedir⁴⁵². 630 yıllarına doğru Uygurlar Tula nehri taraflarına inmişlerdir⁴⁵³. Göktürkler ise güney kısımlarında

⁴⁴⁶ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, s. 803.

⁴⁴⁷ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, s. 808.

⁴⁴⁸ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, s. 811.

⁴⁴⁹ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, s. 812.

⁴⁵⁰ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, s. 818.

⁴⁵¹ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch'e'ler”, s. 826.

⁴⁵² Bahaeddin Ögel, “Uygurların Menşe Efsaneleri-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. VII, S. 2, Ocak-Şubat 1948, s. 17.

⁴⁵³ Bahaeddin Ögel, “Uygurların Menşe Efsaneleri-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler”, s. 18.

yer almaktadır. Uygur efsanesinde, Tula ile Selenga arasındaki bölge anlatılmaktadır. “Selenga nehrine dökülen suyun adı ne idi? Orhon mu, yoksa Tula mı?⁴⁵⁴” konusu tartışılmıştır. Ancak Ögel; “Uygurlar, başlangıçtan menşe efsanesinin zikrettiği yerlerde oturuyorlardı” demiştir. Cüveyni bununla ilgili olarak şöyle demiştir: “İki ağacın arasında büyük ve yüce bir dağ zuhur etti. Gökten o dağa bir nur indi. Dağ günden güne büyüdü. Uygur boylan bu acayip hali görüp şaşırtıyorlardı. Edibane ve tevazu ile o dağa yaklaşır, dağdan musiki sesleri gibi güzel ve iç açıcı sesler duyarlardı. Her gece dağın çevresinde otuz adımlık bir dairede o nur parlardı. Hamillerin hamillerini vazetme zamanınca bu hal devam etti. Vakit gelince bir kapı açıldı, içinde kara çadıra benzer ayrı ayrı beş çadır vardı. Her birinde bir erkek çocuk oturmuştu⁴⁵⁵.” Bu efsane Çin kaynaklarında da anlatılmıştır. Bu efsanenin bir benzeri de Hitay devletinde yer almaktadır. Ancak onların Uygurlardan etkilenecek böyle bir efsane yazdıkları tahmin edilmektedir. İkinci bir etkilenecek ise Moğollar tarafından. Moğollar ise şöyle aktarmışlardır:

"Oğlum Belgüniutei ve Bugumutai. Siz, bu üç çocuk hakkında ananızdan şüphe ederek aleyhimde dedikodu yaptınız. Şüphenizde haklısınız, Her geçe altın sarısında bir adam çadırın duman deliğinden gelerek giriyor; karnıma dokunarak ışıgı ile nüfuz ediyordu. Çıktığı zaman, güneş ve ayın ışığı, sarı renkli bir köpek gibi tırmanıp gidiyor. Siz, niçin şüphe ile söyleniyorsunuz? "Onlar, herkesin üzerine han olunca halk onları tanıyacaktı. Ve gene Alan Hoa beş oğluna ihtar mahiyetinde şöyle dedi: beş ok gibi, tek tek olursanız, kolaylıkla kırılırsınız. Eğer bu ok demedi gibi birlikte ve aynı kafadan olursanız size kim kolaylıkla güç yetirir dedi ve bir zaman sonra öldü.⁴⁵⁶" Burada anlatılanlar Altay Şamanizm'inin izlerini taşımaktadır. Anlatılan bu efsanelerde Uygurlardan etkilenecek oluşturulmuşlardır. Bu efsaneler yazılırken ana temaya kendi kültürlerine ait olan mitolojik öğeleri eklemişlerdir. Uygurların kökenine dair efsanede açıklanmış olmaktadır.

⁴⁵⁴ Bahaeddin Ögel, “Uygurların Menşe Efsaneleri-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler”, s. 19. ⁴⁵⁵ Bahaeddin Ögel, “Uygurların Menşe Efsaneleri-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler”, s. 20. ⁴⁵⁶ Bahaeddin Ögel, “Uygurların Menşe Efsaneleri-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler”, s.21-22.

2.2.5. Çin Kaynaklarına Göre Wu-Sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler

Bahaeddin Ögel'in, Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler makalesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1948 yılı, cilt 6, sayı 4 de yayınlanmıştır.

Wu-sun'lar, Yüe-çi'lerin doğusunda yaşayan küçük bir devlettir. Wu-sun'lar Hsiung-nu'lar tarafından mağlup edilmiş olmaları ve onların himayesi altına girmeleri hakkında bir tutarsızlık bulunmaktadır. Kendi istekleriyle mi yoksa zorla mı hâkimiyetleri altına girdikleri tartışma konusudur⁴⁵⁷. Wu-sun'lar M.Ö. 176 da Hsiung-nu'ların hâkimiyetine girmiştir⁴⁵⁸. Sih-chi'ye ve Han-shu' da yer alan bilgilere göre değerlendirme yapılmıştır. Ögel, kaynaklardaki bilgileri karşılaştırarak “*Hsiung-nu hâkimiyetinde bulunan Yüe-çi'ler M.Ö. 176'dan evvel Wu-sun'ları mağlup ve imha ettiler. Wu-sun'lar da Hsiung-nu'lara iltica ettiler. Wu-sun'ların bundan evvel Hsiung-nu'ların hâkimiyetine girdikleri hakkında*⁴⁵⁹” bilgi bulunmadığını belirtmiştir. Wu-sun kelimesi ilk olarak M.Ö. 176 yılında Mao-tun mektubunda yer almıştır. Burada onların da hâkimiyet altına alındığı yazılmıştır⁴⁶⁰. Kaynaklardaki bilgiler göz önüne alınarak Wu-sun'ların ilk olarak nerede yaşadıkları hakkında görüşler sunulmuştur.

Kaynaklardaki bilgilerden sonra Ögel Wu-sunların, Hsiung-nu'ların akınına maruz kalmadan önce yaşadıkları yeri şöyle tarif etmiştir; “*Güneyde: Tun-huang'dan itibaren Binbuda mabetlerinin güneyindeki Kum Çölü; Ta-shih nehrinin kaynaklarını teşkil eden sulak ve güneyde dikleşen havza; Chong-mo Ch'ih chin arasındaki Nan-shan etekleri; Ch'ih-chin'den itibaren güney doğuya doğru dağ silsilelerini takip ederek Richtofen silsilesi eteklerine gelir. Richtofen silsilesi etekleri boyunca Su-chou'u kuzeyde bırakıp Kan-chou ırmağına kadar uzanır. Richtofen silsilesinin ucunda kuzeye doğru kabaran arazi Wu-sun'ların doğu hududunu teşkil etse gerektir. Burası bir nevi tabii hudut hissini veriyor. Bu bölge Su-chou ile Kan-chou arasındadır. Tarihi kaynaklarımız da böyle bir hududun çizilmesine müsaittir. Zira Kan-chou, Hsiu-t'u'nun*

⁴⁵⁷ Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. VI, S. 4, 1948, s. 259.

⁴⁵⁸ Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, s. 260.

⁴⁵⁹ Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, s. 261.

⁴⁶⁰ Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, s. 263.

yeriydi. Yüe-çi'ler de Su-chou'un doğusundaydılar⁴⁶¹.” Kuzey sınırlarının nereye kadar uzandığına dair bilgide bulunmamaktadır. Göçebe bir şekilde yaşayan Wu-sun'ların tam olarak nerede yaşadıklarına dair sınırlar çizmek pek mümkün değildir. Wu-sun'lar, Yüe-çi'leri yendikten sonra onların yerlerine yerleşmişlerdir. Çin kaynağı Han-shu'da yer alan bilgiye göre sınırları ise şöyle belirtilmiştir; “Doğuda: Hsiung-mu'lar, Güneyde: Türkistan şehirleri, Batıda: Ta-yüan, Kuzeybatıda: K'ang-chü” Bu bilgiler dâhilinde Wu-sun'ların Isıg gölü civarında oldukları söylenebilir⁴⁶². Güneylerinde Pamir bulunmaktadır. Doğularında ise Kaşgar vardır⁴⁶³. Wu-sun'ların başkentinin ise C'ih-ku yani kırmızı vadi şehridir⁴⁶⁴. Ögel, şehrin merkezi ile ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler doğrultusunda “Wu-sun'ların merkezi Ch'ih-ku şehrini İştik'le Akbel geçidi arasına koyuyoruz. Burası oldukça alçak bir vadidir. Bu sebeple iklimi mutedildir. Vadi içindeki göl buraya ayrı bir kıymet verir. Yollar içinden geçer⁴⁶⁵.” demiştir.

2.2.6. Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında

Bahaeddin Ögel'in, Türk kılıcının menşei ve tekâmülü hakkındaki makalesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1948 yılı, cilt 6, sayı 5 yayınlanmıştır.

Türkler tarih boyunca geniş coğrafyalara yayılmış ve buralarda yeni kültürlerle etkileşime girmişlerdir. Bu etkileşim sonucunda da kendi kültürleri temel tutarak yeni kültürlerde oluşturmuşlardır. Ögel, Türk devletlerin yayılmasında büyük rol oynayan kılıç üzerinde durmuştur.

Kılıç, Japonya'ya kadar gitmiş ve kullanılmıştır. Kılıcın menşeinin Altaylar olduğunu belirtmektedir. “Çünkü Uzak ve Yakınşark kültürlerinde bu kılıcın mütekâmil veya iptidai bir şekline rastlamıyoruz.” Ordos çevresinde bulunan Ordos bronz satırları, Türk kılıcının protipleri oldukları düşünülmektedir. Ordos'da bulunan kılıç mahfazaları Türk kılıcındakine benzediği görülmüştür⁴⁶⁶. Atilla Hunlarının devrine ait olan kurgandan

⁴⁶¹ Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, s. 269.

⁴⁶² Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, s. 270.

⁴⁶³ Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, s. 272.

⁴⁶⁴ Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, s. 275.

⁴⁶⁵ Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, s. 277.

⁴⁶⁶ Bahaeddin Ögel, “Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. VI, S. 5, 1948, s. 431.

ise tek ağızlı kılıca benzer demir bir bıçak bulunmuştur⁴⁶⁷. Diğer bir kurgandan çıkan buluntularda ise Atilla devletine ait balıksırtı ince altın levhalar olmuştur. Demir levhalarla kaplanmış demir kapları da bulunmuştur. “*Demir levhanın eğrilmesi ve uçlarının çivilenmesiyle meydana gelen bu kından tek ağızlı ve tedrici olarak sivrilen demir bir bıçak çıkmıştır*”⁴⁶⁸ Bu da Atilla devletine ait olduğu düşünülen hançer şekillerindendir⁴⁶⁹.

Avarların kılıçlarında ise, Güney Rusya ve Batı tesirlerini taşıyanlarla birlikte eski Hun ananesini taşıyan örneklerde yer almaktadır⁴⁷⁰. Ancak genel olarak Türk kökenli Türk kılıçları kullanmışlardır. Ögel, “*Göktürk kültür çevresi ile Avar (Juan-Juan) kültür çevresi birbirine çok yakındırlar. Fikrimize göre Orta Asya kılıçlarına çok benzeyen Avar kılıçları Göktürk kılıçlarının prototipidir*”⁴⁷¹ demiştir. Uygurlarda ise genel olarak İran ve Avrupa tarzı kılıçlar görülmektedir. IX ve X yüzyıllarda Macarlara ait kılıçlar, Bulgar kılıçları grubunda yer almıştır.

Bulgar kültür çevresine ait olan kılıçların başında Zagrebinskoy buluntusu öne çıkmaktadır. Kılıçta demir, bronz ve gümüş ve madenlerinin kullanılması bakımından günümüzde Ermitaj Müzesinde saklanmaktadır⁴⁷². Zagrebinskoy, Bulgar kültür çevresinin kuzey ucundaki bölgelere ait bir buluntudur. “*Bulgar kültürünün güney ucuna ait buluntu da Tankeyevka'dadır*”⁴⁷³. Burada da demirden yapılmış bir kılıç bulunmuştur. Üzerinde yazılar vardır. Ancak bu yazılar okunamayacak kadar siliktir. Ögel, “*Altayda yapılan hafriyatlarda ele geçen Göktürklerle ait eşyaların üzerinde Saltovo kılıcının motiflerine yakın olan nakışlar görülmüştür. Bizim fikrimize göre bu motifleri taşıyan kılıçlar da Göktürk kültür çevresiyle ilgili olmalıdır. Bu motiflerin saklanabilmesi, bu kılıcı getiren kavimlerin mevzu bahis kültür çevresinden az zaman evvel ayrıldıkları kanaatini kuvvetlendirir. Bu kılıçların menşei, kronolojik güçlükler bertaraf edilerek Peçeneklere atfedilirse daha mantıklı olur zammındayız*”⁴⁷⁴ demiştir.

Türklerin İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte kullandıkları askeri aletlerde ve kılıçlarda büyük değişiklikler olmamıştır. “*Selçuk ve Atabeylere ait kılıçlar aynı tip ve*

⁴⁶⁷ Bahaeddin Ögel, “*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”, s.434.

⁴⁶⁸ Bahaeddin Ögel, “*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”, s. 435.

⁴⁶⁹ Bahaeddin Ögel, “*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”, s. 436.

⁴⁷⁰ Bahaeddin Ögel, “*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”, s. 441.

⁴⁷¹ Bahaeddin Ögel, “*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”, s. 444.

⁴⁷² Bahaeddin Ögel, “*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”, s. 451.

⁴⁷³ Bahaeddin Ögel, “*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”, s. 452.

⁴⁷⁴ Bahaeddin Ögel, “*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”, s. 457-458.

*menşeden geldikleri gibi Osmanlı kılıçları da Kayı kabilesinin anânesini taşıyordu*⁴⁷⁵.”

Genel olarak kılıç hakkında Türk kılıcının diğer kılıçlar farklı olduğu sonucu çıkmaktadır.

2.2.7. Büyük Hun Devletinin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin'in Etnolojisi Hakkında

Bahaeddin Ögel bu makalesini daha 26 yaşında Genel Türk Tarihi Asistanı olduğu zaman kaleme almıştır. Makale Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisinin Aralık 1949 yılındaki Cilt VII, Sayı: 4 yayınlanmıştır.

Ögel, bu makalesinde Çin yıllıklarını kullanarak Büyük Hun Devleti kurulmadan önce Kuzey Çin bölgesinde yaşayan kabilelerin etnolojisi hakkında bilgiler vererek kendi çizdiği haritayı da makaleye ekleyerek zenginleştirmiştir.

Türk ve Türklüğü muhtemel olan kavimler hakkındaki kayıtlar Çin kaynaklarında Han sülalesinden itibaren başlamaktadır⁴⁷⁶. Buna bakarak sadece bu dönemde Türk kavimlerinin varlığının başladığını söylemenin yanlış olduğunu bundan öncede var olduklarını ancak Çin'in M.Ö. 3 alfabe değişimiyle birlikte isimlerin yazımının da değiştiği belirtmiştir.

İlk önce eski bir Türk oymağı olan Yü üzerinde durulmuştur. İlk Çin vekayinamesinde Batı Yü hakkında bilgi bulunduğunu ve buranın bir Çin prensine zeamet olarak verildiğine dair yazı bulunmaktadır. Ancak Ögel, Çin'in kuzeyinde Yü ve Wu denilen Çinli olmayan iki yerin olduğunu belirtmiştir. Bunun haricinde kaynaklardaki metinlere yer vererek ilk defa kendisinin Türkçeye çevirdiği kısımları da ekleyerek makalesini zenginleştirmiştir. Bu metnin son kısmına doğru silinmiş bir kısım bulunduğunu (.....chi) ve bu kısmı Japon alimi Ogawa, Yü-chi olarak gösterdiğini belirtmiştir. Çinliler ise Yü-chi kavminin de Yüe-çi'lerle aynı olduğunu savunmuşlardır. Ögel ise kaynaklara göre Yü'lerin isminin geçtiği yerlere yer vermiştir. Kaynakların ilgili bölümlerinin tercümesini verdikten sonra açıklamalarda bulunmuştur. Böylelikle kaynaklardan iki sonuç çıkartmaktadır; *“Birincisi, Yüe-çi'lerin göçlerinden sonra bu kısımların yazıldığı, ikincisiyse ilk Yü-eçi'lere ait olduğudur”*⁴⁷⁷.

Ögel birinci durumun Çin âlimi Wang Kuo-wei tarafından ortaya atıldığını belirtir. Yüe-çi'lerin Türkmenistan'ın güneyinde bulunduğunu savunur. Ögel ise Yüe-çi'lerin hiçbir zaman Türkmenistan'ın güneyinde yani Hotan'da bulunmadıklarını

⁴⁷⁵ Bahaeddin Ögel, “*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”, s. 458.

⁴⁷⁶ Bahaeddin Ögel, “Büyük Hun Devletinin kuruluşundan Önce Kuzey Çin'in Etnolojisi Hakkında”, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt VII, Sayı 4, Aralık 1949, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 663.

⁴⁷⁷ Bahaeddin Ögel, “Büyük Hun Devletinin kuruluşundan Önce Kuzey Çin'in Etnolojisi Hakkında”, s. 671.

belirtir. Ancak bu açıklamalar Türk Tarihi açısından şüpheli olduğunu belirtir. Bununla birlikte Yü'lerin Yeşim Taşı Dağındaydılar mı konusuna açıklık getirmeye çalışılıyor. Ögel, Yeşim Taşı Dağının nerede ve gerçek isminin ne olduğu hakkında da bilgilerini bize aktarmaktadır. Yeşim Taşı Dağı, yeşim taşının Çinliler tarafından bulunduğu yer olarak kabul edilir. Yeşim taşı Çinliler için kutsal sayılmaktadır. Yeşim taşını sadece imparator ve hanedan üyelerinin sembolüydü. O dönemde onlardan başka hiç kimse yeşim taşını kullanmamaktaydı. Mu T'ien-tse Chuan, Yeşim dağlarının bulunduğu yeri anlatırken Karasu Nehri civarında bulunduğunu kaydetmiştir⁴⁷⁸. Yeşim Taşı Dağlarının orta veya kuzey doğu Kansu Nehrine yerleştirildiğinde Yü-chi'nin de bu civarda bulunması gerekiyordu. Yü-chi'lerin bulunması muhtemel olan bölge, N i n g - h s i'nin güney doğusuna ve Şensinin batısına, Ordos kuzeyine kadar⁴⁷⁹ genişleyebileceğine dair açıklamalar yapılmıştır.

Ögel, Yüe-çi'lerin Han devri kaynaklarında Yüeh-chi şeklinde yazıldığını aktarmıştır. Bu yazılışa bundan evvelki kaynaklarda rastlanmadığını ismin başka karakterlerde yazılmış olabileceğini belirtmiş. Y Han devrinden önce de Yüe-çi kelimesini teşkil eden kelimeler kullanılmamıştır. Daha sonra Çin hududunda bulunan Ta-hsia ve Tohar denilen iki yerden bahseder. Çin kaynaklarında Ta-hsia coğrafi bir yer olarak gösterilmektedir. Shih-chi'ye göre burasının bir kuzey memleketi olduğu ve Çin sülalesi Hsia ile isim benzerliği olduğu söylenmektedir. Ta-hsia Çince bir kelimedir ve “Hsia” dan türemiştir. Ta-hsia ve Toharlar denilen yerlerin aynı değil farklı yerler olduğu belirtilmiştir. Toharların klasik Strabonun coğrafyası, Hint ve Çin kaynaklarında nasıl geçtiğine değinmiştir. Ta-hsia ve Toharlar arasında hiçbir ilişki bulunmadığını açıklamıştır.

2.2.8. Riddles From Erzurum

Bahaeddin Ögel'in Riddles From Erzurum makalesi, Journal Americ. Folk, S.63/10, 1950'de yayınlanmıştır.

Makale Erzurum'dan bilmece başlığı altında yazılmıştır. Bilmece Bahaeddin Ögel tarafından toplanmış, Prof. Wolfram Eberhard tarafından ise İngilizceye çevrilmiştir. Archer Taylor tarafından ise notlar eklenmiştir. Taylor'un alıntıları, 1950'de

⁴⁷⁸ Bahaeddin Ögel, “Büyük Hun Devletinin kuruluşundan Önce Kuzey Çin'in Etnolojisi Hakkında”, s. 672.

⁴⁷⁹ Bahaeddin Ögel, “Büyük Hun Devletinin kuruluşundan Önce Kuzey Çin'in Etnolojisi Hakkında”, s. 673.

California Üniversitesi tarafından basılacak olan İngilizce bilmecelerin bir koleksiyonuna atıfta bulunduğu belirtilmiştir⁴⁸⁰.

2.2.9. Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan Ve Moyançur

Bahaeddin Ögel'in Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyançur makalesi, Belleten Dergisinin, 1951 yılı, Cilt XV, sayı 59 da yayınlanmıştır.

Uygurların ilk kağanı Kutluk Bilge Kül Kağan ve oğlu Moyançur dönemlerini anlatan üç kaynak bulunmaktadır⁴⁸¹. İlki Çin kaynakları, ikincisi Karabalgasun yazıtı ve üçüncüsü ise Şine Usu yazıtıdır. Şine Usu yazıtı Moyançur tarafında yaptırılmıştır. Ögel, son olarak bulunan Şine Usu yazıtını diğer iki kaynakla karşılaştırmasını yapmıştır. Uygurlar on bir oymaktan oluşmaktadırlar ancak ikisi savaşlar esnasında öncü birlik görevindedir, Bu iki oymak çıkarılırsa temeli oluşturan dokuz oymak kalmaktadır. Her bir oymağa Tu-tu'luk denilmektedir. Dokuz oymak içinde en önemli olanı ise Yağlakar oymağıdır⁴⁸². Bu oymak hanedanın soyundan gelmektedir. Kaynaklarda Kutluk Bilge Kül Kağan zamanında devletin Karluk ve Basmiller üzerinde hâkimiyetlerinin bulunduğu bahsedilmiştir. Kutluk Bilge Kül Kağan ömrünün sonlarına doğru ise idareyi oğlu Moyançu'a bırakmıştır⁴⁸³.

Mo-yun-chüch zamanında Çin iç karışıklıklara uğraşmaktadır. Çin'de çıkan iç isyanlar sonucu Çin İmparatorunun nüfuzu azalmış ve devletin merkezleri asillerin kontrolünde geçmiştir. Bu durum karşısında Çin, Araplar ve Uygurlardan yardım istemek zorunda kalmıştır. Arapların yardımı çok geniş çerçeveli olmamıştır. Ancak en oneli yardımı Uygurlar yapmıştır. Çin kaynakları da Uygurların siyasi hayatını kayıt altına almak yerine Uygurların yaptıkları yardımları ve iki devlet arasındaki münasebetleri kayıt altında tutmuşlardır⁴⁸⁴. Moyançur'un siyasi ve askeri olarak mücadele ettiği cephe ile boylar bulunmaktadır. "*Batıda ve hatta güney batıda Karluk'lar; kuzeyde Oğuz'lar; Kırgız ve Çik'ler; bunlardan başka yakınlarında bulunan Tarduş, Basmıl gibi komşu kavimlerdir.*" Sir Tarduşların T'u-mi-tu tarafından yenilerek Karluk ve Basmillerin de 744'den önce Uygur liderleri tarafından Uygur oymaklarına katılmışlardır⁴⁸⁵. Ara ara

⁴⁸⁰ Bahaeddin Ögel, "Riddles From Erzurum ", Journal Americ. Folk. , S. 63/10, 1950, s. 413.

⁴⁸¹ Bahaeddin Ögel, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyançur", Belleten, Cilt XV, Sayı 59, 1951, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 361.

⁴⁸² Bahaeddin Ögel, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyançur", s. 363.

⁴⁸³ Bahaeddin Ögel, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyançur", s. 365.

⁴⁸⁴ Bahaeddin Ögel, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyançur", s. 366.

⁴⁸⁵ Bahaeddin Ögel, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyançur", s. 373.

Karluklular Uygurlara karşı başkaldırsalar da yine de Uygurların hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Moyançur'un kuzey bölgesine yaptığı seferler hakkında Çin kaynaklarında bilgi yoktur. Ancak 759 ile 760 yılları arasında Bugu kağanın kuzeyde yaşayan Çik kavmini yenmiştir. Moyançur Sekiz Oğuz ve Dokuz Tatarlarla mücadele ettiği belirtilmiştir⁴⁸⁶. Sekiz Oğuz ve Dokuz Tatarları yenmiştir. Ancak bu boyların nerede yaşadıkları bilinmemektedir.

2.2.10. Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler

Bahaeddin Ögel'in Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler makalesi, Vakıflar Dergisi, sayı IV, 1951'de yayınlanmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan 2151 numaralı albümün incelemesi yapılmıştır. Bu albüm Şeyhi imzası taşımaktadır. Ancak imzanın Şeyhi'ye ait olup olmadığı tam manasıyla belli olmadığı belirtilmiştir. Bu çalışmanın amacı Şeyhi imzalı minyatürleri birbirleriyle karşılaştırmak ve minyatürlerin neşredilen ve neşredilmeyenleri birbirleriyle kıyaslamaktır. Bu çalışmayı yapmak için 1500 yakın minyatürün fotokopisi incelenmiştir⁴⁸⁷.

2.2.11. İslam'dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi

Bahaeddin Ögel'in İslam'dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi makalesi, Erzurum Lisesinde Tarih Öğretmeni iken kaleme almıştır. IV. Türk Tarih Kongresi Tebliğlerde Ankara 1952 yılında yayınlanmıştır.

Makalesini Çince kaynaklardan yararlanarak oluşturmuştur. İslam'dan önceki Türk devletlerindeki tımar sistemini kişiye özel ve kabileye özel olmak üzere ikiye ayırmıştır. Hsiung-nu'lar da (Hunlar) diğer Türk devletleri gibi iktâ sistemi uygulamışlardır⁴⁸⁸. İktâlar askeri ve mülkü olarak ayrılmıştır. Mau-tun döneminde kendisine mensup ve akrabası olan boylara imtiyazlar gösterilmiştir. Ancak bunun dışında akraba olmayan ama güçlü olan boylarada özel ayrıcalıklar tanınmıştır. Yüe-çi'ler, To-pa'lar, Juan-juan'lar, Hitay ve Cengiz devletlerinde olan yapıyı da kaynaklarda ulaştığı bilgiler çerçevesinde anlatmıştır. Yayınlanan bu tebliğin sonunda Abdülkadir İnan ve Ahmed Caferoğlu'nun aktarılan bu bilgilere karşılık olarak kısa da olsa düşünceleri yer almıştır.

⁴⁸⁶ Bahaeddin Ögel, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyançur", s. 377.

⁴⁸⁷ Bahaeddin Ögel, "Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler", Vakıflar Dergisi, S. IV, 1951, s. 208.

⁴⁸⁸ Bahaeddin Ögel, "İslamdan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi", IV. Türk Tarih Kongresi Tebliğler, Ankara 1952, s. 243.

2.2.12. Fatih Devri Kültür ve Sanatının Türk Karakteri Hakkında Notlar

Bahaeddin Ögel'in Fatih Devri Kültür ve Sanatının Türk Karakteri Hakkında Notlar makalesi, Fatih ve İstanbul Dergisi, sayı 1/2, 29 Temmuz 1953'de yayınlanmıştır.

Fatih'in portre ve madalyonları üzerinde durulmuştur. Bu konu üzerinde durulmasının sebebi ise Türk karakteri taşıyıp taşımadığını açıklamaktır.

2.2.13. Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri

Bahaeddin Ögel'in Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri makalesi, Belleten Dergisinin, 1955 yılı, Cilt XIX, sayı 75 de yayınlanmıştır.

Uygurlar, Hui-ho'ların ataları Hsiung-nu'ların soyundan gelmektedirler. Daha sonraki yıllarda ise T'ieh'lo yani Töles ismi ile kaynaklarda geçmeye başlamışlardır⁴⁸⁹. İlk bilgilerde T'u-chüeh'lere⁴⁹⁰ bağlı olarak yaşadıkları belirtilmiştir. Uygurlar birçok oymağın birleşmesiyle oluşmuştur. Başlarda Göktürklerle birlikte iki tane büyük Töles grubu yaşamaktadır. İlki Tarduşlar, ikincisi ise Ch'i-pi'lerdir. 774 itibaren Töles boyları Uyгур hâkimiyetine tamamen girmeseler de genel olarak Uyğur birliği oluşmuştur⁴⁹¹. Sir Tarduş'ların himayesinde Uyğur devleti kurulduktan sonra Uyğur tarihi ve siyaseti Tarduş'larla belirli bir süre aynı gitmiştir⁴⁹². *“Tarduş'lar sonradan Uyğur boylarının bulunduğu Ötüken dağına geliyorlar ve müteakiben de Tula güneyine gidiyorlar. Bu somuncu gidişte Uyğurlar da onları takip etmiştir.”* Uyğur devletini gerçek kurucusu sayılan P'u-sa hakkında da detaylı bilgiler verilmiştir⁴⁹³. Tarduş devleti yıkıldıktan sonra ise Çin'e tabi olmuşlardır. Bu dönemlerde Çin'in desteğini de alan bazı boylar Göktürklerle de mücadele etmişlerdir. Uyğur oymaklarından biri olan Ch'i-pi diğer oymaklara göre daha önde bulunmaktadır. Bu nedenle oymak hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Boyların isimleri ise başlarında bulunan liderlerden almaktadırlar.

Uygurlar ilerleyen zamanlarda artık güçlenmeye başlamış ve Çin'e karşı sık sık kafa tutarak isyan etmişlerdir. Bu devir Uygurların bağımsızlığına giden yolun başlangıcıdır⁴⁹⁴. 759 yılında devletin başına Bugu Kağan geçmiştir⁴⁹⁵. Tahta çıktığı zaman Çin iç işlerinde karışıklıklarla yani isyanlarla uğraşmaktadır. Bugu kağan bu

⁴⁸⁹ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, Belleten, Cilt XIX, Sayı 75, 1955, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 331.

⁴⁹⁰ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 332.

⁴⁹¹ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 335.

⁴⁹² Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 336.

⁴⁹³ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 338.

⁴⁹⁴ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 350.

⁴⁹⁵ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 351.

durumdan yararlanarak Çin'in içerisine kadar ilerlemiştir. Ho-nan şehrine kadar gelindiği ve buranın yağmalanıp yıkıldığı anlatılmıştır. *“Uygur tarihinin en karakteristik noktalarından birisi de Kağan'ın siyasi hattı hareketini oymakların arzusuna göre tanzim etmesidir. Dokuz oymak, Uygurlarının Kağanı Çin'e karşı sefer yapmaya tahrik ettiklerini kaydediyor⁴⁹⁶.”* Kağan da bu durum üzerine tüm gücüyle Çin üzerine ilerlemiştir. Bugu kağan daha sonra Baga Tarkan tarafından öldürülmüştür. Bugu Kağan, *“Tengride Kut Bulmuş Alp Külüg (Bilge Kağan)⁴⁹⁷”* ünvanı bulunmaktadır.

Tun Baga Tarkan, kağanı öldürdükten sonra tahta oturdu. Çin ile iyi ilişkiler kurma yolunu seçmiştir⁴⁹⁸. Kağanlığa oturduktan sonra Alp Kutluk Bilge Kağan ünvanını almıştır. Uygurlar içinde iç karışıklıklar çıkmıştır. Bunun sebebi ise Dokuz Boy Uygurluların kağanın hâkimiyetini tanımamalarından kaynaklanmıştır⁴⁹⁹. Ancak kuvvetle herkesi hâkimiyeti altına almıştır. Bugu Kağanı öldürerek başa geçen Tun Baga Tarkan ise başka bir soydan gelmekteydi. Böylece hanedan değişikliği de yaşanmıştır. Tun Baga Tarkan'ın ölümünden sonra yerine oğlu geçmiştir. To-lo-szu Tibet üzerine sefere çıkmıştır. Ancak zehirlenerek öldürülmüştür. Onun yerine küçük oğlu tahta oturmuştur. Tibetlilere karşı zafer elde edilmiştir. Ancak tahta oturan kağanın ölümü üzerine tahta geçecek halef bulunmadığından yerine nazırı Kutluk geçmiştir⁵⁰⁰. 808 yılında tahta çıkan Ay Tengride Ülüg Bulmuş Alp Ulug Bilge Kağan ile ilgili bilgi yoktur. Ancak kağanın zamanında Mani dini yayılmıştır. Maniheist rahiplerin önemi artmaya başlamıştır⁵⁰¹. Uygurların içine kadar en derin şekilde nüfuz etmiştir.

Verilen bu bilgiler çerçevesinde Uygur isminin bir oymağın ismi olmadığı birçok oymağı temsil eden bir isim olduğu belirlenmiştir. Dokuz tane oymaktan oluşan bu birlikte bir tanesi daha önde yer almaktadır. Bu da önde yer alan oymağın önemini ortaya koyar. Bu oymakların hepsi birbiriyle akrabalarlardır. Oymakların birleşmesiyle birlikte güçlü bir devletin temelleri atılır. 744 yılında devlet tamamen kurulmuştur⁵⁰².

⁴⁹⁶ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 354.

⁴⁹⁷ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 354.

⁴⁹⁸ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 359.

⁴⁹⁹ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 360.

⁵⁰⁰ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 362.

⁵⁰¹ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 367.

⁵⁰² Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, s. 376.

2.2.14. Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler

Bahaeddin Ögel'in, Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler makalesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1957 yılı, cilt XV, sayı 1-3 yayınlanmıştır.

Ögel, makalesinde Yüe-çiler'le ilgili Büyük Hun devleti tarafından mağlup edilişleri, Isıg göl civarına göçüş ve yerleşmeleri, Batı Türkistan'a gidişleri ve bununla ilgili problemler, Baktriyan'da yerleşmeleri ve buna ait problemler, Yüe-çi'ler, Kuşan'lar ve kronoloji problemleri ve Çince vesikalardaki bilgiler anlatılmıştır. Hunların güneyinde yaşayan bu kavim onların en güçlü rakiplerindendir⁵⁰³.

Çin kaynaklarında Mao-tun'un Yüe-çi'lere esir gönderilmesi şöyle anlatılmıştır: *"Shan-yü (T'ou-man'in) Mao-tun adlı bir veliahdı vardı. Bundan sonra (T'ou-man'in diğer) sevgili karılarından (biri de) bir çocuk doğurdu. Shan-yü, Mao-tun'u öldürmek ve onun yerine (bu karısından olan) küçük oğlunu (varis olarak) yerine getirmek istiyordu. Bu sebeple Mao-tun'u Yüe-çi'ler nezdinde rehine olarak gönderdi. Mao-tun Yüe-çi'ler nezdinde rehine iken, T'ou-man hemen Yüe-çi'lere taarruz etti. (Bunun üzerine) Yüe-çi'ler Mao-tun'u öldürmek istediler. Fakat Mao-tun iyi bir at çalarak ona bindi ve (memleketine), geri döndü. T'ou-man oğlunu (bu hareketinden dolayı) takdir eder gibi görünmüş ve (onu) on bin süvarinin başı yapmıştı..."* Bu olaydan sonra babasını öldüren Mao-tun devleti büyük bir güç haine getirerek ilk önce doğudaki komşuları olan Tung-hu (Tunguz)'ları hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonra ise Yüe-çi'ler üzerine gitmiş ve onları yenmiştir. Bu yenilginin ardından bir büyük bir kısmı batıya göç etmiş geri kalanı ise Tibet'in kuzey dağlarında kalmışlardır⁵⁰⁴.

Yüe-çi'ler, batıya doğru göç etmeye başladıktan sonra Wu-sun'lar üzerine hücum ettiler ve oradan da Sakaların memleketi olan Isıg göl kenarına yerleşmişlerdir⁵⁰⁵. Yüeciler batıya geldikten sonra, evvelâ Soğdiana'yı ve daha sonra da Ta-hsia, yani Baktriyan'ı elde geçirmişleridir⁵⁰⁶. Ortaasya'daki Yüe-çi göçlerinin Baktriyan'daki ilk tesirlerini ise Ökratid zamanında görülmeye başlanmıştır⁵⁰⁷. Yüe-çi'ler Sirderya'yı geçertikten sonra Soğdiana ile Baktriya hâkimiyetleri altına aldılar. Yüe-çi'ler

⁵⁰³ Bahaeddin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XV, S. 1-3, 1957, s. 247.

⁵⁰⁴ Bahaeddin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler", s. 249.

⁵⁰⁵ Bahaeddin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler", s. 258.

⁵⁰⁶ Bahaeddin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler", s. 261.

⁵⁰⁷ Bahaeddin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler", s. 263.

Sogdiyana'da yerleştikten sonra Baktriyan ise onların hâkimiyeti altına girmiştir⁵⁰⁸. Baktriyan'a ise o dönem Yüe-çi'lerden kaçan Sakalar yerleşmişlerdir⁵⁰⁹. Sakalar, Baktriyan'da iyiden iyiye yayılmışlardır. Güneye inen Grekler ise Pencap'ta devlet kumuşlardır. Partları yenen Sakalar da Sicistan'a doğru inip oraya yerleşmişlerdir⁵¹⁰. Yüe-çi'ler daha sonra da Hindistan'ı hâkimiyeti altına almıştır. Çin kaynaklarında yer alan Kuşan devletine ait bilgilerde Yüe-çi'lerin Baktriyan'a yerleşmesinden 100 sene sonra hâkimiyetin tekrar kendilerine geçtiği belirtilmiştir.

Çin vesikalarında ise ünlü seyyah Chang Ch'ien'in bilgilerine yer verilmiştir. Hunların Yüe-çi'leri yendikten sonra Yüe-çi kralının kafa tasıyla şarap kâsesi yapıldığını belirtmiştir. Yaşananlardan dolayı Yüe-çi'ler Hunlara karşı bir kin beslemişlerdir. Çin'de hunları yenmek istemektedir. Ancak bunu tek başına yapmasının mümkün olmadığını bildiği için Yüe-Çi'lere elçi göndererek onlarla anlaşmak istemektedir. Bunun için Chang Ch'ien görevlendirilmiştir. Yola çıkar ancak Hunlar tarafından yakalanmıştır. Hunlar tarafından on yıl boyunca esir edilmiştir. Daha sonra Hunlardan kaçarak Yüe-çi'lerin yanına gitmiştir. Çin İmparatorunun Hunlara karşı ittifak önerisini iletmiştir. Ancak Yüe-çi'ler ne kadar Hunlara kin duysalar da bu isteği red etmişlerdir. Elçiistediğini elde edemeyince geri dönmeye başlamıştır. Ancak dönüş yolunda tekrar Hunlartarafından yakalanmıştır. Hunların içinde yaşanan iç karışıklardan yararlanarak daha sonra kaçıp Çin'e dönmüştür. Çin İmparatoruna Hunlar ve Yüe-çi'ler hakkında değerli bilgiler aktarmıştır.

2.2.15. Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar

Bahaeddin Ögel'in Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar makalesi Belleten Dergisinin, 1957 yılı, Cilt XXI, sayı 81 de yayınlanmıştır.

Umumi Türk Tarihi hakkındaki ilk eser 1756 yılında Joseph De Guignes tarafından yayınlanmıştır. Ögel bu eserin 200. yılı anısına bu makaleyi kaleme almıştır. Joseph De Guigne eserini daha Orhon yazıtları bulunmadan önce kaleme almıştır. Doğu ve Kuzey Göktürkler, Göktürk devletinin temelini oluşturmaktadırlar. Göktürk devleti hakkında bilgiler tam anlatılmaya başlamadan önce ilk olarak kaynaklarda geçen efsane ve rivayetlere yer verilmiştir. Göktürklerin ilk dönemlerine ait bilgiler Çin kaynaklarında Chou ve Sui sülalesine ait vakayinamelerinde bulunmaktadır. Bu iki yerde yer alan

⁵⁰⁸ Bahaeddin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler”, s. 264.

⁵⁰⁹ Bahaeddin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler”, s. 268.

⁵¹⁰ Bahaeddin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler”, s. 269.

bilgiler karşılaştırılarak aktarılmıştır. Göktürklerin başlangıcına ait rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan ilki kurttan türeme, diğeri ise P'ing-liang'dan geldiklerine dair rivayetlerdir.

Kuzey Çin bölgesi denildiğinde Kansu, Şansi ve Şensi bölgeleri akla gelmektedir. Bu bölgelerde Hun ve Moğol soyundan gelen Hun oymakları tarafından devletler kurmuştur. Şansi'de To-ba'ların kurduğu Wei veya To-ba sülalesi, Şensi'de Holi-en Hun oymağının kurmuş olduğu Hsia sülalesi⁵¹¹ ve Kansu'da Chü-ch'ü Hun oymağının kurmuş olduğu Kuzey Li-ang sülalesi yaşamıştır. Sui vakayinamesinde, Göktürklerin P'ing-liang'da yaşayan Hun boylarından geldikleri belirtilmiştir. P'ing-liang şehri Şensinin orta kısmında yer almaktadır. Burası Holi-en isimli bir Hun oymağının hâkimiyeti altındadır. Bu oymağın kurduğu devlet Hsia'dır. Hsiung-nu oymağının asil tabakasına Ho-lien denilmektedir⁵¹². Chü-ch ailesi ise Çin kaynaklarında “*Hsiung-nu'ların sol Chü-ch'ü'sünün neslinden idiler*”⁵¹³ şeklinde geçmektedir.

Kaynaklarda anlatılan kurttan türeme efsanelerine bağlı olarak oluşturulan soy kütüğüne de yer verilmiştir. Bununla birlikte rivayetlerde geçen yer isimleri de tek tek açıklanmıştır. Bunların yanı sıra efsanede geçen dağ, mağara, bataklık, yağmur, rüzgâr, ateş motifleri ve şahıs isimlerine de değinilmiştir. Beşinci asrın sonlarına doğru Tanrı dağlarının kuzeyinde, Altay dağlarının eteklerinde Tölesler ve Juan-juan'lar yaşıyorlardı. Bu iki kavimin arasında ise Göktürkler bulunmaktadır⁵¹⁴.

Çinliler Orta Asya'da yaşayan ve geniş coğrafyalara yayılan bütün göçebe kavimleri Töles olarak kabul etmişlerdir. Ögel bu konu için şöyle demiştir; “*Tölesler, Hsiung-nu ve Göktürk aslından gelmeyen ve Moğol olmayan Orta Asya oymaklarıdır. Uygur oymaklarında “Töles” idiler*”⁵¹⁵. Bumin Kağan'dan önce ise Göktürkler Altay dağlarının güney doğu bölgelerinde yaşamışlardır⁵¹⁶. Ögel Bumin Kağan dönemine ait olan kaynaklardaki vesikalarına yer vermiştir.

⁵¹¹ Bahaeddin Ögel, “Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar”, Belleten, Cilt XXI, Sayı 81, 1957, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 90.

⁵¹² Bahaeddin Ögel, “Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar”, s. 91.

⁵¹³ Bahaeddin Ögel, “Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar”, s. 92.

⁵¹⁴ Bahaeddin Ögel, “Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar”, s. 113.

⁵¹⁵ Bahaeddin Ögel, “Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar”, s. 115.

⁵¹⁶ Bahaeddin Ögel, “Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar”, s. 117.

2.2.16. Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi

Bahaeddin Ögel'in, Orta Asya Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi makalesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1959 yılı, cilt 22, sayı 1-2 de yayınlanmıştır.

O. Maenchen - Helfen'in Hsiung-nu'lar ve Hun'lar hakkındaki fikirlerinin tenkidi bu makalede ele alınmıştır. O. Maenchen-Helfen'e göre, “*Hsiung-nu'ların dili Eurasia'daki-yani Macaristan'dan Kadirgan dağlarına kadar uzayan saha içindeki- dil grupları ve aileleri ile bir benzerlik ve münasebet göstermemektedirler*⁵¹⁷.” Hsiung-nu'lar aynı ırktan değil de birçok ırkın ve medeniyetin birleşmesinden oluştuklarını, devletin başında ise tek bir soydan gelen kraliyet ailesinin bulunduğunu idea etmiştir. Avrupa Hunlarının Got ve İslav dilini kullandıklarını, Orta Asya kökenli olmadıklarını belirtmiştir. Bu ilk konudaki görüşünün hiçbir doğru tarafı bulunmamaktadır. Bu ortaya attığı düşüncenin arkasını dolduracak hiçbir delili yoktur. İkinci ideası ise Göktürklerin, Hsiung-nuların halefi olduğudur. Etnik olarak değil haleflik meselesinin siyasi olarak ele alınması gerektiğini söylemektedir. Ögel, bu fikir için “*Göktürkler Hsiung-nu'ların "siyasi" halefleri, olamazlar. Hsiung-nu'larla Göktürkler arasında en az beş asırlık bir zaman farkı vardır*⁵¹⁸” demektedir.

Bir diğer idea ise H. W. Haussig aittir. İdeada “*Avrupa'daki Avarlar, Göktürkler tarafından mağlûp edilerek Batıya doğru hicrete mecbur edilen Juan-Juan'lar değillerdi. Avar'lar Batı Türkistan'dan Avrupa'ya hicret etmiş olan bir kavimdi.*” demektedir. Bu düşüncesini de “*Strabon'dan beri Batı Türkistan'da görülen Abar veya Apar adlı bir yer veya kavim ismi ile desteklemektedir.*” desteklemektedir⁵¹⁹. H.W. Haussig'in ince ve güzel görüşlerinin olduğu ancak Ögel, “*Avarları n menşeyini Sir Tarduş'lara bağlama gayreti zoraki bir benzeştirmeden başka bir şey değildir.*” demektedir⁵²⁰.

William Samolin ise H. Haussig'in Avarların Orta Asya menşeleri hakkında yaptığı bir tebliğ ve makalesini değerlendirmek üzere yeni bir makale kaleme almıştır. Makalesinde H. Haussing'in bazı görüşlerini desteklemiştir. Ancak genel itibarıyla Orta Asya Türk tarihi hakkında önemli bilgiler aktarmıştır⁵²¹. Altheim'in “*Das erste auftreten*

⁵¹⁷ Bahaeddin Ögel, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XXII, S. 1-2, 1959, s. 261.

⁵¹⁸ Bahaeddin Ögel, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”, s. 263.

⁵¹⁹ Bahaeddin Ögel, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”, s. 264.

⁵²⁰ Bahaeddin Ögel, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”, s. 267.

⁵²¹ Bahaeddin Ögel, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”, s. 268.

der Hunnen das Alter der Jesaja Rolle, Neue- Urkunden aus Dura-Europos, Türk Tarihi bakımından büyük bir önem taşıyan bu eserin esasını birisi Pehlevî ve diğeri de Farsî dilince yazılmış iki kitabe teşkil etmektedir⁵²².” “Eserin birinci ve ikinci kısımları bu kitabelerin okunmasına ve izahına hasredilmiştir. Üçüncü kısım, "Kafkasya'da Hunlar" (Die Hunnen im Kaukasus) adını taşımakta; dördüncü kısım, "Bir Hun unvanı ve izahı" (Ein Hun nischer Titel und seine Darstellung) şeklinde; Beşinci kısım, "Hunlar ve Hiung-mu" (Hunnen und Hiung-mu); Altıncı kısım, doğrudan doğruya mevzu bahis İran kitabelerinin dil hususiyetleri ile ilgilidir. Yedinci kısım bir İbrani-Arami kitabesinin tahlilinden ibarettir. Son kısım ise, Orta Asya ve Türk dili Tarihi ile bazı enteresan notlardan ibarettir⁵²³.”

2.2.17. M.N. Özerdim, Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan “Kırgızlar’ın Örf ve Adetleri”

Bahaeddin Ögel’in M. N. Özerdim, Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan “Kırgızlar’ın Örf ve Adetleri” makalesi, Türk Kültürü, Nisan 1966 yılı, cilt IV/42’de yayınlanmıştır.

Kırgızların güümüz dünyasındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Rusya ve Çin Kırgızlar üzerinden kendilerine uygun bir politika oluşturmuşlardır. Çin okul kitaplarında Semerkand’ın bir Çin toprağı olduğuna dair bilgileri kendi genç nüfuzuna aşılama çalışmaktadır. Ruslar ise Kırgızların kökenleri üzerinde durmaktadırlar⁵²⁴. Ögel, genel olan bu bilgilere değinmiş daha sonra ise yazılmış makalenin içeriğini eleştirmiştir.

2.2.18. Ergenekon veya Ergenekun Efsanesi

Bahaeddin Ögel’in Ergenekon veya Ergenekun Efsanesi makalesi, Türk Ansiklopedisi, cilt XV, Ankara 1968’de yayınlanmıştır.

Ergenekon efsanesi Orta Asya’da en eski çağlardan itibaren halk arasında dilden dile aktarılmıştır. Hun zamanında efsanede dağlarla çevrili olan Ergenekon’dan bahsedilmezken Göktürk döneminde artık bundan bahsedilmeye başlanmıştır⁵²⁵. Çin kaynaklarında yer alan metinlere de yer verilerek efsane üzerinde durulmuştur.

⁵²² Bahaeddin Ögel, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”, s. 269.

⁵²³ Bahaeddin Ögel, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”, s. 269-270.

⁵²⁴ Bahaeddin Ögel, “M.N. Özerdim, Bugün Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan ‘Kırgızlar’ın Örf ve Adetleri”, Türk Kültürü, C. IV/42, Nisan 1966, s. 565.

⁵²⁵ Bahaeddin Ögel, “Ergenekon veya Ergenekun”, Türk Ansiklopedisi, C. XV, Ankara 1968, s. 299.

2.2.19. Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Türk Kültürü Tetkiklerinin Büyük Öncüsü. Yazılarının Bir Arada Yayınlanmasından Dolayı

Bahaeddin Ögel'in Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Türk Kültürü Tetkiklerinin Büyük Öncüsü. Yazılarının Bir Arada Yayınlanmasından Dolayı makalesi, Türk Kültürü, Eylül 1968 yılı, cilt VI/71'de yayınlanmıştır.

Abdülkadir İnan'ın ilimdeki çalışma metodu ve yazdıkları üzerinde durularak örnekler verilmiştir. İnan, yeni bir şey yayınlamak için değil yeni bir bilginin ortaya çıkması için yazılarını yazmıştır. Yazılan yazıların aynısını değil yeni şeyler ortaya koyma çabasında olmuştur. Türk kültürü üzerinde yaptığı çalışmalarda Türk kültürünü yaşayarak ve bunları idrak ederek eserlerini ortaya koyma çabası gütmüştür⁵²⁶.

2.2.20. Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar

Bahaeddin Ögel'in Mevlâna ve Türk Kültürü makalesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Ankara 1971 yılında yayınlanmıştır.

Unvan ve kişi adlarının genel açıklamasını yaparken genel olarak verilen altı ismin Moğol kökenli değil Türkçe kökenli oldukları vurgulanmıştır. Asıgıtluh, Baynal Noyan'ın adamlarından birinin ismidir. İsmi Türkçe karşılığı Aşık-Kutluk'tur. Bu isimdeki önemli olan nokta "kutlug" sözcüğünün "kutluk" şeklinde yazılmış olmasıdır⁵²⁷. Bala-Bağurçi, "Bala" sözcüğü ilk olarak Türkçe onomastiğinde görülmüş bir sözcüktür. Bala kelimesi Cüveynî'ye göre bir Türk emirinin ismi olarak kullanılmıştır. Batı Türk onomastiğinde geçen ilk örneklerden biridir. Ögeday zamanında yaşamış Bala-Bitigçi, doğu Türk onomastiğinden bir diğer örnektir. Bunlar Türkçe kelimelere örnek olarak gösterilebilir⁵²⁸. Baynal veya Bay-İnal büyük Altınordu emirlerinden birinin ismidir. Çok doğru okunmuştur. Moğol onomastiğinde -nal ile biten pek sözcüklere rastlanmaktadır. Bu yüzden bu kelimenin de Türk onomastiğine ait olduğu bellidir⁵²⁹.

2.2.21. Toğrıl Bey'in Adı Hakkında

Bahaeddin Ögel'in Toğrıl Bey'in Adı Hakkında makalesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1971 yılı, cilt III'te yayınlanmıştır.

⁵²⁶ Bahaeddin Ögel, "Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Türk Kültürü Tetkiklerinin Büyük Öncüsü-Yazılarının Bir Arada Yayınlanmasından Dolayı" Türk Kültürü, C. VI, S. 71, Eylül 1968, s. 861-865.

⁵²⁷ Bahaeddin Ögel, "Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. II, 1970, Türk Tarih Kurumu Basımevi-1971, s. 67.

⁵²⁸ Bahaeddin Ögel, "Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar", s. 71.

⁵²⁹ Bahaeddin Ögel, "Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar", s. 72.

Türk adlarının doğru kullanılıp kullanılmadığı tartışma konusudur. Kaynaklarda Türk adları farklı şekillerde yer almaktadır. Bundan dolayı Ögel, Büyük Selçuklu Devletinin kurucusu Toğrul Bey'in ismi üzerinde durmuştur. Kaynaklarda Tuğrul, Toğrul ve Toğrl şeklinde üç şekilde kullanılmıştır. Toğrl ismin en eski Türkçe kullanım şeklidir. Çingiz Han çağında Toğrl ismi ilk olarak Kereyit hükümdarı Wang-Han'ın ismi olarak tarih kaynaklarında yer almıştır. Moğol çağında Çin'de vazifede bulunan Türk ve Moğol memurları arasında da Toğrl veya Er-Toğrl şeklinde kullanılmıştır⁵³⁰. Kullanılan bu adlar Çin'de değişime uğramıştır. Genel olarak bakıldığında Moğollar Türkçe adları Türklerden alıp kullanmışlardır.

Ögel, Tarih kaynaklarında ve efsanelerde geçen Toğrl kuşundan da bahsetmiştir. *“Reşideddine göre Toğrl kuşu efsanevi ve korkunç bir kuş idi. Ayrıca Orta Asya kavimleri arasında çok meşhur olan bu efsanevi Toğrl kuşu Ön Asya'daki Anka kuşu ile aynı idi”⁵³¹.*

2.2.22. Türklerde Kartal ve Kartal Arması

Bahaeddin Ögel'in Türklerde Kartal ve Kartal Arması makalesi, Türk Kültürü, Ağustos 1971-72 yılı, cilt X/118'de yayınlanmıştır.

Kartal gökyüzünün rakibi olmayan hâkimi, bütün uçan canlıların kralı ve imparatoru olarak görülmüştür. Bu güçlü ve mükemmel canlıyı bazı çevreler hiçbir millete ait olmadığına düşünmüşlerdir⁵³². Kartalı görmüş olmak ya da onun görünüşüne hayran olmak, bir milletin kartal arması bizimdir demesine sebep olmamaktadır. Kartallar yeri geldiğinde Türklerin arkadaşı, yeri geldiğinde silahı ve ekonomi için önemli bir yer tutmuştur⁵³³. Bu kartalları iyi yetiştirebilmek için daha yavru iken eğitime tabi tutmuşlardır. Her Türk genci de kendini bilir bilmez at, kartal ve av köpeğine sahip olmak istemiştir. Hunlar, Peçenekler ve Bulgar Türklerinden kalma eserlerde kartal figürleri görülmektedir⁵³⁴. Hun çağına ait eserlerde ise pençeleri ile avını tutan kartal kabartmaları göze çarpmaktadır. Bu kabartmaların benzerlerine ise Macar devlet armalarında da rastlanmaktadır. Devletlerin arma olarak kullandıkları birçok sembol eski Türk dininin

⁵³⁰ Bahaeddin Ögel, “Toğrl Bey'in Adı Hakkında”, Selçuklu Dergisi, S. III, 1971, s. 204.

⁵³¹ Bahaeddin Ögel, “Toğrl Bey'in Adı Hakkında”, s. 205.

⁵³² Bahaeddin Ögel, “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, Türk Kültürü, C. X/118, 1971-72 (Ağustos1972), s. 208.

⁵³³ Bahaeddin Ögel, “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, s. 209.

⁵³⁴ Bahaeddin Ögel, “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, s. 211.

yapısından almaktadır. Daha sonraki dönemlerde artık dini etkilerinden sıyrılan bu semboller sadece uğur veren bir işaret olarak karşımıza çıkmıştır⁵³⁵.

Selçuklu döneminde kartal artık dini sembolize eden bir figür olmaktan çıkmıştır. Kartal veya çift başlı kartallar hiçbir zaman devletin arması olmamıştır. Kartaldan ziyade Selçuklu Devleti için ok ve yay önemli bir sembol olarak görülmüştür⁵³⁶. Türkler genel olarak mitoloji ve kutsal kartalları çift başlı olarak çizmişlerdir. Efsanelerde de böyle anlatmışlardır. Mitolojide kullanılan kartal motifi zaman geçtikçe farklılaşmıştır. Hun mezarlarında üç önemli kartal resmi bulunmuştur. Yalnızca devlet arması olarak değil astronomi ve din sembolleri olarak da kullanılmıştır⁵³⁷.

2.2.23. Kurut Eski Bir Türk Azığı

Bahaeddin Ögel'in Kurut-Eski Bir Türk Azığı makalesi, Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı tarafından 1975 yılında yayınlanmıştır.

Kurut kelimesi kurumak veya kurutmak manasına gelen Türkçe bir sözcüktür. Türk dili kaynaklarında kuru peynir manasında da açıklanmıştır. Kurut ve çökelek Türklere ait olan yiyeceklerdendir. Yolculuk esnasında ya da kışlık azık olarak kullanmışlardır. Süt mamullerinden olan bu ürünler aylarca bozulmadan kullanılmıştır. Ögel, kurutun bir peynir çeşidi olmadığını yağı alınmış yoğurdun süzdürülmesi ve elde top haline getirilip kurutulması ile oluşan bir azık olduğunu belirtmiştir. Kurutu sade kullanmamışlardır. Yeri geldiğinde kurutun içine un ve ette karıştırmışlardır. İleri yıllarda ise Türk ve İran kültürünün etkileşiminden sonra bu eski azıklar isim değiştirmiş ve tarhana olarak ismi çevrilmiştir⁵³⁸.

2.2.24. Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim

Bahaeddin Ögel'in Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim makalesi, Türk Kültürü, Mart 1977 yılı, cilt I/3'de yayınlanmıştır.

Makalesinde Türk kültür tarihinden ve milli eğitimin yapması gerekenlerden bahsetmiştir. Konu hakkında yapılması gerekenler ve çözüm yolları üzerinde durulmuştur. Bu konu hakkında genel bilgiler verilerek tarihten örneklerle anlatılmıştır.

⁵³⁵ Bahaeddin Ögel, "Türklerde Kartal ve Kartal Arması", s. 214.

⁵³⁶ Bahaeddin Ögel, "Türklerde Kartal ve Kartal Arması", s. 215.

⁵³⁷ Bahaeddin Ögel, "Türklerde Kartal ve Kartal Arması", s. 223.

⁵³⁸ Bahaeddin Ögel, "Kurut-Eski Bir Türk Azığı", Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı, Ankara 1975, s. 10.

2.2.25. Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu

Bahaeddin Ögel'in Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu makalesi, Türk Kültürü, Haziran 1977 yılı, cilt I/6'da yayınlanmıştır.

Çin kaynaklarında, Mete hakkında yer alan bilgilere yer verilmiştir. Mete, Hun Hakanı Tuman'ın büyük oğlu ve veliahtıdır. Tuman'ın Çinli bir cariyesi bulunmaktadır. Bu cariyeye kendi oğlunu başa geçirmek istemiştir. Tuman, Mete'yi Yüecilere esir göndermiştir. Durumun farkına varan Mete Yüecilerin elinden kaçarak babasının yanına dönmüştür. Babası bu durum üzerine Mete'ye bir tümen ordu vermiştir. Bu tümenin başına komutan olan Mete askerlerini eğitmiştir. Askerlerini eğitirken onların kendisine tam anlamıyla itaat edip etmediklerini anlamak için ilk önce atını daha sonrada bir cariyesine ok atar. Diğer askerlerinde kendisinin emrine uyarak ok atmalarını ister. Ancak tereddüt edip ok atmayanların başlarını vurdurur. Böylelikle orduyu tam anlamıyla disiplin altına alır. Bir gün babası avdayken bu sefer oku babasına doğrultur. Askerleri de aynısını yapar ve Mete babası Tuman'ı öldürür. Böylelikle Hunların hakanı olur. Hakan olduktan sonra doğuda yaşanan Tunguzlar Hunlarla savaşmak için bahane aramaktadır⁵³⁹. Tunguzlar bunun için Mete'den atını ve cariyesini isterler. Mete'de bunların kendisine ait olduğu için verir. Ancak Tunguzlar daha sonra ise Mete'de bir toprak parçası ister. Mete bunu devlet büyüklerine sorar. Bunun üzerine ise Mete *“At ve kadın benimdi. Fakat toprak devletindir”* der. Orada bulunan toprağı verme taraftarı olan kişilerin başını vurdurtur. Böylelikle Tunguzların üzerine akın yapar ve onları yener. Daha sonra yönünü batıya çevirir. Amacı tüm Orta Asya kavimlerini bir çatı altında toplamaktır. Daha sonra ise Çinliler ile mücadele etmiştir⁵⁴⁰.

2.2.26. Attilâ ve Avrupa Hunları

Bahaeddin Ögel'in Atilla ve Avrupa Hunları makalesi, Türk Kültürü, Ağustos 1977 yılı, cilt I/8'de yayınlanmıştır.

“Attilâ Avrupa için gerçekten Tanrı'nın bir kırbağı olmuştu. Kavimlerin yeri değişmiş eski uyusuk ve geri kavimlerin yerini, yeni gelen enerji dolu insanlar almıştı. Attilâ'nın ordusunda veya komşu olduğu sıralarda disiplin ve düzen öğrenmiş olan bu kavimler, Avrupa'daki hayat yolunu da değiştirdiler.” Attilâ Avrupalıların korkulu rüyası olmuştur. Çin, Büyük Hun İmparatorluğunu silah ve savaş yoluyla yıkamayacağını

⁵³⁹ Bahaeddin Ögel, *“Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu”*, Türk Kültürü, C. I/6, Haziran 1977, s. 38.

⁵⁴⁰ Bahaeddin Ögel, *“Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu”*, s. 39.

anlayınca başka yollara başvurmuştur. Türkü Türk'e karşı kışkırtma taktiğinde başarılı olmuştur. Çin'in bu siyasi politikası M.Ö. 42 yılında etkili olmaya başlamıştır. Çin hâkimiyeti altına girmek istemeyen Hun kitleleri batıya doğru göç etmeye başlamıştır⁵⁴¹. Önlerine birçok kavimi katarak ilerleyen Hunlar Güney Rusya'ya ilerlemişlerdir. Attilâ'nın ve Hunların ortaya çıkması bu olaylara ve önlerine kattıkları kavimlerle kaynaşmalarıyla başlamıştır. Orta Asya'dan gelen Hun göçlerinin devam etmesiyle birlikte Hunlar, Got Krallığına son vermiş ve Germanleri hâkimiyetleri altına almışlardır. Hunlardan korkup kaçan kavimler Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemiş ve kavimler göçü başlamıştır⁵⁴². Attilâ'ya, Avrupalılar "Tanrının Kırbağı" olarak adlandırmışlardır. Bunun sebebi ise Tanrının yolundan çıkan herkesi Attilâ'nın cezalandırmasıdır. Attilâ'nın 422-447 yılında yaptığı Roma akınları ile 450'deki Galya ve 452 yılında yaptığı İtalya savaşları çok önemlidir. Devletin sınırları Sâsâni Devletine kadar uzanmıştır. Ancak Attilâ'nın ölümünden sonra devlet varlığını devam ettirememiştir.

2.2.27. Mete'nin Oğlu Gökhan

Bahaeddin Ögel'in Mete'nin Oğlu Gökhan makalesi, Türk Kültürü, Eylül 1977 yılı, cilt I/9'da yayınlanmıştır.

Mete öldükten sonra yerine oğlu Gökhan geçmiştir. 16 yıl boyunca tahta kalmıştır. O da babası gibi büyük ve güçlü bir imparatorudur. Gökhan zamanında Tanrı dağlarının doğusunu ellerinde tutan Yüeciler mağlup edilerek batıya doğru sürülmüşlerdir⁵⁴³. Batıya doğru ilerlerken önlerine gelen tüm kavimleri itmiş ve Hindistan'ın ilk ve son devleti olan Kuşan devletini kurmuşlardır. Gökhan, Yüeci kralını öldürüp onun kafatasından içki kâsesi yapmıştı. Bu kâse yemin etme törenlerinde kullanılmıştır⁵⁴⁴. Gökhan babası gibi büyük bir imparatordu. Yanında ise Çin kökenli bir vezir bulunmaktadır. Bu vezir Hun hakanını Çin elbiseleri, yiyecekleri ve entrikalarına karşı uyarmıştır. Çin elbiseleri ve yiyeceklerine alışılması durumunda Türklerin asimile olup kaybolacağını belirtmiştir⁵⁴⁵.

2.2.28. Cici Han

Bahaeddin Ögel'in Cici Han makalesi, Türk Kültürü, Ekim 1977 yılı, cilt I/10'da yayınlanmıştır.

⁵⁴¹ Bahaeddin Ögel, "Attilâ ve Avrupa Hunlari", Türk Kültürü, C. I/8, Ağustos 1977, s. 32.

⁵⁴² Bahaeddin Ögel, "Attilâ ve Avrupa Hunlari", s. 33.

⁵⁴³ Bahaeddin Ögel, "Mete'nin Oğlu Gökhan", Türk Kültürü, C. I/9, Eylül 1977, s. 30.

⁵⁴⁴ Bahaeddin Ögel, "Mete'nin Oğlu Gökhan", s. 31.

⁵⁴⁵ Bahaeddin Ögel, "Mete'nin Oğlu Gökhan", s. 32.

Hunların batıya kaymasında öncülük eden büyük Hun lideri Cici Han anlatılmıştır. Çin kaynaklarında genel olarak Cici Han değil kardeşi Hohanyeh'den daha çok bahsedilmektedir. Hohanyeh'den daha çok bahsedilmesinin nedeni güçlü olmasından kaynaklanmamıştır. Hohanyeh Çin'e bağlanmış ve onun hâkimiyeti altında yaşamıştır. Hohanyeh'in Çin'e bağlanmasıyla birlikte Hunların başına Cici Han geçmiştir. Cici Han çevresinde bulunan üç büyük kavmi kendisine bağlamış ve Mete'nin başkentinde oturarak Büyük bir imparator olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ancak kardeşi Hohanyeh Çin'i arkasına alarak gün geçtikçe güçlenmiş ve Cici için büyük bir tehlike haline gelmiştir⁵⁴⁶. Bu sırada Batı Türkistan kralı, Cici Han'dan Wusunlar için yardım istemiştir. Bunun üzerine Cici Han o bölgeye doğru hareket eder. Ancak yolda soğuk yüzünden ordusunun büyük bir bölümünü kaybeder. Batı Türkistan'a geldiğinde ise Wusunları yenmiştir. Cici Han daha sonra bu bölgede kalmış ve geri dönmemiştir. Kendisine kale yaptırmış ve yerleşik hayat tarzında yaşamaya çalışmıştır. Ancak bu yaşantı Türklerin alışkın olduğu bir yaşam değildir. Daha sonraki yıllarda Çin generali bu kaleyi kuşatmıştır. Cici Han kale savunmasını tam anlamıyla yapamamış ve yenilmiştir⁵⁴⁷.

2.2.29. Tatar

Bahaeddin Ögel'in Tatar maddesi, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1979 yılı, cilt 12/1 de yayınlanmıştır.

Tatar kavim adının kökenlerini ve bu adın tüm Türk ve Moğol kavimleri için kullanılmış olmasının nedenlerini daha önceki yüzyıllarda aramak gerekmektedir⁵⁴⁸. Avrupalılarda Tatar kelimesini Türk ve Moğollar için kullanmışlardır. Kültegin Kitabesinde Tatarlar Dokuz-Oğuz yani Uygurlar olarak geçmektedir. Bilge Kağan Kitabesinde ise Dokuz-Tatar olarak yer alır. Göktürk ve Uygur kitabelerinde de Dokuz-Tatarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Çin kaynaklarında ise Tatar kavim adından ilk olarak Ta-ta şeklinde bahsedilmektedir⁵⁴⁹. Uygurlara bağlı olarak yaşamışlardır. Çin kaynaklarında Moğolistan'daki kuzey Tatarlarına Kara Tatar güneydekilere ise Ak Tatar ismini kullanmışlardır. Bunlar dil, ırk ve kültür bakımından birbirlerinden farklıdırlar⁵⁵⁰. Tatar Devleti hakkında Çin kaynakları 955 yılından itibaren anlatılmıştır. Ak Tatarlar genel olarak Türklerden oluşmaktadırlar. Tarkan-Üge kabilesi Dokuz-Tatar'ın en önemli

⁵⁴⁶ Bahaeddin Ögel, "Cici Han", Türk Kültürü, C. I/10, Ekim 1977, s. 26.

⁵⁴⁷ Bahaeddin Ögel, "Cici Han", s. 27.

⁵⁴⁸ Bahaeddin Ögel, "Tuğ", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. XII/1, İstanbul 1979, s. 50.

⁵⁴⁹ Bahaeddin Ögel, "Tuğ", s. 51.

⁵⁵⁰ Bahaeddin Ögel, "Tuğ", s. 52.

ve en güçlü olan kabilesidir⁵⁵¹. Çin kuzey ve batı kısmında yaşayan Moğol olmayan halkların tümüne Ak Tatar demişlerdir. Kara Tatar ise Moğollar için kullanılmıştır. Şimal yani kuzey Tatarları ise üç kısma ayrılarak incelenmiştir. Bunlar Orhun, Kara ve Buyır-Nor Tatarları'dır.

2.2.30. Türk Büyükleri, Bumin Kağan (Göktürk Devletinin Kurucusu)

Bahaeddin Ögel'in Türk Büyükleri, Bumin Kağan (Göktürk Devletinin Kurucusu) makalesi, Türk Kültürü, Mayıs 1981 yılı, cilt 2/12'de yayınlanmıştır.

Mete ve soyunun 750 yıllık üstünlüğünden sonra 150 yıllık bir suskunluk dönemi yaşayan Türkler 552 yılında İlk kez Türk adının kullanıldığı bir devlet ile tarih sahnesine tekrar çıkmıştır. Göktürk Devletinin, Mete Han'ın soyundan geldiğine dair bilgilerde bulunmaktadır. Bununla birlikte Çin kaynaklarında Göktürklerin ataları Hunlar olduğu ve onların soyadlarının ise Aşina olduğu belirtilmiştir⁵⁵². Batı Göktürk Devletinin diğer bir adı ise "On boy" dur. Bumin Kağanında tarih sahnesine çıkışı hakkında birçok efsane bulunmaktadır. Bumin Kağan ilk büyük akınını Töles kavimlerine karşı gerçekleştirmiştir. Tölesleri yenmiş ve kendilerine katmışlardır. Bumin Kağan bu akınla Avar kağanlığına karşı bir hizmette bulunduğunu da göstermeye çalışmıştır. Ancak git gide güçlenen Bumin Kağan Avarları yıkmıştır⁵⁵³.

2.2.31. Türk Büyükleri, İstemi Kağan (Batı Türklüğünün Atası)

Bahaeddin Ögel'in Türk Büyükleri, İstemi Kağan (Batı Türklüğünün Atası) makalesi, Türk Kültürü, Haziran 1981 yılı, cilt 3/1'de yayınlanmıştır.

İstemi Kağan, Batı Göktürk Devletinin atası, Göktürk Devletinin kurucusu Bumin kağanın da küçük kardeşidir. Kaynaklarda Bumin Kağan'ın ve İstemi Kağan'ın isimleri yan yana yazılmaktadır. İki kardeş devletin bütünlüğünün sembolü olarak da görülmektedir. Bumin Kağan, "Han" ünvanını taşıırken İstemi Kağan ise "Yabgu" ünvanını taşımaktadır. İstemi Kağan seferlerde her zaman abisi Bumin Kağan'ın yanında yer almıştır⁵⁵⁴. İstemi Kağan, batıya doğru açılan ve ilerleyen ilk Türk hakanıdır. İstemi Kağan'ın batıya doğru yaptığı akınlar sonucunda Türklerin batıya doğru kaymaları kolaylaşmıştır. Türkler tarafından Akhun Devleti tamamen yıkılmıştır. İstemi Kağan

⁵⁵¹ Bahaeddin Ögel, "Tuğ", s. 53.

⁵⁵² Bahaeddin Ögel, "Türk Büyükleri, Bumin Kağan, (Göktürk Devletinin Kurucusu)", Türk Kültürü, C.II/12, Mayıs 1981, s. 6.

⁵⁵³ Bahaeddin Ögel, "Türk Büyükleri, Bumin Kağan, (Göktürk Devletinin Kurucusu)", s. 7.

⁵⁵⁴ Bahaeddin Ögel, "Türk Büyükleri, İstemi Kağan, (Batı Türklüğünün Atası)", Türk Kültürü, C. III/1, Haziran 1981, s. 6.

zamanında Türkler Amuderya'nın güneyine kadar yayılmışlardır. Türkler akın yaptıkları ticaret şehirlerine dokunmamışlardır. Bu ticaret şehirlerini vassal birer devletçik olarak görmüşlerdir. Türkler, Bizans'a elçi göndermişlerdir. Daha sonra Bizans Kralı Justin gelen elçilerin yanına kendi elçisini katarak Türk ülkesine göndermiştir⁵⁵⁵. Elçi, İstemi Kağan'ın birçok otağını görmüş ve gördüklerini de kayıt altına almıştır. Elçi ülkesine geri dönerken de İstemi Kağan vefat etmiş ve yerine oğlu Tardu Kağan geçmiştir⁵⁵⁶.

2.2.32. Türk Büyükleri, Bilge Tonyukuk (Büyük Göktürk Veziri)

Bahaeddin Ögel'in Türk Büyükleri, Bilge Tonyukuk (Büyük Göktürk Veziri) makalesi, Türk Kültürü, Temmuz 1981 yılı, cilt 3/2'de yayınlanmıştır.

Üç büyük kağana vezirlik yapan Tonyukuk'un milliyeti hakkında birçok yorum bulunmaktadır. Bunlardan biriside Çin kökenli olduğuna dairdir. Tonyukuk, Çin kökenli değildir. Ancak Çin'in idaresi altına doğmuş bir Türk'tür⁵⁵⁷. İkinci Göktürk devletinin kurucusu olan Kutluğ Kağan'ın ismi Göktürk Yazıtlarında İl-Teriş Kağan olarak geçmektedir. İkinci Göktürk Devletinin nasıl kurulduğu, Oğuzları hâkimiyetleri altına aldıktan sonra Çin ve Kırgızlar üzerine akına çıkıldığı Bilge Tonyukuk tarafından anlatılmaktadır⁵⁵⁸.

2.2.33. Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri

Bahaeddin Ögel'in Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri makalesi, Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları tarafından Ankara 1983'de yayınlanmıştır.

Kara Kuvvetleri Komutanlığının, Türk tarihinde millet ve ordu bütünleşmesinin nedenleri üzerinde durulmasını istemesi üzerine bu bildiri hazırlanmıştır. Millet ve ordu bütünleşmesini üç alt başlıkta anlatılmıştır. Birincisi Türk ailesinin ve Türk topluluklarının disiplin ve protokol anlayışı içerisinde yetişmiş olmasıdır. İkincisi halkın savaşlar esnasında ordu ile bir bütün halinde hareket edip orduya destek olmasıdır. Üçüncüsü ise akın ve iskân politikasıdır. Savaşlar sonucunda elde edilen topraklara Türk toplulukların yerleştirilmesiyle oranın Türkleştirmeye çalışılması ve sınırların pekiştirilmesidir.

⁵⁵⁵ Bahaeddin Ögel, "Türk Büyükleri, İstemi Kağan, (Batı Türklüğünün Atası)", s. 7.

⁵⁵⁶ Bahaeddin Ögel, "Türk Büyükleri, İstemi Kağan, (Batı Türklüğünün Atası)", s. 8.

⁵⁵⁷ Bahaeddin Ögel, "Türk Büyükleri, Bilge Tonyukuk (Büyük Göktürk Veziri)", Türk Kültürü, C. III/2, Temmuz 1981, s. 10.

⁵⁵⁸ Bahaeddin Ögel, "Türk Büyükleri, Bilge Tonyukuk (Büyük Göktürk Veziri)", s. 11.

2.2.34. Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metot Hakkında Birkaç Not
Bahaeddin Ögel'in Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metot Hakkında Birkaç Not makalesi, Askeri Tarih Bülteni, sayı 15, Şubat 1983, Ankara, Genelkurmay basımevi tarafından yayınlanmıştır.

Türk askeri tarihi ele alınırken izlenmesi gereken metot üzerinde durmuştur. Emekli Tümgeneral Muzaffer Erendil'in izlediği metot üzerinden açıklama yapmıştır. Bu metot çok eski tarihlere dayanmaktadır⁵⁵⁹. Diğer araştırma metotları belirli konuları ele alırken bu metotta tüm faktörler ele alınarak bir bütün halinde incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu metodun önemli noktası ise Türk gelenekleri ve sosyal yapısıdır.

2.2.35. İpek Yolu Dizisi Hakkında

Bahaeddin Ögel'in İpek Yolu Dizisi Hakkında makalesi, Türk Kültürü, Ocak 1985 yılı, cilt XXIII/261'de yayınlanmıştır. Trt'de yayınlanan İpek Yolu dizisi hakkında eleştirilerini makalesinde yayınlamıştır.

2.2.36. Batı Hun İmparatorluğu (Hunların Batıya Kaymaları)

Bahaeddin Ögel'in Batı Hun İmparatorluğu (Hunların Batıya Kaymaları) makalesi, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985'de yayınlanmıştır.

Hunlar içinde yaşanan kuraklık ve çekirdek istilaları Hunları iyice yıpratmıştı. Bir de uzun süren Hun-Çin savaşları durumu daha da zorlaştırmaya başlamıştır. M.Ö. 39 yılında Cici Han Batı Türkistan'da bir devlet kurar. Ancak Cici Han'ın ordusu Çin ordusuna karşı duramamışlardır. Hunlar böylelikle yönlerini batıya doğru çevirmişlerdir⁵⁶⁰.

2.2.37. Büyük Hun İmparatorluğundan Önceki Orta Asya ve Büyük Hun İmparatorluğu

Bahaeddin Ögel'in Büyük Hun İmparatorluğundan Önceki Orta Asya ve Büyük Hun İmparatorluğu makalesi, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985'de yayınlanmıştır.

Türkler tarafından Orhun bölgesi gibi Tanrı dağları bölgesi de kutsal görülmüştür. Bu bölgede Büyük Hun İmparatorluğuna ait mezarlara ve kalıntılara rastlanmıştır.

⁵⁵⁹ Bahaeddin Ögel, "Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metot Hakkında Birkaç Not", Askeri Tarih Bülteni, S. 15, Şubat 1983, Genelkurmay Basımevi Ankara, s. 1.

⁵⁶⁰ Bahaeddin Ögel, "Batı Hun Devleti (Hunların Batıya Kaymaları)", Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 7.

Hunlar, Mete döneminde güçlü bir devlet ve siyasi bir yapı içinde olmuşlardır. Daha öncesinde yaşayan İskitler için bu söz konusu değildir⁵⁶¹. Onların Hunlar gibi bir devlet teşkilatı ve düzeni yoktur. Hunlarla birlikte bir devlet düzeni ve sosyal yapı oluşmuştur. Büyük Hun İmparatorluğu içerisinde oluşan bu düzen ve yapı çevresinde bulunan diğer kavimlere de örnek oluşturmıştır. Oluşan bu yapı daha sonraki zamanlarda kurulacak olan devletlere örnek olmuş ve bu yapı üzerinde kurulmuşlardır.

2.2.38. Şato-Tarduş-Basmil-Karluk Devletleri

Bahaeddin Ögel'in Şato-Tarduş-Basmil-Karluk Devletleri makalesi, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985'de yayınlanmıştır.

Şato, Tarduş, Basmil ve Karluklar 200 yıl boyunca Göktürk devletinin hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Ancak Göktürk devleti zayıflamaya başlayınca onlarda bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu dört Türk kavimi içerisinde en güçlüsü ve zengini Tarduşlardır⁵⁶². Karluklular ise Göktürk soyundan gelmektedir. Göktürk devletinin yıkılmasında rol oynamışlardır. Talas savaşı sırasında Çinlilerden ayrılarak Arapların safına geçmişlerdir. Karahanlı devletinin kurulmasında da önemli rolleri olmuştur⁵⁶³.

2.2.39. Tabgaç-Akhun-Töles Devletleri

Bahaeddin Ögel'in Tabgaç-Akhun-Töles Devletleri makalesi, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985'de yayınlanmıştır.

Tabgaç devletinin kuruluşu gelişmesinde Hun devletinin yapısı, kuruluşu ve gelenek-görenekleri etkili olmuştur. Bunun genel olarak sebebi ise Hunların iradesi altında belirli bir süre yaşamaları etkili olmuştur⁵⁶⁴. Akhun devleti ise yabancı topraklar üzerine kurulmuş bir devlettir. Orta Asya dışına bir toprakta yeni bir devlet kurulması onların kendi gelenek, görenek ve yapılarından uzak bir şekilde yaşamalarına sebep olmuştur. Tölesler ise genel bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin'in sınır bölgelerinde yaşaya tüm dağınık Türk topluluklarına verilen bir isimdir. Daha sonra

⁵⁶¹ Bahaeddin Ögel, "Büyük Hun İmparatorluğundan Önceki Orta Asya ve Büyük Hun İmparatorluğu", Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 4.

⁵⁶² Bahaeddin Ögel, "Şato-Tarduş-Basmil-Karluk devletleri", Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 20.

⁵⁶³ Bahaeddin Ögel, "Şato-Tarduş-Basmil-Karluk devletleri", Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, s.21.

⁵⁶⁴ Bahaeddin Ögel, "Tabgaç-Akhun-Töles Devletleri", Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 9.

Göktürk devletinin kurulmasıyla birlikte dağınık halde yaşayan bu Türk toplulukları bir çatı altında birleştirilmiştir⁵⁶⁵.

2.2.40. Batı Göktürk Devleti (Türklerin Batıya Kaymaları)

Bahaeddin Ögel'in Batı Göktürk Devleti (Türklerin Batıya Kaymaları) makalesi, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985'de yayınlanmıştır.

“Anadolu ve Batı Türklüğünün kökleri Batı Göktürk Devletine dayanır.” Batı Göktürk Devleti Türklerin gelişmesinde batı ile yani ilişkiler kurulmasına neden olmuşlardır. Devlet tüm Türk kitlelerini bir araya getirmiştir⁵⁶⁶.

2.2.41. Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri

Bahaeddin Ögel'in Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri makalesi, Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, Ankara 1986 yılı, cilt II, sayı 1 yayınlanmıştır.

En eski zamanlardan beri Türklerde ordu ve devlet gelenekleri devam etmiştir. Her yeni kurulan Türk devleti kendisinden önce kurulmuş Türk devletin yapısını içinde barındırmıştır. Hun devletinde savaş alametleri olarak tuğ, davul ve boru çıkmaktadır. Bunlar sadece savaş göstergesi değil savaş aleti olarak da kullanılmıştır. Orduda yer alan askeri mehterler ise düzeni, birliği ve motivasyonu üst noktada tutmasını sağlamaktadır⁵⁶⁷. Kös ise davuldur. Kazan şeklinde büyük ve tek yüzlüdür. Türkiye Selçuklu devletinde de kullanılmıştır. Savaşlarda ya da sultanın tahta çıkışı sırasında kös veya davul çalınmıştır⁵⁶⁸. Ögel, Türkiye Selçuklularında kullanılan davulu daha iyi izah edebilmek amacıyla İslam tesiri daha az olan İlhanlı devletindeki kullanımına yer vermiştir.

İlhanlılar davul veya köse köhürge demişlerdir. Savaşa çıkarken, savaş andı sırasında ya da konaktan ayrılırken kösler vurulmuştur. Kösler vurulurken de bir sıra izlemişlerdir. İlk önce hakan için sonra sırasıyla büyük hatun, diğer hatunlar, vezir ve komutanlar için çalınmıştır. En son ise bütün kösler birlikte çalınmaktadır⁵⁶⁹. Ancak büyük kös veya davullar sadece hakana aittir. Hakani kös, hakanın adına ve ününe yakışan

⁵⁶⁵ Bahaeddin Ögel, “*Tabgaç-Akhun-Töles Devletleri*”, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, s. 10.

⁵⁶⁶ Bahaeddin Ögel, “*Batı Göktürk Devleti (Türklerin Batıya Kaymaları)*”, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 28.

⁵⁶⁷ Bahaeddin Ögel, “*Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri*”, Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, C. II, S. 1, Konya, Aralık 1957, s. 1.

⁵⁶⁸ Bahaeddin Ögel, “*Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri*”, s. 2.

⁵⁶⁹ Bahaeddin Ögel, “*Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri*”, s. 5.

büyüklikte olmaktadır⁵⁷⁰. Osmanlılarda ise “*Gerek sefere harekette ve gerek harp esnasında padişah mehter hanesi, saltanat sancaklarının altında durup çalınırdı*”⁵⁷¹. Büyük Selçuklu devleti de ise büyük hakanlık kösleri bulunmaktadır. 12. ve 13. yüzyıllarda kös kazanların üzerinde İran sanatına ait izler görülmektedir⁵⁷². Zafer davulu, genellikle bir zafer veya bir şehir alındıktan sonra çalınmıştır.

Zengilere ait olduğu düşünülen kartallı su saati bir nevbet mehteridir. El-Cezeri’nin kitabında bu eser bir minyatür halinde bulunmaktadır. “*Her saat başında, sağ ve soldaki kartallar, alttaki çanaklardan bir çan sesi veriyorlarmış. Ağaçtan yapılmış olan bu çalgıcıların kolları oynamıyor ve su basıncı ile davul ve borular da çalıyormuş.*” Bu borular Uygur, İlhanlı ve Timur mehterlerinde de görülmektedir⁵⁷³. 1237 tarihinden itibaren Türk ordu geleneği ve düzeninin Ortadoğu’da yayılıp yerleştiği bir dönem olmuştur. Genel olarak bu minyatürün tahlili yapılmıştır.

2.2.42. Mevlâna ve Türk Kültürü

Bahaeddin Ögel’in Mevlâna ve Türk Kültürü makalesi, Selçuk Üniversitesi 1. Mevlâna Kongresi Tebliğler, Konya 1986’da yayınlanmıştır.

Makalede genel olarak Türk kültürünü tesir eden başka kültürler üzerinde durulmuştur. Türkler ve Türk devletleri yaşadıkları yerlerin kültürlerinden etkilenmişlerdir. Bu kültürleri yeri geldiğinde karşı kültürlerdeki insanlardan bile daha iyi kullanmış ve ifade etmişlerdir. Ancak bu kültürleri hiçbir zaman kendi kültürlerinden üstün tutmamışlardır. Türklüklerini yitirmemişlerdir. “*Türk devlet yapısı veya anlayışı, çok kültürlü olarak görülmeye doğru bir eğilme gösteriyordu. Göktürk yazıtının, Çince ve Türkçe olarak dikilmesi veya Karabalgasun yazıtının Türkçe, Çince ve eski bir İran lehçesi olan soğdça ile yazılmış olması da, böyle bir temayülü göstermiş olsa gerektir. Türklerin, cihan şümül veya üniversal devlet anlayışı, kendi temasını, adeta bu yazıtlarda gösteriyor gibiydiler*”⁵⁷⁴. Türklerin İslamiyet’e girmeleriyle birlikte de İslam kültürü Türklerin içerisine girmeye başlamıştır. Yaşadıkları coğrafyalarda farklı kültürleri zirveye ulaştırırken bu kişiler o kültürlerin isimleriyle anılmaya başlanmıştır. Ancak bu yanlış bir düşünedir. Her ne olursa olsun farklı kültürleri zirveye çıkartıp çok

⁵⁷⁰ Bahaeddin Ögel, “*Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri*”, s. 7.

⁵⁷¹ Bahaeddin Ögel, “*Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri*”, s. 10.

⁵⁷² Bahaeddin Ögel, “*Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri*”, s. 13.

⁵⁷³ Bahaeddin Ögel, “*Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri*”, s. 16.

⁵⁷⁴ Bahaeddin Ögel, “*Mevlâna ve Türk Kültürü*”, Selçuk Üniversitesi 1. Mevlâna Kongresi Tebliğler, Konya 1986, s. 2.

iyi ifade etseler de gerçekte Türk ve Türk kültürüne bağlı kişiler oldukları unutulmamalıdır.

2.2.43. Toy ve Sofra Düzeni

Bahaeddin Ögel'in Toy ve Sofra Düzeni makalesi Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 1987 yılı, cilt 1/2'de yayınlanmıştır. Toy veya içki meclisi, beylerin ve halkın bir arada toplu olarak bulunduğu meclisler olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁷⁵. Bu düzenin nasıl olduğuna dair geçmişten örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2.44. 16 Türk Devleti Hakkında

Bahaeddin Ögel'in 16 Türk Devleti Hakkında makalesi Türk Dünyası Tarih Dergisi, Nisan 1987 yılı, cilt 1/4'te yayınlanmıştır.

16 Türk devleti amblesmine göre, “*Türk tarihi bölünmez bir bütündür*”, “*Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli ve mayası. Türk milletinin şanlı geçmişine dayanır.*” Sembolün ortasında bulunan büyük yıldız Türkiye Cumhuriyetini temsil etmektedir⁵⁷⁶. Çevresinde bulunan yıldızlar ise 16 Türk devletlerini temsil etmektedir. Ancak 16 sayısı genel olarak verilmiş bir sayıdır. Tarihte birçok Türk devleti kurulmuştur. Ancak hepsinin ortak noktası birbirinin benzeri ve devamı olduklarıdır.

2.2.45. Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü

Bahaeddin Ögel'in Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü makalesi, Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırma Dergisi, 1988 yılı, sayı 3'de yayınlanmıştır.

Alaeddin Keykubat döneminin sonlarına doğru Moğollar tarafından Anadolu'ya akınlar düzenlenmiştir. Anadolu'ya yapılan akınların arkasındaki nedenleri anlamak için Çingiz Han'ın ordu-devlet geleneklerini bilmek gerekmektedir. Çormahan kimdir konusuna girmeden önce Çin ve Güney Rusya'da bulunan iki general hakkında bilgi vermiştir⁵⁷⁷. Çormahan, Çingiz Hanın önemli komutanlarından biridir. Türkistan'da Çingiz Hanın yanında bulunurken daha sonra İran'a tayin ile gönderilmiştir. İran büyük generalliğine Çormahan 1222 yıllarında üstün yetki ile buraya gitmiştir. Çingiz Hanın 1229 yıllarında yaptığı yeni tayinlerde Çormahan ismi tekrar kayıtlarda geçmeye

⁵⁷⁵ Bahaeddin Ögel, “*Toy ve Sofra Üzerine*”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 1/2, Şubat 1987, s. 15.

⁵⁷⁶ Bahaeddin Ögel, “*16 Türk Devleti Hakkında*”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 1/4, Nisan 1987, s. 53. ⁵⁷⁷ Bahaeddin Ögel, “*Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü*”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi I. Alâeddin Keykubat Özel Sayısı, Sayı 3, 1988, s. 13.

başlamış ve bu tarihten sonra İran, Rusya ve Çin akınları tekrar gerçekleşmeye başlamıştır⁵⁷⁸.

Baycu Noyan, Moğolistan'dan mı gelmiştir yoksa Çormahan'ın yetiştirdiği birisi miydi? Bunun üzerinde de durulmuştur. Baycu Noyan 1128-1231 yıllarında tümen komutanlığı yapmıştır. Anadolu kaynaklarında şöhret kazanmak için Köseadağ savaşını yaptığı, başka bir söylentide ise Çormahan ölünce yerine geçtiği söylenmektedir. Ancak Çormahan sağ iken Köseadağ savaşında böyle yüksek bir görevde bulunması mümkün olmamıştır. Fakat Çormahan ölünce onun makamına geçme ihtimali bulunmaktadır⁵⁷⁹. Buna rağmen bölge generali olduğundan İran büyük generalliğine geçememiştir⁵⁸⁰.

2.2.46. Türklerde Semavi Kurt

Bahaeddin Ögel'in Türklerde Semavi Kurtlar makalesi, Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 13, 1 Ocak 1988'de yayınlanmıştır.

Göçebe bir yaşam tarzı süren Türklerin düşüncelerini anlayabilmek için o dönemki yaşayışlarını bilmemiz gerekmektedir. Hayvancılıkla uğraşan ve genel olarak ekonomileri buna dayanan Türklerin hayvan sürülerini yırtıcı hayvanlara karşı korumak zorundadırlar. Ancak Türkler sürülerini kurtlardan nasıl koruduklarına dair bilgi yoktur. Buna rağmen destanlarda ve efsanelerde Türkler sürülerini korumak için çoban köpeklerine fazla değer vermedikleri görülmektedir⁵⁸¹. Daha çok kurtlara değer vermişlerdir. Efsanelerinde ve günlük yaşamlarında kurt önemli bir yer tutmuştur.

2.2.47. Tuğ

Bahaeddin Ögel'in Tuğ maddesi, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988 yılı, cilt 12/2 de yayınlanmıştır.

Türklerde tuğ en eski zamanlardan beri devlet ve hâkimiyet alameti olarak kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. Tuğ kelimesinin nereden geldiği tam olarak bilinmese de Hun İmparatorluğunun kuruluşundan sonra Çin'de daha çok kullanılmıştır. Çin'de ise tuğ mabet ve dini törenlerde koruyucu bir ruh sembolü olarak kabul edilmiştir. Tuğlar bayraklı veya bayraksız olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

⁵⁷⁸ Bahaeddin Ögel, "Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü", s. 15.

⁵⁷⁹ Bahaeddin Ögel, "Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü", s. 16.

⁵⁸⁰ Bahaeddin Ögel, "Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü", s. 17.

⁵⁸¹ Bahaeddin Ögel, "Türkler'de Semavi Kurtlar", Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 13, 1 Ocak 1988, s. 2.

Türk ve Çin tuğlarının başında tepelik veya başlık bulunmaktadır. Çin kaynaklarında, Göktürklerle ait olan tuğların başlıkları ise kurt başı şeklinde ve altından olup kağanın otağının önüne asılmıştır. İlk dönemlerde bu tuğlara hangi hayvanın kuyruklarının asıldığı bilinmemektedir⁵⁸². Fakat Kırgız destanında tuğa at ya da yak öküzünüm kuyruğunun asıldığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin de ise tuğa atkuyruğu asılmıştır.

Tuğların baş kısımlarına hayvanların sadece kuyrukları asılmamış bayraklarda yerleştirilmiştir. Asılan bayraklar farklı renklerde olabilmektedir. Bunların hepsinin farklı bir manası bulunmaktadır. Mızraklı tuğlar ise savaş tuğları olarak karargâhın veya otağının önüne dikilmiştir. Mızraklı tuğlarda kendi içlerinde farklılık göstermektedir⁵⁸³. Hükümdarlık alameti olarak da kullanılan tuğ, diğer bir hükümdarlık alameti olan davul ile yan yana bulunmaktadır. Tuğların sayısı da çok önemlidir. Kağana ait tuğların 7 ya da 9 olduğu düşünülmektedir. Kağana bağlı olan boylar ve eyaletler kaç tane ise her biri için kağan otağının önüne tuğ dikildiği kaynaklarda geçmektedir. Ancak Kaşgarlı Mahmut bunun doğru olmadığını ne kadar çok eyalet ya da boy kağana bağlı olursa olsun otağın önündeki tuğ sayısı dokuzu geçemez demiştir. Çünkü Türkler için dokuz sayısının uğur getirdiğine inanılmaktadır⁵⁸⁴.

2.2.48. Oğuz Kağan Destanı

Bahaeddin Ögel, bu makalesinde destanı temel alarak Oğuz Kağan'ın ve destanın genel bir değerlendirmesini yapmıştır.

Bahaeddin Ögel, makalesinde ilk önce destanın genel özelliklerinden bahsetmiştir. Eski Türk tarihinde hükümdarların doğuşu efsanevi ve kutsal olaylarla anlatılmıştır. Her şeyi yaradan ve her şeyin sahibi Tanrı'ydı⁵⁸⁵. Türk kavimlerinin atası olan Oğuz Kağan'ın menşei Tanrı'ya ve göğe bağlanmıştır. Göğün kendisi Tanrı değildi. Yer ve gök dünyanın bir parçasıydı. Göktürk devrinde, eski Türk dini ve inanışları bozulmadan devam etmiştir. Ancak Uygur döneminde yaşanan din değişikliği ve ticaretin gelişmesiyle farklı görüşler benimsenmeye başlanmış, ticaret eski Türk dini ve savaşçılığıyla bağdaşmamıştır⁵⁸⁶. Türkler göğe ve gökten gelen kutsallığa inanırken Uygurlar döneminde bu değişerek köklerini Suriye'den alıp İran'da gelişen Mani dinine inanarak Ay'a önem vermeye başlamışlardır. Eski Türklerin kutsal gösterdiği kişiler

⁵⁸² Bahaeddin Ögel, "Tuğ", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. XII/2, İstanbul 1988, s. 1.

⁵⁸³ Bahaeddin Ögel, "Tuğ", s. 2.

⁵⁸⁴ Bahaeddin Ögel, "Tuğ", s.4.

⁵⁸⁵ Bahaeddin Ögel, "Oğuz Kağan Destanı", Türk Mitolojisi 1, Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Dizisi, s. 1.

⁵⁸⁶ Bahaeddin Ögel, "Oğuz Kağan Destanı", Türk Mitolojisi 1, s. 1.

söylenirken artık “ Göğün Oğlu” yerine “Ayın Oğlu” denilmeye başlanmıştır. Müslüman olmuş Oğuz Türklerinde ise Türk mitolojisi fazla değişmemiş, İslam ve Eski Türk dini arasında büyük farkların olmayışıyla İslamiyetten sonra yazılan Oğuz Kağan destanı da biraz değişmiş ve İslamiyet’e uydurulmuştur.

Oğuz Kağan’ın Türk destanlarında olduğu gibi doğar doğmaz, olgunluk ve erginlik gösterdiği belirtilmekte olup, daha üç günlük iken annesiyle konuşur ve hakkı tanımasını ister. Annesi de üç günlük beşikteki çocuğun konuşmasıyla ona kalpten bağlanır ve Tanrı’ya inanır. *“Müslüman Türklerin söylediği bu Tanrı, İslamiyet’in Allah’ından başka bir şey değildir⁵⁸⁷.”* Oğuz Kağan destanı bir mitolojidir. Ancak Türk toplumları akla ve mantığa uymayan yerlerini çıkarmış ve gerçekçi bir şekle sokmuşlardır. Oğuz Kağan, Tanrı tarafında yeryüzüne idare etmekle görevli memurdur. Ögel, *“Oğuz Kağan destanı uydurulmuş ve yazılmış bir hikâye değildir. Onun köklerinin yüzyıllar önce inanılmış ve söylenmiş Türk efsaneleri ile inançlarına benziyordu. Süzüle süzüle akla ve mantığa uymayan bölümlerin, gerçeğe uydurulması ile bütün Türklerin malı olan Oğuz Kağan Destanı meydana gelmişti⁵⁸⁸.”*

Ögel, Oğuz Kağan’ın doğuşunu ise destandan aldığı bir bölümle anlatmıştır. Tenini gök mavisine, ağzını ateşe, gözlerini al rengine, saçlarını ve kaşlarını siyah renge benzetmiştir.

Türk mitolojisinde kahramanlar 3 ya da 7 gün içerisinde konuşmaya başlardı⁵⁸⁹. İslamiyeti kabul etmiş Türklerin ve Uyurluların Oğuz Kağan destanında da aynı şeyi görüyoruz. Ögel, destanda Oğuz’un küçüklüğünü anlatan kısma da yer vermiştir. Bu satırlarda geçen Oğuz’un *“pişmemiş et ister⁵⁹⁰”* kısmı üzerinde durmuş ve Türklerin tarihten önceki çağlarda bile yemekleri pişirerek yediklerini anlatmış ve diğer topluluklardan ayırmıştır.

Ögel, destanda yer alan Oğuz Kağan’ın fiziksel özelliklerini anlatan kısma yer vererek ayağının öküz ayağına, bileğinin kurdun bileğine, omuzunun samurinkine ve göğsünün ayıinkine benzetilerek Oğuz’un fiziksel güç ve kudret özelliklerini belirtmiştir.

⁵⁸⁷ Bahaeddin Ögel, “Oğuz Kağan Destanı”, Türk Mitolojisi 1, s. 3.

⁵⁸⁸ Bahaeddin Ögel, “Oğuz Kağan Destanı”, Türk Mitolojisi 1, s. 4.

⁵⁸⁹ Bahaeddin Ögel, “Oğuz Kağan Destanı”, Türk Mitolojisi 1, s. 5.

⁵⁹⁰ Bahaeddin Ögel, “Oğuz Kağan Destanı”, Türk Mitolojisi 1, s. 6.

Ögel, Oğuz Kağan'ın evlenmesi hakkında Müslüman Oğuzların normal bir evlilik yaptığını belirtmiş, ancak İslamiyetin etkisi görülmeyen Oğuz destanlarında ise mitolojik anlatıya yer verilmiştir. İlk önce göğün kızı daha sonra yerin kızıyla evlenmiştir. Ancak İslamiyeti kabul eden Türkler ise iki amcasının kızı ile evlendiğini ama ikisinin de Müslüman olmadığını ancak üçüncü amcasının kızının Müslümanlığı kabul etmesi şartıyla evlendiğini belirtmiştir. Ögel, Türkler İslamiyetin öncülüğünü, Araplara ve hatta Peygambere bile vermek istemediklerini belirtmiş. Bu duruma göre, *“Oğuz-Han Türklerin ilk ve en eski peygamberleri oluyordu. Gerçi bu da, İslamiyetin esaslarına aykırı idi. Fakat Türk kitlelerinin, milliyet ve üstünlük hislerini göstermesi bakımından bizler için bir önem taşıyordu*⁵⁹¹. ”

Ögel, Oğuz Kağan'ın 6 oğlu ile 24 Oğuz boyunun sayısının anlamları üzerinde durmuştur. Daha sonra Uygur Türkçesi ile yazılmış destanın en eski bölümlerinde yer alan ilk kağanın arabasının icadı, ilk geminin yapılışı ve Karluk Türklerinin ortaya çıkışını Ögel ise şöyle anlatılmıştır; *“Oğuz-Kağan, Mançurya bölgesindeki kavimlere akın yaptığında, çok mal elde etmiş; fakat bunları, atlarla taşıyamamıştı. Bunun üzerine, Oğuz-Kağan'ın akıllı beylerinden birisi, bir araba yaparak, malların hepsini arabalara doldurmuş ve Oğuz-Kağan'ın yurduna kadar taşımıştı. Oğuz-Kağan, böyle yeni bir icadı görünce, çok sevinmiş ve bu beyinin soyundan gelen boylara da "Kangali" yani "Kagnili" adını vermişti*⁵⁹². ”

Türklerin ilk gemisinin yapılışı; *“Oğuz-Han'ın bir beyi, Itil, yani Volga nehrini geçerken kendisine bir kayık yapmıştı. Bu kayık veya gemi sayesinde, Oğuz-Han'ın orduları nehrin karşı kıyısına geçerek, düşmanı mağlup etmişlerdi*⁵⁹³. ”

Karluk Türklerinin nasıl ortaya çıktıklarını ise şöyle açıklamıştır; *“Eski Türk Kağanlarının atları, büyük bir önem taşırdı. Türk tarihinde, 60 veya 100 kilometre koşan, Mete'nin atı gibi efsaneleşmiş birçok atlara da rastlıyoruz. Elbette ki Oğuz-Kağan, kaçak atını orada bırakıp gidemezdi. Ama o nasıl bir attı ki, buzlarla örtülü büyük bir dağ içine kaçmış ve peşindekileri de günlerce uğraştırmıştı. Omu yakalayıp getiren insanlar bile, baştan aşağıya kadar kardan bir adama dönmüşlerdi. Oğuz-Kağan destanlarında bu dağa, "Muz-Tak", yani "Buz-Dağı" adı veriliyordu. Atı dağda bulup getiren bey de, kardan bir adam şekline girdiği için, Oğuz-Kağan tarafından "Karluk yani Karlık" adı*

⁵⁹¹ Bahaeddin Ögel, “Oğuz Kağan Destanı”, Türk Mitolojisi 1, s. 14.

⁵⁹² Bahaeddin Ögel, “Oğuz Kağan Destanı”, Türk Mitolojisi 1, s. 19-20.

⁵⁹³ Bahaeddin Ögel, “Oğuz Kağan Destanı”, Türk Mitolojisi 1, s. 20.

ile adlandırılmıştı. Sonraki güçlü ve şöhretli Karluk kabileleri, bu adamın soyundan geleceklerdi⁵⁹⁴. ”

Oğuz destanın önemli bir kısmı da “Köpek başlı insanların” ülkelerine yapılan akınlardan bahsedilmiş olmasıdır. Türklerin bu kavme “İt-Barak” adı verdiklerine değinilmiştir. Bahsedilen bu kavim Kıpçaklardır. İt-Barak kavminin Avrupa ve Yunan mitolojilerinde de yer aldığı belirtilmiştir. Oğuz Kağan’ın altı oğlunun hükümdarlık sembolü olan altın bir yay ve üç gümüş oku doğu ve batı bölümlere göndererek toprağa gömdürmüş ve oğullarının av bahanesiyle buraları bulup tekrar geri getirmeleri anlatılmıştır.

Oğuz Kağan destanında veraset sistemi hakkında bilgi de bulunmakta ve her zaman hükümdarlığın büyük oğullara geçtiği belirtilmiştir. Ögel, makalenin son kısmına geldiğinde Orta Asya da kurulan devletler, Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük devletlerin hepsinin ortak temelinde kültürel bir birliğin bulunduğunu belirtmiştir.

2.2.49. Devlet Meclisi ve Kurultay

Bahaeddin Ögel’in Devlet Meclisi ve Kurultay makalesi, Türkler, cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları tarafından Ankara 2002’de yayınlanmıştır.

Kurultay, Türk devlet yapısında devletin temelini oluşturmaktadır. Danışma ve görüş alışverişi alma yeri olarak kullanılmıştır. Kurultayın işlevi hakkındaki bilgiler Metehan dönemiyle başlamıştır. Eski Türklerde kurultaylar genel olarak yeme içme, şölen, din konuları ve toplantı niteliğinde yapılmıştır⁵⁹⁵. Hunlarda yeni yıl, ilkbahar ve Güz bayramı toy şeklinde yapılmıştır. Bu bayramlardan en önemlisi güz olanıdır. Hakanın başkanlık ettiği bu bayrama devletin ileri gelen büyükleri, devlete bağlı olan vassallar ve halk katılırdı. Eğer bu toya gelmeyen olur ise hakana isyan etmiş sayılırdı⁵⁹⁶. Yapılan bu kurultaylar halkın ve devletin kaynaşması sağlanmıştır. Türklerde yeni bir devleti kurunca da devletin töresini belirlemek amacıyla büyük kurultaylar yapılmıştır. Bununla birlikte savaş, göç, barış, isyan ve tabi olma, elçiler ile ilgili, mahkeme ve yargı konuları içinde özel kurultaylar yapılmıştır. Hakan tarafından yapılacak bu kurultaylara çağırmak için genel olarak ok göndererek davet yapılmıştır. Hakanın başkanlık edeceği

⁵⁹⁴ Bahaeddin Ögel, “Oğuz Kağan Destanı”, Türk Mitolojisi 1, s. 21-22.

⁵⁹⁵ Bahaeddin Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C. 2, Ankara 2002, s.1540.

⁵⁹⁶ Bahaeddin Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, s. 1541.

bu kurultaylar belirli bir düzen ve disiplin çerçevesinde gerçekleştirildi. Kurultayın sonunda ise danışma niteliğinde olduğu için son söz ve karar hakana aittir.

2.2.50. Türk Devlet ve Aile Geleneğinde “Tuğ ve Bayrak”

Bahaeddin Ögel’in Türk Devlet ve Aile Geleneğinde “Tuğ ve Bayrak” makalesi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, sayı 96-97-98, Ocak-Şubat-Mart 2005’de yayınlanmıştır.

Göktürkler altından yapılmış kurt başlı bayrak kullanmışlardır. Bayrak hem devletin hem de kağanın sembolü durumundadır. Ancak bağımsız bir devlet kurulurken bayrak ve davul birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak yer almıştır. Bayrakların renkleri de devletler için önemlidir. Beyaz bayrak en eski Türk devletlerinden Osmanlıya kadar kullanılmıştır⁵⁹⁷. Karahanlı Devleti döneminde ise kumaşlı bayrak ve at kuyruklu tuğ, tuğ deyimiyle anlatılmaktadır. Tuğ iki manada kullanılmaktadır. Birincisi kös ve davul, diğeri ise sancaktır⁵⁹⁸. İki manada kullanılan tuğ anlam ve ifade bakımından birbirinden farklıdır.

Bulunamayan kitap ve makalelere baktığımızda Bahaeddin Ögel ile ilgili yapmış olduğumuz bu tezimizde Ögel’in çok sayıda kitap ve makalesi ile ilgili bilgileri verdik. Araştırmalarımıza rağmen ulaşamadığımız kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Bu kitap ve makalelerin isimlerini aşağıda listelemeye çalışacağım.

Kitaplarından Sino-Turcica, makalelerinden ise; Erzurum Tavan İşlemeleri, Erzurum Evleri, Barthold’un Türkler’de Ölü Gömme Adetleri Hakkındaki Makalesinin Tenkidi, Tahsin Öz: Topkapı Sarayı’nda Fatih Sultan Mehmed II’ye Ait Eserler, Topkapı Sarayı Müzesi’nde Bulunan İki Minyatür Albüm Hakkında Notlar, Avrupa’da Hun-Göktürk Sanatının Altay’daki İzleri, Göktürklerin Etnik Menşei, Selçuklu Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar, Türklerin Menşei, Türkler’de Yabguluk, Ein Tor Nach China im 10 Jahrhundert, Über die Altürkischen Schad (S-Baschi) Würde, Civil Administration in The Mongol Empire “Communications of The International Altaistic Conference, Some Remarks On The Origin Of The Royal Tribe of Kök-Türks, On The Chronology Of The Yüeh-Chih Tribes, Die Yabghu- Würde Baidem Kök- Türken Und Ulguren, Über Die Altürkischen Yabgu-Würde, Türk Tarih Kurumuna Göre Bizim

⁵⁹⁷ Bahaeddin Ögel, “Türk Devlet ve Aile Geleneğinde ‘Tuğ ve Bayrak’ ”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, S. 96-97-98, Ocak-Şubat-Mart 2005, s. 12.

⁵⁹⁸ Bahaeddin Ögel, “Türk Devlet ve Aile Geleneğinde ‘Tuğ ve Bayrak’ ”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, s. 13.

Suçumuz Türk Tarihini Araştırmaktır, Türk Tarih Kurumu Hakkındaki Münakaşaların İçyüzü, Eski Türk-İran Kültür İlişkileri Hakkında Notlar, Selçukluların Gelişi ile Orta Doğuda Silahlarda Görülen Yenilikler, Daily Life in Thought Turkic State And The Influence of Religion, Eski Orta Asya'da Türk Kent Kültürü ve Dilinin Konya ve Dolaylarındaki İzleri ve Gelişmesi, Keloğlan Masal Motifinin Eski Türk Kökenleri, Mustafa Cezar'a İhtar, Some Critical Notes On The Trade Relations Between Ottoman Empire And China, Mete'in Oğlunun Büyük Veziri (Aile, Millet ve Ordu Birliği), Türkler'de Kalın ve Başlık, Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Gelenekleri, Türk Kültürünün Birleşik Noktaları, Türkler'de Yargı Selâhiyeti, Türk Ailesinde Kadın, Türkler'de Tatlı Anlayışı ve Şeker, Türk Kültür Tarihinin Meseleleri ve Gelecekteki Araştırmalar, Halıcılık ve Koyunculuk İşleri, Türk Kültür Tarihinin Meseleleri, Viyana Askeri Müzesine Kültür İşleri Bakımından Bir Bakış, Folklor Araştırmaları ve Türk Kültür Tarihimiz, Göktürk Yazıtlarının Değerlendirilmesi, Türklerde Bilgi Öğretme- Bilgi Teorisi ve Bilgelik, Türk Tarihi ve Atatürk Milliyetçiliği, Türkler'de Devlet Geleneği, M.S. VI. Yüzyılındaki Kırgızlara Ait Kaynaklar Arasındaki Çelişkiler ve Sebepler, Türk Halk Müziği Araştırmaları ve Türk Kültür Tarihi, Milli İradeden Milli Hâkimiyete, Ziya Gökalp'a Göre Milli Kültür ve Milli Egemenlik, Atatürk'ün 1932'de Başlattığı Büyük Kültür İnkılabı: Türk Tarih Kongreleri, Türkler'de Kainat Devletleri Anlayışı (Universismus), Türk Milleti ve Türk Devletleri, Göktürkler'den Önce Orta Asya'da Türk Devletleri (Türklerin Güçlenip Birleşmeye Başlaması), Akhun Devleti, Törgeş Devletleri (Göktürkler'in Batıya Kaymaları, Batıda Şehirli Türk Devletlerinin Doğuşu), Türk ve Moğol İlişkileri Üzerinde Araştırmalar, Anadolu Ulu Beyliğinin Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Donanması ve Türk Tıbbının Gelişmesindeki Rolü, Türk Kültürüne Genel Bir Bakış, Gençlik Milli Mefâhir ve Milli Gurur, Halk Müziği Araştırmaları ve Türk Kültür Tarihi, Kerkük Hak Musikîsi ve Güneydoğu Anadolu, Türk Kültüründe Fırat Havzası'nın Yeri, Van'da Ermeni Mezâlîmi Hakkında Araştırmalar, Atatürk ve Türk Tarihi, Doğu ve Orta Anadolu Kültür Bağları, Türk Halk Bilgisi Araştırmalarında Metod, Misak-ı Milli ve Milli Hakimiyet, Türk Kültür Tarihinin Araştırma Metodları ve Türk Halk Bilgisi, Türk Kültür Tarihi Bilgisi ve Gençliğimiz'dir. Ayrıca bunların dışında imzasız olarak yayınlanan makaleleri de bulunmaktadır. Bahaeddin Ögel'e tam olarak ait olup olmadığı belli olmayan bu makaleler bulunmasına rağmen değerlendirmesi tarafımızdan yapılmamıştır. Bu makaleler ise şunlardır; Avarlar, At, Atilla, Biyografya maddesi, Bozkurt, Böğü Han-

Tegin veya Boku Han ve Börteçine'dir

SONUÇ

Türk tarihi ve Türk kültür tarihinin öncü isimlerinden Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ömrünün çoğunu ilmi eserler ortaya çıkarmak için harcamıştır. Kendini bu işe adanması, bunu bir görev olarak görmesi, azmi, çalışkanlığı onun çok önemli eserler ortaya koymasını sağlamıştır. Günümüz tarihçilerinin başvuru kaynağı olmuş eserler bırakması onun ne denli büyük bir tarihçi olduğunu bize göstermektedir. Bahaeddin Ögel'in biyografisi üzerine yaptığımız bu çalışma da Bahaeddin Ögel'in İslamiyet Öncesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü üzerine yoğunlaştığı konular ile ilgilidir. Yaptığı çalışmalar ile çok sayıda kitap ve makale yazan Ögel, Türkiye de uzun yıllar görev yapmıştır. Ögel, yurt içinde yaptığı çalışmaların yanı sıra yurt dışında da görev almış ve bu görevlerle bilgi birikimini arttırmıştır. Yurt dışında Sovyetler Birliği, Moğolistan, Çin, İran, Almanya, Tayvan gibi ülkelerde görevlerde bulunmuştur. Almanca, İngilizce, Fransızca, Farsça, Çince, Moğolca ve Rusça gibi çok sayıda yabancı dil bilmesi de onun kaynaklara kolaylıkla inmesini sağlamıştır.

Türk tarihi ve kültürünün araştırılmasını kendine görev edinen Ögel, hocası Mehmet Fuat Köprülünün de izinden gidip onun ilmi tarihçilik anlayışını benimsemiş ve kültür tarihinde yeri doldurulamaz eserler bırakmıştır. Türk tarihini bölünmez bir bütün olarak görmüş ve Hun-Türk, Gök-Türk, Uygur-Türk, Selçuklu-Türk, Osmanlı-Türk Devletlerini bir zincirin halkaları gibi görerek değerlendirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlamıştır. Bir ilim adamından daha fazlası olan Bahaeddin Ögel eserlerini siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımlardan detaylı incelemiş ve çok değerli eserler ortaya koymuştur. Bu çalışma kapsamında Bahaeddin Ögel'in hayatı, eserleri ve onun hakkında yazılmış eserlere değinilmiş olup Türk Kültür tarihçiliğine katkıları üzerine de değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1989 yılında vefat eden Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in eserleri günümüzde de tarihçilerin çalışmalarına kaynaklık etmektedir. Bu yönüyle Ögel'in eserleri yaşadığı dönemden sonraki devirlere yanı geleceğe de kaynaklık edebilmektedir. Neredeyse her an yeni verilerin ortaya çıktığı İslam öncesi Türk tarihi sahasında, örneğin kırk yıl önce yazılmış bir eserin güncelliğini koruması önemli bir husustur. Elbette her bilim insanı gibi Ögel'in çalışmaları tenkit edilebilir veya eksik bulunabilir. Fakat bunu yaparken, Ögel'in çalışmalarını yaptığı yıllar ve o dönemin şartları, imkânsızlıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Bugün dahi ülkemizden Rusya'ya Çin'e gidip kendi tarihimizle ilgili araştırma yapmanın zorlukları ortadayken, Ögel'in o yıllarda Sovyetler Birliği'ne ve Kızıl Çin'e gidip Türk tarihi üzerine çalışabilmesi takdire şayandır. Zira o dönemlerde o

ülkelere bu maksatla gitmek, meçhule gitmektir. Ögel bunu göze alarak çalışmalarını yapmıştır.

Ögel'in eserleri, özellikle Büyük Hun İmapatorluğu adlı eseri, incelendiğinde elindeki verilerden duyduğu heyecanı hissetmek mümkündür. Ögel hocası Prof. Eberhard'dan sonra Çin kaynaklarını inceleyen önde gelen isimlerden biridir. Hunları müstakil olarak kaleme alan ülkemizdeki ilk tarihçidir. Dolayısıyla hem sahada hem de yazılı kaynaklarda ulaştığı bilgilerden dolayı sevinç duyması normal bir durumdur. Başta Büyük Hun İmapatorluğu adlı eseri olmak üzere çalışmalarının bir bölümünde üslubun ve kronolojinin karmaşık bir yapıda olduğu zaman zaman dile getirilmektedir. Elbette kimse eleştirilemeze, dokunulmaz değildir. Fakat Ögel'in bazı eserleri için duyulan bu serzenişi rahmetli hocanın heyecanına bağlamak gerektiğini düşünüyoruz. Zira pek çok eserindeki bilgilere ülkemizde ilk ulaşan kendisidir. Bu durumda eldeki tüm bilgiyi eksiksiz aktarma gayreti normal karşılanmalıdır. Türk tarihinin az bilinen sahasında bulunan bu kadar yoğun verinin bir kişi aktarılması da elbette kolay değildir. Hem bu zorluk hem de hocanın duyduğu keyif ve heyecan, bilginin yoğun olduğu çok sayıda eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bilginin son derece yoğun olduğu bu eserlerde üslubun zaman zaman karışık gibi görülmesi bu şartlarda son derece olağandır.

Yaptığımız yüksek lisans çalışmasında Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in yazmış olduğu kitap ve makalelerle ilgili değerlendirmeler yapılmış olup, genel olarak Kültür tarihi başta olmak üzere, Hun devletisiyasi tarihi, Orta Asya Türk tarihi konuları ile ilgili yazılmış eserler detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu sayede kendisinin aziz hatırasına bir katkı sunmak amaçlanmıştır. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'i bu vesile ile saygı ve rahmetle anıyorum.

BİBLİYOGRAFYA

- AKÇORA, Ergünöz, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 46.
- ALKAYA, Ercan, “Bahaeddin Ögel’in “Harput Ağzı Fonetik ve Morfoloji” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, Diyalog Dergisi, Sayı 1, Kış 2010, s. 1.
- ARIK, Feda Şamil, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Eserleri”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 21.
- AŞAN, Muhammet Beşir, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 69.
- BULDUK, Üçler, “Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri (Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar)”, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi-Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Özel Sayısı, Sayı 1, Bahar 2019, s. 124.
- ÇAĞIRICI, Mustafa, “Şecaat”, DİA. , C. 38, İstanbul 2010, s. 412.
- ÇORUHLU, Yaşar, “Bahaeddin Ögel’den Kalan Derin İzler- Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in (1924-1989) Eserlerinin Türk Sanat Tarihi ve Türk Sanat Tarihçiliği Bakımından Ehemmiyeti”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 5, İstanbul 1989, s. 39.
- ÇORUHLU, Yaşar, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in (1924-18989) Eserlerinin Türk Sanat Tarihi ve Sanat Tarihçiliği Bakımından Ehemmiyeti”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 5, İstanbul, 1989, s. 39.
- GÖDE, Kemal, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Göre Türkler’de Devlet ve Devlet Başkanlığı”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 262.
- GÜNDOĞDU, Abdullah, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 28, s. 321.
- GÜNGÖR, Harun, “Bahaeddin Ögel’in Türk Dini Tarihine Katkıları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 260.
- GÜRBÜZ, Adnan, “Türk Kültür Tarihi Araştırmaları Öksüz Kaldı (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Ardından)”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 61.
- KABAKLI, Ahmet, “Aziz Bahaeddin Ögel”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 19.

- KALAFAT, Yaşar, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle “Türk Mitolojisi” ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 8, 2009, s.215.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş* (Cilt I-IX), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.
- ÖGEL Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, c. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Sekel’lerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”, *Belleten*, Cilt IX, Sayı 36, Ekim 1945, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s.469-470.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Göktürk Yazıtları’nın (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, *Belleten*, Cilt IX, Sayı 33, Ocak 1945, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 63.
- ÖGEL, Bahaeddin, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-ch’e’ler”, *Belleten*, Cilt XII, Sayı 48, Ekim 1948, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 795.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Uygurların Menşesi Efsaneleri-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. VII, S. 2, Ocak-Şubat 1948, s. 17.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun’lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. VI, S. 4, 1948, s. 259.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türk Kılıcının Menşesi ve Tekâmülü Hakkında*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. VI, S. 5, 1948, s. 431.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Büyük Hun Devletinin kuruluşundan Önce Kuzey Çin’in Etnolojisi Hakkında”, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt VII, Sayı 4, Aralık 1949, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 663.

- ÖGEL, Bahaeddin, “*Riddles From Erzurum* ”, Journal Americ. Folk. , S. 63/10, 1950, s. 413.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyançur”, Belleten, Cilt XV, Sayı 59, 1951, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 361.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler*”, Vakıflar Dergisi, S. IV, 1951, s. 208.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*İslamdan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi*”, IV. Türk Tarih Kongresi Tebliğler, Ankara 1952, s. 243.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, Belleten, Cilt XIX, Sayı 75, 1955, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 331.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, Belleten, Cilt XIX, Sayı 75, 1955, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 331.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XV, S. 1-3, 1957, s. 247.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar ”, Belleten, Cilt XXI, Sayı 81, 1957, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, s. 90.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XXII, S. 1-2, 1959, s. 261.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*M.N. Özerdim, Bugün Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan ‘Kırgızlar’ın Örf ve Adetleri*”, Türk Kültürü, C. IV/42, Nisan 1966, s. 565.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Ergenekon veya Ergenekun*”, Türk Ansiklopedisi, C. XV, Ankara 1968, s. 299.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Türk Kültürü Tetkiklerinin Büyük Öncüsü-Yazılarının Bir Arada Yayınlanmasından Dolayı” Türk Kültürü, C. VI, S. 71, Eylül 1968, s. 861-865.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar*”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. II, 1970, Türk Tarih Kurumu Basımevi-1971, s. 67.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Toğrı Bey’in Adı Hakkında*”, Selçuklu Dergisi, S. III, 1971, s. 204.

- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türklerde Kartal ve Kartal Arması*”, Türk Kültürü, C. X/118, 1971-72 (Ağustos 1972), s. 208.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Kurut-Eski Bir Türk Azığı*”, Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı, Ankara 1975, s. 10.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu*”, Türk Kültürü, C. I/6, Haziran 1977, s. 38.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Attilâ ve Avrupa Hunları*”, Türk Kültürü, C. I/8, Ağustos 1977, s. 32.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Mete'nin Oğlu Gökhan*”, Türk Kültürü, C. I/9, Eylül 1977, s. 30.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Cici Han*”, Türk Kültürü, C. I/10, Ekim 1977, s. 26.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Tuğ*”, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. XII/1, İstanbul 1979, s. 50.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türk Büyükleri, Bumin Kağan, (Göktürk Devletinin Kurucusu)*”, Türk Kültürü, C. II/12, Mayıs 1981, s. 6.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türk Büyükleri, İstemi Kağan, (Batı Türklüğünün Atası)*”, Türk Kültürü, C. III/1, Haziran 1981, s. 6.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türk Büyükleri, Bilge Tonyukuk (Büyük Göktürk Veziri)*”, Türk Kültürü, C. III/2, Temmuz 1981, s. 10.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metot Hakkında Birkaç Not*”, Askeri Tarih Bülteni, S. 15, Şubat 1983, Genelkurmay Basımevi Ankara, s. 1.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Batı Hun Devleti (Hunların Batıya Kaymaları)*”, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 7.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Büyük Hun İmparatorluğundan Önceki Orta Asya ve Büyük Hun İmparatorluğu*”, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 4.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Şato-Tarduş-Basmil-Karluk devletleri*”, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 20.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Tabgaç-Akhun-Töles Devletleri*”, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 9.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Batı Göktürk Devleti (Türklerin Batıya Kaymaları)*”, Tarihte Türk Devletleri (20-22 Mayıs 1985) Tebliğ Özetleri, Ankara 1985, s. 28.

- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri*”, Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, C. II, S. 1, Konya, Aralık 1957, s. 1.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Mevlâna ve Türk Kültürü*”, Selçuk Üniversitesi 1. Mevlâna Kongresi Tebliğler, Konya 1986, s. 2.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Toy ve Sofra Üzerine*”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 1/2, Şubat 1987, s. 15.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*16 Türk Devleti Hakkında*”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 1/4, Nisan 1987, s. 53.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran’da Çormahan Noyan’ın Durumu ve Statüsü*”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi I. Alâeddin Keykubat Özel Sayısı, Sayı 3, 1988, s. 13.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türkler’de Semavi Kurtlart*”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 13, 1 Ocak 1988, s. 2.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Tuğ*”, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. XII/2, İstanbul 1988, s. 1.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Oğuz Kağan Destanı*”, Türk Mitolojisi 1, Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Dizisi, s. 1.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Devlet Meclisi ve Kurultay*”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C. 2, Ankara 2002, s. 1540.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türk Devlet ve Aile Geleneğinde ’Tuğ ve Bayrak’*”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, S. 96-97-98, Ocak-Şubat-Mart 2005, s. 12.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Türk Devlet ve Aile Geleneğinde ’Tuğ ve Bayrak’*”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, s. 13.
- ÖZÇELİK, İsmail, “*Büyük Türk Tarihçisi Rahmetli Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Eserleri*”, Tarih Yazımı Üzerine (Yöntemler-Yaklaşımlar- İlkeler- Yorumlar), Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 523-538.
- ÖZÇELİK, İsmail, “*Dersleri ve Eserleri Işığında Büyük Türk Tarihçisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Tarih Tasavvuru ve Metodolojisi*”, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı), S. 4, Bahar 2019.
- SÜMER, Faruk, “*Bahaeddin Hoca*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s. 15.
- TANERİ, Aydın, Hocam Bahaeddin Ögel, Yeni Düşünce Dergisi, S. 7, 2 Nisan 1989.

- TAŞ, Kenan Ziya, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel: Sînde Tutuşmuş Yanmış Bir Ocak”, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı), Yıl 4, S. 1, Bahar 2019, s. 455.
- YILMAZ, Mevlüt Uluğtekin, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel anısına”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-386073h.htm>, Yeniçağ Gazetesi (3 Eylül 2015)
- YILMAZ, Mevlüt Uluğtekin, “Cumhuriyette Kahpelik Yoktur”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-366071h.htm>, Yeni Çağ Gazetesi (25 Kasım 2010).
- YALTIRIK, Mehmet Berk, “Bahaeddin Ögel’in vefatının 32'nci yıl dönümü”, <https://qha.com.tr/haberler/bahaeddin-ogel-in-vefatinin-32-nci-yil-donumu/307710/>, (7 Mart 2021).
- YUVALI, Abdülkadir-Muhammet Beşir Aşan, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- YUVALI, Abdülkadir, “Bahaeddin Ögel”, D.İ.A. , C. 34, Ankara, 2007, s. 22.
- YUVALI, Abdülkadir, “Ölümünün Birinci Yılı Münasebetiyle Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel (1924-1989)”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, Nisan 1990, s. 53.

BAHAEDDİN ÖGEL BİBLİYOGRAFYASI

Kitaplar

- ÖGEL, Bahaeddin, *Erzurum Anıtlarında Altay Türk Sanatının İzleri*, Erzurum Halkevi Yayınları, Erzurum 1947.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi "Orta Asya Kaynak ve Buluntularına göre"*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Uygurlar ve Uygur Tarihi (Ders Notları)*, Ankara 1962
- ÖGEL, Bahaeddin, *Sino Turcica "Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri"*, Tai-pei, 1964.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014. ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I-IX, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

1991.

ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı “13. Yüzyıl Sonlarına Kadar”*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu* (İlmi Heyet ile Birlikte), Ankara, 1986.

Makaleler

ÖGEL, Bahaeddin, “Sekeller’in Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boylar)”, *Belleten*, IX/36, Ankara 1945, s. 469-484.

ÖGEL, Bahaeddin, “Göktürk Yazıtlarının (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, *Belleten*, IX/33, Ankara 1945, s. 63-87.

ÖGEL, Bahaeddin, “Erzurum Tavan İşleri”, *Ülkü Dergisi*, I/7, 1947, s. 26-27.

ÖGEL, Bahaeddin, “Erzurum Tavan İşleri”, *Ülkü*, II/12, 1947, s. 32-33.

ÖGEL, Bahaeddin, “İlk Töles Boyları (Uygur, Ting-ling ve Kao’ch’e’ler)”, *Belleten*, XII/48, TTK, Ankara 1948, s. 832-833.

ÖGEL, Bahaeddin, ““Uygurların Menşesi Efsanesi-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler”, *A.Ü. DTCTF Dergisi*, VI/1-2, (Ocak-Şubat) 1948, s. 17-26.

ÖGEL, Bahaeddin, “Barthold’un Türklerde Ölü Gömme Adetleri Hakkındaki Makalesinin Tenkidi”, *AÜ DTCTF Dergisi*, VI/3, 1948, s. 207-208.

ÖGEL, Bahaeddin, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sunlar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *AÜ DTCTF Dergisi*, VI/4, 1948, s. 259-278.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kılıcının Menşesi ve Tekâmülü Hakkında”, *AÜ DTCTF Dergisi*, VI/5, 1948, s. 431-460.

ÖGEL, Bahaeddin, “Büyük Hun Devletinin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin’in Etnolojisi Hakkında”, *AÜ DTCTF Dergisi*, VII/4, 1949, s. 663-679.

ÖGEL, Bahaeddin, “Riddles from Erzurum” *Journal Americ. Folk.*, 63/10 (1950), s. 413-424.

ÖGEL, Bahaeddin, “Avarlar”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950, 241-248.

- ÖGEL, Bahaeddin, “At”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950, s. 64-79.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Attila”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950, s. 191-202.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyançur”, *Belleten*, XV/59, Ankara 1951, s. 361-379.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler”, *Vakıflar Dergisi*, IV, 1958, s. 209-239.
- ÖGEL, Bahaeddin, “İslamiyet’ten Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi”, *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14.11.1948) Tebliğler*, Ankara 1952, s. 242-250.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Fatih Devri Kültür Sanatının Türk Karakteri Hakkında Notlar”, *Fatih ve İstanbul Dergisi*, I/2, 1953, s. 223-236.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Tahsin Öz: Topkapı Sarayı’nda Fatih Sultan Mehmet II’ye Ait Eserler”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/34 ((1954), s. 123-124.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Uygur Devleti’nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, *Belleten*, XIX/75, 1955, s. 331-376.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Topkapı Müzesinde Bulunan İki Minyatür Hakkında Notlar”, *Tarih Vesikaları*, I/16, 1955, s. 135-140.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Avrupa’da Hun-Göktürk Sanatının Altay’daki İzleri”, *AÜ DTCTD*, XI-11/1-2.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Biyografya (Türklerde Biyografya Kısmı)”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1955, s. 33.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Göktürklerin Etnik Menşei”, *V. Türk Tarih Kongresi (12-17.4.1956 Ankara)*.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Bozkurt”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956, s. 8-9.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Böğü Han-Tegin veya Boku Han-Tegin”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956, s. 27.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Börte Çine”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956, s. 40.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüceçiler”, *AÜ DTCTD Dergisi*, XV/1-3, 1957, s. 247-278.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar”, *Belleten*, XX/81, TTK, Ankara 1957, s. 81-124.

- ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerin Menşei”, *Uluslararası Altaistler Kongresi* (23-27.6.1959).
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Yabguluk”, *VI. Türk Tarih Kongresi* (20-26.10.1961 Ankara).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Ein Tor Nach China im 10 Jahrhundert”, *Central Asiatic Journal*, VI/3, (November 1961), s. 169-181.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Über die Altürkischen Schad (S-Bashı) Würde”, *Central Asiatic Journal*, VIII/I, (Janvar 1963), s. 27-42.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Dr. Muhaddere N. ÖZERDİM”, Bugün Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan “Kırgızların Örf ve Adetleri”, *Türk Kültürü*, IV/42, (Nisan) 1966, s. 565-566.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Civil Administration in The Mongol Empire” *Communications of the International Altaistic Conference* (26-30.1967 Manchester) Tebliğler Bloomington 1967.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Ergenekon veya Ergenekon Efsanesi”, *Türk Ansiklopedisi*, XV, Ankara 1968, s. 299-301.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Profesör Abdulkadir İnan, Türk Kültür Tetkiklerinin Büyük Büyük Öncüsü, Yazıtlarının Bir Arada Yayınlanması Dolayısıyla”, *Türk Kültürü*, VI/71, (Eylül) 1968, s. 37-41.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Some Remarks On The Origin Of The Royal Tribe of Kök-Türks” *Communications Of The International Altaistic Conference* (2-6.6.1968 Kopenhag), Bloomington 1968.
- ÖGEL, Bahaeddin, “On The Chronology Of The Yüeh-Chih Tribes”, *International Congress Of Kushans*, (27.9.1968), Duşanbe, Tacikistan Cumhuriyeti 1968.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Die Yabghu-Würde baidem Kök-Türken Und Ulguren”, *Central Asiatic Journal*, XIII, 1968.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Über Die Altürkischen ‘Yabgu-Würde’”, *Central Asiatic Journal*, XIII/2, 1968, s. 126-141.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, TTK, Ankara 1971, s. 67-74.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Tarih Kurumuna Göre, Bizim Suçumuz Türk Tarihini Araştırmaktır”, *Yeni Gün Gazetesi*, (1 Şubat) 1970.

- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Tarih Kurumu Hakkındaki Münakaşaların İç yüzü”, *Son Havadis Gazetesi*, 11 Mayıs 1970.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Toğrul Beyin Ad Hakkında”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 201-207.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Tatar”, *İslam Ansiklopedisi*, XII/1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.
- ÖGEL, Bahaeddin; “Eski Türk-İran Kültür İlişkileri Hakkında Notlar”, *İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümü Armağanı*, İstanbul 1971, s. 351- 366.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, *Türk Kültürü*, X/118, 1971-72, (Ağustos) 1972, s. 208-226.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Daily Life in Tought of Turkic State and the Influence of Religion”, XVI. *Milletlerarası Altaistik Kongresi*, 21-26.10.1973 Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Kurut-Eski Bir Türk Azığı”, *Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı*, 1975, s. 8-12.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Eski Orta Asya’da Türk Kent Kültürü ve Dilinin Konya ve Dolaylarındaki İzleri ve Gelişmesi”, *X. Türkiye Âşıklar Bayramı, Folklor ve Halk Edebiyat Semineri*, Konya 1975.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Keloğlan Masal Motiflerinin Eski Türk Kökenleri”, *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (23.6.1975, İstanbul) Bildirileri*, II, Ankara 1976, s. 265-268.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Mustafa Cezar’a İhtar”, *Güryay Matbaacılık*, İstanbul 1976.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Some Critical Notes on the Trade Relations Between Ottaman Empire and China”, *İstanbul a la Jonction des Cultures Balkaniques Meditteraneennes, Slaves et Orientales aux XVI-XIX Sciecles* (İstanbul 1520 Octobre, 1973), Bucarest, 1977, A. İ. E. S. E. E., s. 121-124.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim”, *Milli Kültür Dergisi*, I/3, (Mart) 1977, s.19-20.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu”, *Milli Kültür Dergisi*, I/6, (Haziran) 1977, 30-33.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Attila ve Avrupa Hunları”, *Milli Kültür Dergisi*, I/8, (Ağustos) Ankara 1977, s. 33-34.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Mete’nin Oğlu Gökhan”, *Milli Kültür*, I/9, (Eylül) Ankara 1977, s.

30- 33.

ÖGEL, Bahaeddin, “Cici Han”, *Milli Kültür*, I/10, (Ekim) Ankara 1977, s. 25-27.

ÖGEL, Bahaeddin, “Göktürk Devleti (Bumin ve İltiş Kağanlar)”, *Milli Kültür*, I/11, (Kasım) Ankara 1977, s. 23-25.

ÖGEL, Bahaeddin, “Mete’ni Oğlunun Veziri (Aile, Millet ve Ordu Birliği)”, *Milli Kültür*, II/9, Ankara 1981, s. 46-48.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Büyükleri, Bumin Kağan”, *Milli Kültür*, II/12, Ankara 1981, s. 6-8.

ÖGEL, Bahaeddin, “İstemi Kağan”, *Milli Kültür*, III/1, Ankara 1981, s. 6-8.

Ögel, Bahaeddin, “Bilge Tonyukuk”, *Milli Kültür*, III/2, Ankara 1981, s. 10-12.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Kalın ve Başlık”, *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, İstanbul 1982.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Gelenekleri”, *TürkMutfak Sempozyumu*, IV, Gelenek Görenek ve İnançlar, Ankara 1982, s. 393-396.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri”, *Askeri Tarih Semineri (24-27.5.1983 Ankara) Bildiriler*, II, Ankara 1983, s. 225-231.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kültürünün Birleşik Noktaları”, *Milli Kültür Şurası* (22-28.6.1981 İzmir), Ankara 1982, s. 185-190.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Yargı Salahiyeti”, *IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (20-25.9.1982 İstanbul).

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metod Hakkında Birkaç Not”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sa. 15, (Şubat) 1983, s. 1-7.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Ailesinde Kadın”, *Kadın Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1984.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Tatlı Anlayışı ve Şeker”, *Geleneksel Türk Tatlılar Sempozyumu*, (17-18.12.1983), Tebliğleri, Ankara 1984, s. 17-20.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihinin Meseleleri ve Gelecekteki Araştırmalar”, *VI. Milli Türkoloji Kongresi* (24-29.9.1984 İstanbul).

ÖGEL, Bahaeddin, “Halıcılık ve Koyunculuk İşleri”, *I. Milletlerarası Türk Halı Kongresi*, (7-1.10.1984 İstanbul).

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihinin Meseleleri”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Konferansları*, (Aralık) Ankara 1984.

- ÖGEL, Bahaeddin, “Viyana Askeri Müzesine Kültür İşleri Bakımından Bir Bakış”, *Uluslararası Askeri Tarih Kongresi, (6-10.6.1983 Viyana), Türk Askeri Tarih Komisyonu Adına Kongre’de Sunulan Bildiriler: Askeri Tarih Bülteni Eki*, (Şubat) 1984.
- ÖGEL, Bahaeddin, “İpek Yolu Dizisi Hakkında”, *Türk Kültürü*, XXIII/261, 1985,
- ÖGEL, Bahaeddin, “Folklor Araştırmaları ve Türk Kültür Tarihimiz”, *Türk Halk Edebiyat ve Folklor Kongresi, (26-28.10.1984 Konya)*, s. 19-22.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Halk Edebiyat ve Folklorunda Yeni Görüşler,” I, Ankara 1985, s. 19-22.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Göktürk Yazıtlarının Değerlendirilmesi”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, (23-28.9.1985 İstanbul)*.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Bilgi Öğretme, Bilgi Teorisi ve Bilgelik”, *G. Milli Kültür ve Gençlik Sempozyumu, (13-15.11.1985 Ankara)* Tebliğler, s. 15-20.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Tarihi ve Atatürk Milliyetçiliği”, *Atatürk Milliyetçiliği Sempozyumu, (11-12.1.1985 Van-Hakkâri)* Bildirileri, Van 1985, s. 83-84.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Devlet Geleneği”, 1. *Osmanlı Sempozyumu*, (Eylül 1984, Söğüt) Tebliğler, Eskişehir 1985, s. 33-36.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, II/1, (Aralık) Konya 1986, s. 1-20.
- ÖGEL, Bahaeddin, “MS VI. Yüzyıldaki Kırgızlara Ait Kaynaklar Arasındaki Çelişkiler ve Sebepler”, *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1986.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Halk Müziği Araştırmaları ve Türk Kültür Tarihi”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildiriler*, İstanbul 1986.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Milli İradeden Milli Hâkimiyete”, *Erciyes Üniversitesi T.B.M.M. ve Milli Egemenlik Komulu Konferans Serisi*, (24.4.1986 Kayseri).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Ziya Gökalp’a Göre Milli Kültür ve Milli Egemenlik”, *Dicle Üniversitesi Doğumunun 100. Yıldönümünde Ziya Gökalp Sempozyumu*, (24-29.3.1986 Diyarbakır), 1986.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Mevlana ve Türk Kültür”, *Selçuk Üniversitesi I. Mevlana Kongresi (3-5.5.1985 Konya)* Tebliğler, Konya 1986, s. 1-4.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Atatürk’ün 1932’deBaşlattığı Büyük Kültür İnkılabı: Türk Tarih Kongreleri”, *Selçuk Üniversitesi II. Milli Gençlik Kongresi*, (6-8.11.1986 Konya).

- ÖGEL, Bahaeddin, “Toy ve Sofra Üzerine”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, I/2, (Şubat) 1987, s. 15-16.
- ÖGEL, Bahaeddin, “16 Türk Devleti Hakkında”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, I/4, (Nisan) 1987, s. 53-54.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletler”, *Ankara Üniversitesi Tarihde Türk Devletleri Sempozyumu*, (5-7.11.1987) Tebliğler, I, Ankara 1987, s. 7-21.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Batı Hun İmparatorluğu”, *Tarihde Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 23-27.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Kâinat Devletleri Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Tarihde Türk Devletleri Sempozyumu*, (20-22.5.1985 Ankara) Tebliğleri, I, Ankara 1987, s. 55-63.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Milleti ve Türk Devletleri”, *Ankara Üniversitesi Tarihde Türk Devletleri Sempozyumu* (20-25.5.1985) Tebliğleri, I, Ankara 1987, s. 65-67.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Göktürklerden Önce Orta Asya’da Türk Devletleri (Türklerin Güçlenip Birleşmeye Başlaması)”, *Tarihde Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 69-74.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Akhun Devleti”, *Tarihde Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 75-78.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Batı Göktürk Devleti”, *Tarihde Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 117-120.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türgeş Devletleri (Göktürkler’in Batıya Kaymaları, Batıda Şehirli Türk Devletlerinin Doğuşu)”, *Tarihde Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 121-127.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Göktürklerde Devlet ve Millet Anlayışı (Göktürklerden Osmanlılara)”, *Tarihde Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 129-137.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk ve Moğol İlişkileri Üzerinde Araştırmalar”, *V. Uluslararası Moğolistler Kongresi*, (9-22.9.1987 Ulan Batur).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran’da Çormahan Noyan’ın Durumu ve Statüsü”, 1. *Alaeddin Keykubad Sempozyumu* (4-7.5.1987 Konya) Tebliğleri, *Selçuk Dergisi*, Sa. 3, 1988, 13-17.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Anadolu Ulu Beyliğinin-Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu,

- Donanması ve Türk Tıbbının Gelişmesindeki Rolü”, *Aydın Öğrenci ve Öğretmenler Derneği Konferansları*, (11-12.4.1987 Aydın).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kültürüne Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dünyada Türkler Sempozyumu*, (27-29.5.1987), Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Gençlik, Milli Mefahir ve Milli Gurur”, *Selçuk Üniversitesi 1.Milli Gençlik Kongresi*, (6-8.11.1985 Konya) Tebliğler, Konya 1987, s. 33-38.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Halk Müziği Araştırmaları ve Türk Kültür Tarihi”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi*, (23-28.6.1986 İzmir) Bildirileri, Ankara 1987, s. 201-204.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Kerkük Halk Musikisi ve Güneydoğu Anadolu”, *GÜ, Irak Türkleri Sempozyumu*, (31.1.1987 Ankara).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kültüründe Fırat Havzasının Yeri”, *Fırat Üniversitesi Türk-İslam, Tarih Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu*, (23-26.3.1987 Elazığ).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Van’da Ermeni Mezalimi Hakkında Araştırmalar”, *Selçuk Üniversitesi Tarihini Saptırarak Yaratılan Ermeni Sorunu Sempozyumu*, (1-2.4.1987 Konya).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Atatürk ve Türk Tarihi”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, (21-23.9.1987 Ankara).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Doğu ve Orta Anadolu Kültür Bağları”, *Fırat Üniversitesi Fırat Havzası, II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, (5-7.11.1987 Elazığ).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Halk Bilgisi Araştırmalarında Metot”, 1. *Mersin Kültür ve Eğitim Sempozyumu*, (18-20.12.1987 Mersin İçel Kültür), Sa.6, s. 3-6.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Misak-ı Milli ve Milli Hâkimiyet”, *Erciyes Üniversitesi 23 Nisan Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı Konferansları*, (23.4.1988, Kayseri).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihinin Araştırma Metotları ve Türk Halk Bilgisi”, *Selçuk Üniversitesi 1. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi*, (2-12.10.1988 Konya).
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Semavi Kurtlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, II/13, İstanbul 1988, s. 2-7.
- ÖGEL, Bahaeddin, “(Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma),

Türk Kùltür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı", 1. Sovyet-Türk Kolokyumunu (1-8. 1988 Bakü), s. 113-128.

ÖGEL, Bahaeddin, "Türk Kùltür Tarihi Bilgisi ve Gençliğimiz", *Selçuk Üniversitesi III. Milli Gençlik Kongresi*, (10-11.11.1988 Konya).